

Ała Krawczuk

**MORFOLOGIA
WSPÓŁCZESNEGO
JĘZYKA POLSKIEGO**

(FLEKSJA)

Część I

Алла Кравчук

**МОРФОЛОГІЯ СУЧАСНОЇ
ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ**

СЛОВОЗМІНА

Частина

I

УДК 811.162.1

К 772

ББК 8И (075.8)

Рецензенти:

Йоланта Тамбор, габілітований доктор Сілезького університету,

Тетяна Черниш, професор кафедри полоністики
Інституту філології Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,

Ольга Албул, доцент кафедри слов'янської філології
Львівського національного університету імені Івана Франка

*Рекомендовано до друку Вченою радою філологічного
факультету Львівського національного університету імені Івана
Франка, протокол № 16 від 20 червня 2007 р.*

Алла Кравчук

К – 772 Морфологія сучасної польської мови (словозміна).
Частина I. — Львів: Українська академія друкарства, 2007. — 140 с.

У посібнику викладено польською мовою конспекти лекцій першої частини курсу “Морфологія сучасної польської мови (словозміна)”, який студенти II курсу польської філології Львівського національного університету імені Івана Франка вивчають у IV семестрі. Лекції присвячено загальнотеоретичним проблемам морфології, а також словозміні іменника та прикметника. Посібник може бути використаний на відділеннях польської філології інших навчальних закладів України.

ББК 8И (075.8)

ISBN 978-966-322-089-5

© Кравчук А. 2007

ALLA KRAWCZUK

**MORFOLOGIA
WSPÓŁCZESNEGO JĘZYKA POLSKIEGO
(FLEKSJA)
Część I**

**Lwów
Ukraińska Akademia Drukarstwa
2007**

Вступ

Посібник, написаний польською мовою, вміщує конспекти лекцій першої частини курсу “Морфологія сучасної польської мови (словозміна)”, присвяченої загальнотеоретичним проблемам морфології, теорії частин мови і граматичних категорій, словозміні іменника і прикметника.

У посібнику запропоновано 14 конспектів лекцій. Конспект кожної лекції закінчується запитаннями для самоконтролю та списком основної рекомендованої студентам літератури. Конспекти тих лекцій, після яких передбачені практичні заняття, завершуються завданнями. Більша частина завдань практичного характеру – зокрема, до тем про граматичні категорії та про відмінювання іменників і прикметників чоловічого, жіночого й середнього родів – міститься в публікації: *Кравчук А. Польський іменник та прикметник: словозміна. Посібник. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2005*. Завдання до лекцій на ці теми подано з відсиланням до відповідних сторінок згаданого посібника.

У кінці посібника подано перелік питань, що обговорюються в курсі і виносяться на іспит, вимоги до знань і вмінь студентів після вивчення курсу, критерії оцінювання відповіді студентів, а також орієнтовний поділ годин, що відводяться для вивчення курсу, на лекційні та практичні, згідно з темами. Посібник завершує загальний список рекомендованої до вивчення курсу літератури.

Посібник призначений передусім для студентів II курсу польської філології (IV семестр) Львівського національного університету імені Івана Франка, що здобувають освітньо-кваліфікаційний рівень “бакалавр”, але може бути використаний також при вивченні цього або близького до нього за змістом курсу в інших вищих навчальних закладах України.

Wykład 1

Przedmiot i zakres morfologii

Termin „morfologia” bywa używany w dwu znaczeniach:

- **węższym** – jako nauka o odmianie wyrazów (fleksja, ukr. *словозміна*)

- **szerszym** – jako nauka o odmianie wyrazów (fleksja) oraz jako nauka o budowie wyrazów (słowotwórstwo, ukr. *словотвір*).

W lingwistyce wschodniosłowiańskiej, a także np. czeskiej i słowackiej termin „morfologia” bywa częściej używany w znaczeniu węższym (= fleksja, czyli odmiana wyrazów).

W tradycji polskiej morfologia jako **część gramatyki** (obok drugiej jej części – **składni**, ukr. *синтаксис*) jest zazwyczaj definiowana **jako dział nauki o języku, którego przedmiotem jest opis budowy wyrazów** (= słowotwórstwo) **oraz reguł ich odmiany** (= fleksja). Dzieli się więc morfologię na **dwa działy** – **1) słowotwórstwo i 2) fleksję**.

Encyklopedia językoznawstwa ogólnego (Wrocław etc., 2003), s. 378-379:

Morfologia jest działem lingwistyki, którego przedmiotem jest **analiza reguł odmiany i budowy wyrazów**.

W przeciwieństwie do składni opisującej reguły struktury wypowiedzenia (zdania), morfologię można określić jako **gramatykę wyrazu**, opis wewnętrznej struktury wyrazu. Ową strukturę należy rozumieć po pierwsze jako budowę form odmiany wyrazu, a po drugie jako budowę wyrazu rozumianego jako jednostka słownikowa.

Mirosław Bańko. Wykłady z polskiej fleksji (Warszawa, 2002), s. 18:

Morfologia jest działem gramatyki obejmującym **zagadnienia fleksji i słowotwórstwa**.

Oprócz tradycyjnie wyodrębnianych dwu działów morfologii – fleksji i słowotwórstwa – w nowszych pracach pojawiają się jeszcze dwa: **morfonologia i morfotaktyka**.

Morfotaktyka jako część morfologii pojawia się po raz pierwszy dopiero w: *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia. Red. Renata Grzegorzczukowa, Roman Laskowski, Henryk Wróbel (Warszawa, 1984 i następne wydania)*.

Te dwa działy są podporządkowane fleksji i słowotwórstwu.

Morfonologia opisuje **wariancję morfemów**. Morfonologia jest opisem systemu wykorzystania materii fonologicznej do celów morfologii (por. np. wymiany: *ciast-o* – w *cieści-e*). Morfonologię dzieli się na paradygmatykę morfonologiczną i syntagmatykę morfonologiczną. **Paradygmatyka morfonologiczna** albo teoria alternacji (wymian) zajmuje się opisem istniejących w języku wymian spółgłoskowych i samogłoskowych¹. **Syntagmatyka morfonologiczna** określa dopuszczalne w danym języku typy struktury morfemów – np. końcówki zaczynające się na *a* nie powodują palatalizacji (*szkoł-a*, *miał-a*, *kotł-ami*), a sufiksy słowotwórcze zaczynające się na *a* mogą powodować wymiany spółgłosek (*cegl-a* – *cegl-asty*, *wind-a* – *windziarz*).

Morfotaktyka bada składnię międzymorfemową, tzn. **prawidłowości łączenia morfemów**. Morfotaktyka ukazuje określony aspekt organizacji materiału słownikowego – wykrywa **zespół regularności**, jakim język jest podporządkowany na poziomie budowy wyrazu (np. to, że za pomocą przyrostka *-ość* tworzy się od przymiotników rzeczowniki będące nazwami cech: *stary* – *starość*, *ciemny* – *ciemność*).

Fleksja jako opis odmiany wyrazu obejmuje:

- opis gramatycznych kategorii morfolologicznych charakterystycznych dla poszczególnych części mowy;
- opis sposobów wyrażania tych kategorii (formy fleksyjne analityczne; formy fleksyjne syntetyczne);
- ustalenie typów odmiany wyrazów oraz zespołów morfemów fleksyjnych (końcówek) właściwych poszczególnym typom odmiany (paradygmatów fleksyjnych).

Słowotwórstwo obejmuje:

- ustalenie możliwych w danym języku typów budowy leksemu;

¹ Dokładny opis typów wymian w poszczególnych przypadkach polskiej fleksji rzeczownikowej zob. np. w podręczniku: Кравчук А. Польський іменник та прикметник: словозміна. Посібник. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2005.

- opis zespołu morfologicznych środków wzbogacania słownictwa danego języka;
- analizę funkcjonalnej i strukturalnej charakterystyki poszczególnych formantów słotwórczych (np. przedrostków, przyrostków etc.).

Przykładowo przedmiotem zainteresowania **fleksji** jest odpowiedź na pytania, jak odmienia się wyraz *las*, jaki jest stosunek między formami *las*, *lasu*, *lesie* etc.

Słotwórstwo zaś opisuje wzajemne stosunki istniejące np. między wyrazami *las*, *lasek*, *leśny*, daje odpowiedź na pytanie, w jaki sposób budowa i znaczenie wyrazów *lasek* lub *leśny* (wyrazy *pochoďne*; *derywaty*) zależą od budowy i znaczenia wyrazu *las* (wyraz *podstawowy*; *podstawa słotwórcza*). Jednocześnie słotwórstwo formuluje reguły językowe pozwalające tworzyć nowe wyrazy w oparciu o wyrazy już istniejące: np. tworzenie nazw właściwości od przymiotników: *biały* – *biel*, nazw mieszkańców od nazw geograficznych (toponimów): *Chiny* – *Chińczyk* etc.

Słotwórstwo, w odróżnieniu od fleksji, wychodzi poza dany leksem. Leksem (wyraz słotnikowy) *las* jest przedstawiony formami wyrazowymi: *las*, *lasu*, *lasowi*, *las*, *lasem*, w *lesie*, *lesie!*, *lasy*, *lasów*, *lasom*, *lasy*, *lasami*, w *lasach*, *lasy!* Te formy nie są przedmiotem zainteresowania słotwórstwa, nimi zajmuje się fleksja. Słotwórstwo koncentruje się na relacjach między leksemami: opisuje budowę leksemu, wskazując na jego związki z innymi leksemami (*las* – *leśny*, *lasek*, *laskowy*). Można by powiedzieć, że oddzielenie fleksji od słotwórstwa sprowadza się do rozróżnienia relacji wewnątrz- i międzyleksemowych. Rozróżnienie to jednak nie zawsze jest proste: np. jeśli wyrazy typu *napisany*, *szyty* traktujemy jako formy czasownika, to są one faktem fleksji, a jeśli traktujemy je jako przymiotniki pochodne od czasowników, wtedy są to fakty słotwórstwa; podobną wątpliwość budzą wyrazy typu *pisanie*, *szycie*; *szybszy*, *szybciej*.

Słotwórstwo ma charakter nominatywny, ponieważ zaspokaja potrzebę nadawania nazw przez użytkowników języka. Jego produkty – derywaty – są gromadzone w pamięci użytkowników języka (lub w słotniku) i stamtąd są wydobywane w razie potrzeby jako **gotowe jednostki**. Z fleksją jest inaczej: tu użytkownik języka raczej pamięta

nie poszczególne formy, ale reguły ich tworzenia. Poszczególnych form raczej prawie nigdy nie zamieszczają słowniki.

Termin „**fleksja**” (łac. *flexio* „zginanie, zmienianie”, stąd – „odmiana”) jest zazwyczaj używany w dwu znaczeniach, zob. np.: **Mirostaw Bańko. Wykłady z polskiej fleksji (Warszawa, 2002), s. 15:**

1. Fleksja jako komponent języka, przedmiot opisu gramatycznego, część języka obejmująca zjawiska związane z odmianą wyrazów (np.: *Fleksja polska sprawia trudności cudzoziemcom*);
2. Fleksja jako dyscyplina – dział gramatyki, którego przedmiotem są zjawiska związane z odmianą wyrazów.

Encyklopedia językoznawstwa ogólnego (Wrocław etc., 2003), s. 155:

1. Fleksja to system opozycji słów lub form wyrazowych zaliczanych do jednego leksemu;
2. Fleksja to dział językoznawstwa opisujący te opozycje.

Encyklopedia języka polskiego (Wrocław etc., 1999), s. 93:

1. Fleksja to dział morfologii opisujący odmianę wyrazów;
2. Fleksja to odmiana wyrazu (klasy wyrazów).

Fleksję dzieli się na **deklinację** (odmianę przez przypadki) i **koniugację** (odmianę przez osoby). Deklinacja polska jest oparta na formach fleksyjnych syntetycznych – jednowyrazowych (np. *szkoła, szkoły, szkole...*). Koniugacja polska jest oparta zarówno na formach syntetycznych (np. *chodzę, chodzisz, chodzi...*), jak i analitycznych – ponadjednowyrazowych (*będę chodził, pisał był, chodził/by, chodzili/śmy*²).

Przedmiotem fleksji jest określanie granic leksemu – ustalanie, jakie okazy tekstowe reprezentują formy gramatyczne jednego wyrazu słownikowego (np. fakt, że wyrazy *szkołę, szkoły, szkole...* odpowiadają słownikowej **formie kanonicznej** (inaczej: **wokabule**) *szkoła*) albo jakie okazy stanowią warianty jednej jednostki w słowniku (np. *we* i *w*; por.: *we dnie* i *w nocy*). Przy takim rozumieniu fleksji jest naturalne, że **w jej zakresie wchodzi również leksemy nieodmienne** (w ramach opisu części mowy).

² Dlaczego formy typu *chodziłby, chodziliśmy* są uznane za ponadjednowyrazowe, zob. w wykładzie 3.

Pytania:

1. W jakich dwu znaczeniach – węższym oraz szerszym – może być używany termin „morfologia”?
2. Co stanowi przedmiot badań dwu podstawowych działów morfologii?
3. Czym się zajmuje morfologia i morfotaktyka?
4. W jakich znaczeniach można użyć terminu „fleksja”?
5. Na czym polega różnica zakresu badań fleksji i słowotwórstwa?
6. Na jakie działy rozpada się fleksja i co te działy badają?
7. Czy fleksja zajmuje się wyrazami formalnie nieodmiennymi? Dlaczego?
8. Czy opis przedmiotu i zakresu morfologii różni się w językoznawstwie polskim i ukraińskim? Jeżeli tak, to czym?

Zalecana literatura:

1. Co to jest fleksja? [W:] M. Bańko. Wykłady z polskiej fleksji. Warszawa, 2002. S. 15-21.
2. Encyklopedia języka polskiego. Red. S. Urbańczyk i M. Kucała. Wrocław etc., 1999.
3. Encyklopedia językoznawstwa ogólnego. Red. K. Polański. Wrocław etc., 2003.
4. Fleksja a derywacja: wypadki graniczne. [W:] Gramatyka języka polskiego. Morfologia. Red. R. Grzegorczykowa, R. Laskowski, H. Wróbel. Warszawa, 1999. S. 79-86.
5. Fleksja a słowotwórstwo. [W:] J. Tokarski. Fleksja polska. Warszawa, 1973. S. 24-30.
6. Morfologia – zagadnienia ogólne. [W:] A. Nagórko. Zarys gramatyki polskiej (ze słowotwórstwem). Warszawa, 1998. S. 66-111.
7. Morfonologia. [W:] Gramatyka języka polskiego. Morfologia. Red. R. Grzegorczykowa, R. Laskowski, H. Wróbel. Warszawa, 1999. S. 87-123.
8. Przedmiot i zakres fleksji. [W:] Gramatyka języka polskiego. Morfologia. Red. R. Grzegorczykowa, R. Laskowski, H. Wróbel. Warszawa, 1999. S. 125-129.
9. Przedmiot i zakres morfologii. [W:] Gramatyka języka polskiego. Morfologia. Red. R. Grzegorczykowa, R. Laskowski, H. Wróbel. Warszawa, 1999. S. 27-33.
10. Przedmiot morfologii. [W:] J. Strutyński. Gramatyka polska. Kraków, 1998. S. 119.

Wykład 2

Pojęcie morfemu. Klasyfikacje morfemów. Morf i allomorf

Morfem jest najmniejszą jednostką językową mającą znaczenie (fonem bowiem znaczenia nie ma).

Każdy morfem ma swoje znaczenie i swoją formę.

Formę morfemu stanowi ciąg (w tym także jednoelementowy lub zerowy) fonemów, który jest wykładnikiem tegoż morfemu.

Znaczeniem morfemu jest jego funkcja nazywająca lub gramatyczna. Można więc mówić o dwóch typach znaczeń morfemów:

1) znaczenie rozumiane jako **odniesienie do rzeczywistości pozajęzykowej** (np. *leś-*, *kot-* w : *leśny*, *kotek*) – takie znaczenie mają **morfemy leksykalne**, pełniące funkcję nominatywną (zob. poniżej);

2) znaczenie rozumiane gramatycznie, tzn. jako **funkcja gramatyczna**, którą pełni morfem (np. *-y*, *-ego* w: *leśny*, *leśnego*) – takie znaczenie mają **morfemy gramatyczne** (zob. poniżej).

Jako jednostki znaczące kojarzymy przede wszystkim wyrazy. Czym się różni znaczenie wyrazu i znaczenie morfemu? Wyrazy są samodzielne, bezpośrednio dostępne w tekście, morfemy natomiast istnieją w granicach wyrazów jako ich części i nie mogą być użyte samodzielnie (choć są też morfemy swobodne typu *nad*, *z*, *bez*, *że*, *i*, *ale*, por. dalej):

Na poziomie analizy morfemowej interpretuje się jednostki typu *nad*, *z*, *bez*, *i*, *ale* jako pojedyncze morfemy. Zarazem są to wyrazy polskie, którym nie odmawia się obecności w słowniku, toteż na wyższym poziomie analizy należy uznać, że te jednostki są także wyrazami (jednomorfemowymi). Spotykane czasem traktowanie przyimków i spójników jako „luźnych morfemów gramatycznych” prowadzi do tego, że na jednym poziomie analizy lingwistycznej mamy do czynienia z bytami niejednorodnymi: obok „wyrazów” występują również „morfemy”.

Funkcjonalne typy morfemów:

Morfem leksykalny (inaczej: **morfem rdzenny; rdzeń**) jest podstawowym składnikiem wyrazu, mającym najbardziej ogólne

znaczenie leksykalne. Do rdzenia mogą być dołączane inne morfemy. Większość wyrazów oparta jest na jednym morfemie rdzennym (np. *szkoła*, *chodzić*, *dom*). Wyrazy złożone są oparte na dwu (rzadziej więcej) rdzeniach (np. *spadochron*, *dlugopis*, *bajkopisarz*, *parostatek*).

Morfem słotwórczy (inaczej: **afiks słotwórczy**) służy do tworzenia nowych leksemów. Do morfemów (afiksów) słotwórczych należą: **przedrostki** (inaczej: **prefiksy**), poprzedzające rdzeń – np. *zrobić*; **przyrostki** (sufiksy), występujące po rdzeniu – np. *robienie*, *grzybek*; **wrostki** (inaczej: **interfiksy** / **infiksy**), łączące rdzenie – np. *rurociąg*; **postfiksy**, występujące po końcówce – np. *ktoś*, *kogoś*.

Morfem gramatyczny (inaczej: **morfem fleksyjny**; **afiks fleksyjny**) tworzy formę fleksyjną leksemu. Morfem *-by* tworzy formę trybu przypuszczającego (*pisałaby*), przyrostek *-ł-* tworzy np. formę czasu przeszłego (*pisał*). Morfemem gramatycznym jest **końcówka fleksyjna** (inaczej: **przyrostek fleksyjny**): *szkoła*, *szkoły*.

Morfemy słotwórcze reprezentują typ pośredni między morfemami leksykalnymi a morfemami gramatycznymi. W szeregu wypadków ściśle rozgraniczenie morfemów gramatycznych i morfemów słotwórczych napotyka trudności (np. w zależności od tego, czy imiesłowy uznają się za formy fleksyjne czasownika, czy też za przymiotniki odczasownikowe, sufix imiesłowu (np. *zamówiony*) musi się odpowiednio uznać bądź za morfem gramatyczny, bądź słotwórczy).

Możliwe jest nieco inne ujęcie terminologiczne opisanych zjawisk. Rozróżnia się morfemy leksykalne (o funkcji nazywającej) i morfemy gramatyczne (o funkcji gramatycznej). A **morfemy gramatyczne** dzieli się już na **morfemy słotwórcze** i **morfemy fleksyjne**.

Przedrostki i wzrostki w języku polskim są zazwyczaj morfemami słotwórczymi. Przyrostki mogą być morfemami fleksyjnymi lub słotwórczymi. Postfiksy albo są składnikami morfemów leksykalnych (np. *bać się*, por. dalej – *morfem nieciągly*), albo spełniają funkcje słotwórcze. Przyrostki fleksyjne stojące na końcu wyrazu nazywa się końcówkami. Zob.: *Henryk Wróbel. Gramatyka języka polskiego (Kraków, 2001), s. 58-59.*

Strukturalne typy morfemów:

Morfem nieciągły to taki typ morfemu, którego formę stanowią co najmniej dwa segmenty rozdzielone jednym morfemem (lub kilku morfemami), np.: *ba-* + *się* (w czasowniku *bać się*), *wy-* + *-y-* (w czasowniku *wydłużyć*) – por. ukr. *розкричатися*, ros. *созвониться*, *антикомарин* (inaczej: ros. *прерывистые морфемы*, por. także *префіксально-суфіксальний спосіб словотворення*).

Morfem zerowy to taki morfem, którego formę stanowi zero morfologiczne, tzn. brak jakiegokolwiek ciągu fonemów (np. *dziewczyn-ø* – D. Im od *dziewczyna*; *domek-ø*; *stół-ø*).

Morfem związany i morfem swobodny. Morfem związany występuje jedynie jako część składowa wyrazu. Większość morfemów w języku polskim to morfemy związane. Morfemy swobodne funkcjonują jako pełne (nieodmienne) wyrazy (np.: *ale*, *chyba*).

W odróżnieniu od morfemu – abstrakcyjnej jednostki systemu językowego – **morf** jest jednostką konkretną, „namacalną”. Morfy są konkretną (tekstową) realizacją morfemów. Morf jest definiowany jako **najmniejszy znaczący element językowy dający się wyodrębnić w tekście**. W tekście każdy morf jest reprezentantem (realizacją) jakiegoś morfemu. Jeden morfem może być reprezentowany przez kilka różnych morfów, np. morfem *las-* jest reprezentowany przez morfy *las-*, *leś-* w formach wyrazu *las*: *las*, *leśny*. Ale też dwa różne morfemy (lub kilka różnych morfemów) mogą być reprezentowane przez formalnie identyczne, ale funkcjonalnie różne morfy – por. morfy *proś-* w formach wyrazów: *prosić* (od *prosić*), *prosię* (od *prosię*), w *prosie* (od *proso*).

Allomorfami (od gr. *allos* – „inny, różny”) nazywa się różne warianty formalne jednego morfemu, np. morfem *cnót-* ma allomorfy *cnót-*, *cnót-*, *cnóć-* w formach wyrazu *cnota*: *cnota*, *cnót*, w *cnocie*. Innymi słowy, są to **różne fonologicznie morfy reprezentujące ten sam morfem**.

Każdy allomorf jest morfem. Ale nie każdy morf jest allomorfem.

Pytania:

1. Co to jest morfem?
2. Czym różni się znaczenie wyrazu od znaczenia morfemu?
3. Jakie są możliwości opisu funkcjonalnych typów morfemów? (Proszę przytoczyć możliwe ujęcia terminologiczne).
4. Proszę przytoczyć strukturalną klasyfikację morfemów.
5. Czy są różnice w opisie i klasyfikacji morfemów w językoznawstwie polskim i ukraińskim? Jeżeli są, to jakie?

Zadania:

Proszę po przeczytaniu tekstu wykładu Romana Laskowskiego *Zakres morfologii* odpowiedzieć na pytania lub wykonać zadania:

1. Proszę wytłumaczyć treść pojęć: „znaczenie (leksykalne) wyrazu” i „funkcja składniowa (gramatyczna) wyrazu”. Jak te kategorie są przedstawione w następujących parach wyrazów: *lampę* : *żarówkę*; *lampę* : *lampą*; *lampę* : *żarówką*?
2. Jaka jest podstawa wyodrębniania poszczególnych morfemów w wyrazie?
3. Czy morfem ma znaczenie? Jeżeli tak, to na czym ono polega?
4. Jak należy rozumieć termin „forma morfemu”?
5. Jak można zdefiniować morfem?
6. Proszę podzielić wyrazy *lampę*, *lampami*, *lampą*, *lampkę* na morfemy. Które z nich są wykładnikami funkcji znaczenia leksykalnego, a które są wykładnikami funkcji gramatycznej? Jakie znaczenie gramatyczne ma każdy z wykładników funkcji gramatycznej?
7. Proszę przytoczyć przykłady morfemów:
 - o złożonym znaczeniu;
 - o złożonej formie;
 - o prostej formie;
 - o prostej formie i złożonym znaczeniu;
 - o złożonej formie i złożonym znaczeniu;
 - o złożonej formie i prostym znaczeniu
8. Na czym polega zjawisko morfemu nieciągłego?
9. Co to są morfemy zerowe?
10. Proszę podać przykłady morfemów związanych i morfemów swobodnych. Jakie morfemy – związane czy swobodne – częściej występują w języku?
11. Jakie morfemy wyróżnia się w zależności od pozycji, którą one zajmują w obrębie wyrazu?

12. Czy może jeden wyraz mieć więcej niż jeden morfem rdzenny?
13. Czym się różni koncepcja przyrostka jako morfemu, zareprezentowana przez R. Laskowskiego, od tradycyjnego rozumienia terminu „przyrostek”?
14. Jakie funkcje spełniają morfemy leksykalne i morfemy gramatyczne?
15. Czy morfem słotwórczy może być morfemem swobodnym?
16. W jakim stosunku są między sobą morfem i morf?
17. Czym się różnią morf i allomorf?
18. Czy jako morfemy swobodne mogą być traktowane jednostki typu *dom*, *Adam*, *lat*, *żon*?
19. Zasób czego – morfemów rdzennych czy afiksów – jest bardziej ustabilizowany w języku polskim?

Zalecana literatura:

1. Encyklopedia języka polskiego. Red. S. Urbańczyk i M. Kucała. Wrocław etc., 1999.
2. Encyklopedia językoznawstwa ogólnego. Red. K. Polański. Wrocław etc., 2003.
3. Morfem. [W:] Gramatyka języka polskiego. Morfologia. Red. R. Grzegorzczkowa, R. Laskowski, H. Wróbel. Warszawa, 1999. S. 65-78.
4. Morfem. [W:] J. Strutyński. Gramatyka polska. Kraków, 1998. S. 123-133.
5. Morfem i wyraz. Typy morfemów. Allomorfizm. [W:] A. Nagórko. Zarys gramatyki polskiej (ze słotwórstwem). Warszawa, 1998. S.66-73.
6. Morfem – morf. [W:] H. Wróbel. Gramatyka języka polskiego. Kraków, 2001. S. 56-60.
7. Z czego zbudowana jest forma wyrazowa? [W:] M. Bańko. Wykłady z polskiej fleksji. Warszawa, 2002. S. 40-44.

Wykład 3

Pojęcie wyrazu. Kryteria wyróżniania wyrazu. Znaczenie gramatyczne wyrazu

Z ilu wyrazów składają się następujące zdania?

Człowiek człowiekowi wilkiem.

Będę palił papierosa za papierosem.

Mamy mamy młodsze od waszej mamy, ale mamy lubią wasze mamy.

Pozbylibyście się go.

Dał mi coś za domem po kryjomu.

Kryteria wyróżniania wyrazów:

1. **Graficzne:** wyraz to **ciąg znaków między spacjami** (pustymi miejscami), np.: *myje się* – 2 wyrazy; *myłybyśmy* – 1 wyraz; *polsko-ukraiński* – 1 wyraz, bo łącznik traktuje się jako część wyrazu. Trudność mogą sprawić znaki nieliterowe, jak np. w: *d'Alembert*.
2. **Fonetyczne:** wyraz to **ciąg fonemów między pauzami z jednym akcentem**, np.: *myłybyśmy* – 1 wyraz; *myje się* – 1 wyraz; *daj mi* – 1 wyraz; *w domu* – 1 wyraz; *on ci się podoba* – 2 wyrazy. Problemem może się stać względność długości pauz: np. między przyimkiem i rzeczownikiem pauza może wystąpić, ale taka wymowa brzmi nienaturalnie. Oprócz tego, bardzo długie albo złożone wyrazy mają dodatkowo akcent (*dalekowzroczny*).
3. **Strukturalne:** w wyraz **nie można czegoś wstawić**, ani **poprzedzać** jego **składników**, np.: *Tyś był tam!*: *tyś* – 2 wyrazy, ponieważ *tyś* można rozbić: *Ty byłeś tam*; *po ukraińsku* – 1 wyraz, bo między *po* i *ukraińsku* nic nie można wstawić; *po podłodze* – 2 wyrazy, bo można powiedzieć: *po tej podłodze*; *myje się* – 2 wyrazy, bo można przestawić: *On się myje*. Zgodnie z kryterium strukturalnym za jeden wyraz należałoby uznać większość idiomatycznych związków frazeologicznych, w których jest niemożliwe przestawienie składników ani wstawienie czegokolwiek w środek, np.: *kocie łby*, a także np.: *gramatyka opisowa*.
4. **Morfologiczne:** wyraz **odmienia się jako jedna całość**, tzn. otwiera miejsce dla jednego tylko zestawu końcówek, np.: *niedziela* – 1 wyraz (*niedzieli, niedzielę* ...); w *niedzielę urodzony* – 1 wyraz (w

niedzielę urodzonego, w niedzielę urodzonemu ...); maszyna do pisania – 1 wyraz (maszyny do pisania, maszynie do pisania ...); kocie lby – 2 wyrazy (kocich lbów, kocim lbom ...). Problem może stanowić np. wyraz *Wielkanoc*, który ma dwie możliwości odmiany: *Wielkanocy* ... (wtedy jest to 1 wyraz), *Wielkiej Nocy* ... (wtedy są to 2 wyrazy), albo też wyrazy *Białystok* – *Białegostoku* *Białemustokowi*...; *Rzeczpospolita* – *Rzeczypospolitej* *Rzeczpospolitą* Jeśli są możliwe różne wzorce odmiany związane z różnym znaczeniem, to mamy do czynienia z różnymi wyrazami morfologicznymi, np. *zamek* – D. lp: *zamku* („budowl obronnej”), *zamka* („urządzenia do zamykania”). Zakres stosowania kryterium morfologicznego ogranicza się do wyrazów odmiennych.

5. **Składniowe:** wyraz to **minimalna część tekstu**, która może być **samodzielnym wypowiedzeniem** (ukr. *реченням*), np.: *domu* – wyraz, bo może być np. sensowną odpowiedzią na pytanie: *Czego nie zbudowali?* – *Domu*. Segmenty *że, się, śmy* nie są wyrazami zgodnie z kryterium składniowym, ponieważ nie mogą wystąpić samodzielnie w funkcji poprawnego wypowiedzenia.

6. **Semantyczne:** minimalny ciąg fonemów, któremu można przypisać **idiomatyczne** (tu: „umowne, nie wynikające ze struktury”) **znaczenie**, np.: *kierowca* „osoba prowadząca samochód”, *kocie lby* „bruk”.

Na podstawie kryterium graficznego wyróżnia się **wyrazy ortograficzne**, na podstawie kryterium fonetycznego – **wyrazy fonologiczne** (por. *zestwór akcentowy*), na podstawie kryterium semantycznego – **wyrazy słownikowe**.

Termin „wyraz” nie jest więc jednoznaczny. Można mówić o różnych szczeblach abstrakcji w jego rozumieniu, o różnych poziomach, mianowicie:

- wyraz tekstowy;
- wyraz gramatyczny;
- wyraz słownikowy.

Wyraz tekstowy wyodrębnia się przede wszystkim na podstawie kryteriów strukturalnego i morfologicznego. Jest to taki segment tekstu, który:

- 1) nie dopuszcza wstawienia czegokolwiek między składniki;
- 2) nie dopuszcza przestawienia kolejności swoich składników;
- 3) otwiera miejsce dla jednego tylko zestawu końcówek (dotyczy wyrazów odmiennych).

Uznanie wyrazu za wyraz tekstowy zakłada spełnienie wszystkich wymienionych kryteriów. Por. *kocie lby*:

- 1) +, gdyż nie dopuszcza wstawienia czegokolwiek między składniki (**kocie wasze lby*);
- 2) +, gdyż nie dopuszcza przestawienia kolejności swoich składników (**lby kocie*);
- 3) – , gdyż otwiera miejsce więcej niż dla jednego zestawu końcówek (*kocich lbów, kocim lbom* ...).

Tak więc forma *kocie lby* spełnia dwa pierwsze kryteria wyrazu tekstowego, ale wskutek niespełnienia trzeciego warunku nie może być uznana za jeden wyraz tekstowy. A zatem *kocie lby* to dwa wyrazy tekstowe.

Wyraz tekstowy nie jest obiektem opisu gramatycznego. Jest on pozbawiony znaczenia gramatycznego, chociaż jest jego nośnikiem.

Wyraz gramatyczny (inaczej: **forma gramatyczna; forma wyrazowa**) jest przedmiotem opisu gramatycznego: to wyraz tekstowy wraz z funkcją gramatyczną. Jest to jednostka funkcjonalna (znacząca), której przysługuje zespół funkcji syntaktycznych i kategorii morfologicznych.

Wyraz gramatyczny może być reprezentowany albo przez jeden wyraz tekstowy, albo przez więcej wyrazów tekstowych.

Wyraz gramatyczny reprezentowany przez jeden wyraz tekstowy nazywa się **syntetycznym wyrazem gramatycznym** albo syntetyczną formą gramatyczną (np. *mit, mitu, mitowi*...; *chodzę, chodzisz*...). Wyraz gramatyczny reprezentowany przez ponadjednoelementowy ciąg wyrazów tekstowych nazywa się **analitycznym wyrazem gramatycznym** albo analityczną formą gramatyczną (np. *będę chodził; niech idzie; myję się; poszlibyście*).

Wyraz słownikowy (leksem) jest abstrakcyjną jednostką systemu gramatyczno-semantycznego. To znak należący do inwentarza języka, nieużyty jeszcze w tekście i nieuformowany składniowo. Jest to taka jednostka słownika, która nie jest poszczególną formą fleksyjną, ale czymś, co jest bazą dla wszystkich form fleksyjnych, zbiorem potencjalnych znaczeń i zastosowań.

Można by powiedzieć, że wyraz słownikowy jest swoistym zbiorem wszystkich form gramatycznych, które mogą być realizowane w tekstach. Jedną z takich form słownik wybiera jako formę hasłową. Formę hasłową nazywa się **formą kanoniczną** albo **wokabulą**. W języku polskim dla czasownika formą kanoniczną (wokabulą) jest bezokolicznik (*chodzić*), dla rzeczownika – forma mianownika liczby pojedynczej (*dzień*); dla przymiotnika – forma mianownika liczby pojedynczej rodzaju męskiego (*biały*).

W wypadku wyrazów odmiennych jest oczywiste, że wyraz słownikowy jest reprezentowany w tekstach przez różne formy gramatyczne. W wypadku wyrazów nieodmiennych, które, realizując się w tekstach, nie zmieniają swojej postaci formalnej, może się nasunąć pytanie, czy w ogóle istnieje coś takiego, jak formy kontekstowej realizacji wyrazów nieodmiennych. Z pewnością tak, istnieje. Po prostu dla wyrazów nieodmiennych obserwuje się zbieżność okazji tekstowych i typów słownikowych (np. słownikowy leksem *pod* może w tekstach pełnić zupełnie różne funkcje, por.: *dom pod lasem*, *zeznać pod przymusem*, *orkiestra pod batutą Maksymiuka*, *pod wieczór*, *pod kolor*).

Znaczenie leksykalne i znaczenie gramatyczne.

Znaczeniem leksykalnym danego leksemu (a zarazem każdej jego formy gramatycznej) jest taki składnik znaczeniowy, którym formy gramatyczne, należące do danego leksemu, nie różnią się między sobą. Ten składnik znaczenia charakteryzuje leksem jako całość. Tym znaczeniem jest jakaś treść z rzeczywistości pozajęzykowej (np. *koł*, *kota*, *kotu*...: wspólny składnik znaczenia wszystkich tych form gramatycznych – „zwierzę o miękkiej sierści, długich włosach i łapkach zakończonych pazurkami”).

Znaczeniem gramatycznym nazywa się zbiór wszystkich wartości kategorii morfologicznych, które ma dana forma gramatyczna (np. *kotu* – rodzaj męski, liczba pojedyncza, celownik).

Pytania:

1. Czy istnieje uniwersalna definicja wyrazu?
2. Jakie kryteria można stosować do wyróżniania wyrazu?
3. Proszę przytoczyć przykłady wyrazów, wyodrębnionych na podstawie różnych kryteriów.
4. Proszę zilustrować przykładami niezbieżności formalno-ilościowej wyrazów wyodrębnionych na podstawie różnych kryteriów (np. *po ukraińsku* – 2 wyrazy „graficzne” i 1 wyraz „strukturalny”).
5. Jakie szczeble abstrakcji można zastosować do opisu wyrazu?
6. Jak w językoznawstwie polskim rozumie się termin „wyraz tekstowy”?
7. Jakie są relacje między wyrazem gramatycznym a wyrazem słownikowym?
8. Czym różni się znaczenie gramatyczne wyrazu od znaczenia leksykalnego?
9. Jakie są inne terminy na określenie wyrazu gramatycznego oraz wyrazu słownikowego?
10. Czym różni się syntetyczny wyraz gramatyczny od analitycznego wyrazu gramatycznego?
11. Co to jest forma kanoniczna? Jakiego innego terminu można użyć na jej określenie?
12. Czy można mówić o formach kontekstowej realizacji wyrazów nieodmiennych, np. przyimków, spójników, przysłówków?

Zadania:

1. Proszę wypisać wyrazy będące jednym wyrazem tekstowym, a nie połączeniem kilku form:
kiedyś 1 (Józku, kiedyś tam był?), kiedyś 2 (Kiedyś tam byłem), najście, trzymaliście, jedenaście, widzimi się, kryje się, ósmy, myśmy, myliśmy, pół-Polka, ptyś, skorobyś, wróżby, ponieważby, miech, niech, niechaj, cokolwiek, czegokolwiek, coraz, co roku.
2. Proszę sprowadzić do formy kanonicznej (wokabuli) każdą z następujących form wyrazowych:

stypendiów, rozmów, kijów, Kijów, Kije, umów, złów, Złotów, złotogłów, metod, miód, kwik, plik, replik, den, dni, analiz, kwiz, kasz, kysz, kaszel, daszek, katar, kotar, mełł, will, weź, więź, kłnę, ślą, lat, cisi, ciszy, susi.

3. Proszę przenieść końcówkę czasownika, dołączając ją do innego składnika w zdaniu:

Czy ty to zrobiłeś? Przecież wiedziałeś, że byliśmy tam!

Zalecana literatura:

1. Encyklopedia języka polskiego. Red. S. Urbańczyk i M. Kucała. Wrocław etc., 1999.
2. Encyklopedia językoznawstwa ogólnego. Red. K. Polański. Wrocław etc., 2003.
3. Morfologia – zagadnienia ogólne. [W:] A. Nagórko. Zarys gramatyki polskiej (ze słowotwórstwem). Warszawa, 1998. S. 66-111.
4. Podstawowe pojęcia paradygmatyki fleksyjnej. [W:] M. Bańko. Wykłady polskiej fleksji. Warszawa, 2002. S. 22-36.
5. Pojęcie wyrazu. [W:] Język polski. Encyklopedia w tabelach. Red. W. Mizerski. Warszawa, 2000. S. 30.
6. Pojęcie wyrazu; wyraz słownikowy (leksem), wyraz tekstowy i wyraz gramatyczny. [W:] Nauka o języku dla polonistów. Red. S. Dubisz. Warszawa, 1999. S. 188-190.
7. Wyraz. [W:] Gramatyka języka polskiego. Morfologia. Red. R. Grzegorzczkova, R. Laskowski, H. Wróbel. Warszawa, 1999. S. 33-52.
8. Wyraz. [W:] J. Strutyński. Gramatyka polska. Kraków, 1998. S. 119-123.

Wykład 4

Synkretyzm. Homonimia gramatyczna. Synonimia gramatyczna

Fleksja zajmuje się odmianą wyrazów. Wyrazy odmieniają się przez pewne kategorie fleksyjne – np. przypadki, liczby, rodzaje, czasy, osoby etc. **Podział zbioru form wyrazowych za pomocą pewnych kategorii fleksyjnych** nazywa się **paradygmatem** wyrazu. Paradygmat, czyli opozycję form wyrazu opartą na pewnej kategorii fleksyjnej, zazwyczaj przedstawia się w postaci tabeli (por. np. paradygmat form przypadkowych rzeczownika, paradygmat form osobowych czasownika itd.).

W systemie gramatycznym języka polskiego nie ma żadnego paradygmatu form przypadkowych rzeczownika lub przymiotnika, w którym wszystkie formy różniłyby się co do kształtu. Część form wygląda i brzmi identycznie, a różnią się one tylko wartościami przysługujących im kategorii fleksyjnych (np. mianownik, biernik i wołacz liczby pojedynczej rzeczowników rodzaju nijakiego: *To jest okno; Widzę okno; Okno, otwórz się!*; celownik i miejscownik liczby pojedynczej rzeczowników rodzaju żeńskiego na -a: *Daję mamie; Myślę o mamie*; miejscownik i wołacz liczby pojedynczej rzeczowników rodzaju męskiego: *Wspominam o profesorze; Panie Profesorze, niech Pan nas wysłucha!*). Takie **formalnie identyczne, ale funkcjonalnie różne formy w ramach jednego paradygmatu nazywa się formami synkretycznymi**. Samo zjawisko identyczności kształtu różnych form w jednym paradygmacie nazywa się **synkretyzmem**. Zjawisko synkretyzmu obserwuje się w zakresie tego samego paradygmatu, a więc w obrębie jednego wyrazu słownikowego (leksemu).

Poza synkretyzmem – zjawiskiem zbieżności form w ramach paradygmatu – wyróżnia się **homonimię gramatyczną** – zjawisko **formalnej zbieżności form należących do paradygmatów różnych leksemów** (np. *mamy* jako D. lp od rzeczownika *mama* i *mamy* jako I. os. lm od czasownika *mieć*; *gnij* – rozkaznik i od *giąć*, i od *gnić*).

Można spotkać w literaturze przedmiotu nieco inne ujęcie terminologiczne opisanych zjawisk synkretyzmu i homonimii gramatycznej, zob. np. *Mirosław Bańko. Wykłady z polskiej fleksji*

(Warszawa, 2002), s. 33. Oba zjawiska nazywa się homonimią gramatyczną (albo homonimią form gramatycznych), ale rozgranicza się: zbieżność form różnych leksemów – nazywa się ją **homonimią międzyparadygmatyczną** i zbieżność form jednego leksemu (to, co tradycyjnie ma nazwę synkretyzmu) – nazywa się ją **homonimią wewnątrzparadygmatyczną**.

Homonimia form gramatycznych: homonimia wewnątrzparadygmatyczna (= synkretyzm) (dotyczy jednego leksemu) + homonimia międzyparadygmatyczna (dotyczy różnych leksemów).

Synkretyzmy (albo inaczej: homonimy wewnątrzparadygmatyczne) mogą być **seryjne** lub **osobliwe**. Synkretyzm seryjny jest bardziej rozpowszechniony (np. mianownik i wołacz liczby mnogiej wszystkich polskich rzeczowników; dopełniacz, celownik, miejscownik liczby pojedynczej miękkotematowych rzeczowników rodzaju żeńskiego; biernik i narzędnik liczby pojedynczej przymiotników rodzaju żeńskiego). Synkretyzm osobliwy spotyka się rzadko, np.: *zastanie* – jako forma trzeciej osoby liczby pojedynczej czasu przyszłego (*Ciekaw był, czy zastanie ich w domu*) i jako gerundium, rzeczownikowa forma czasownika (*Zastanie ich w domu było niepodobieństwem*). Zauważmy, że te dwie formy można uważać za synkretyzmy tylko w wypadku traktowania wyrazów typu *czytanie* (od *czytać*), *chodzenie* (od *chodzić*), *zastanie* (od *zastać*) jako form fleksyjnych czasownika (zob. tabele koniugacji Jana Tokarskiego), a nie jako osobnych rzeczowników. W razie traktowania ich jako osobnych rzeczowników wspomniane formy *zastanie* – *zastanie* będą nie synkretyzmami (homonimiami wewnątrzparadygmatycznymi), lecz homonimiami gramatycznymi (homonimiami zewnątrzparadygmatycznymi).

W języku polskim synkretyzmy o wiele częściej spotykamy w deklinacji, niż w koniugacji. Np. w koniugacji występują synkretyczne formy rodzaju w czasie teraźniejszym i przyszłym prostym: (*on, ona, ono*) *chodzi*.

Dla niektórych wyrazów (przeważnie rzeczowników, rzadziej przymiotników) pochodzenia obcego, o małym stopniu przyswojenia, synkretyzm obejmuje wiele form albo nawet wszystkie formy. Np.

rzeczowniki *atelier, jury*, przymiotniki *mini, khaki* zarówno w liczbie pojedynczej, jak i w liczbie mnogiej mają wszystkie formy synkretyczne. Rzeczowniki typu *muzeum, liceum* mają wszystkie formy synkretyczne w lp. W słownikach albo nawet w niektórych gramatykach takie wyrazy kwalifikuje się często jako nieodmienne. To nie do końca jest zgodne z prawdą. Wyrazy takie są **nieodmienne tylko formalnie, a funkcjonalnie się odmieniają**. Można powiedzieć, że są odmienne czysto funkcjonalnie, np.: *Idę do muzeum* – dopełniacz liczby pojedynczej; *Byliśmy w muzeum* – miejscownik liczby pojedynczej.

Nieodmienne w języku polskim (i formalnie, i funkcjonalnie) są zaimki przysłówne (np. *tam*), spójniki, przymki, partykuły, wykrzykniki, a także przysłówki (w wypadku, jeśli stopnia przysłówka nie uznaje się za kategorię fleksyjną).

Synonimię gramatyczną – zjawisko przeciwne do homonimii – obserwujemy w następujących formach o różnym kształcie i identycznym znaczeniu gramatycznym i leksykalnym: *biologowie i biolodzy; senatorowie i senatorzy; (tych) sukni i sukien; kwitł i kwitnął*.

Podobne formy mogą być nazywane także **formami wariantywnymi, wariantami (swobodnymi), formami obocznymi** – zob. *Miroslaw Bańko. Wykłady z polskiej fleksji (Warszawa, 2002), s. 29-30*, albo też **wariantami leksykalnymi** – zob. *Nowy słownik poprawnej polszczyzny. Red. Andrzej Markowski (Warszawa, 1999), s. 1758: ten goleń i ta goleń; wyglądać (ndk) – wyrzeć i wyglądnąć (dk)*.

Warianty swobodne mogą się różnić frekwencją, zakresem występowania, wartością stylistyczną, oceną normatywną.

Warianty różniące się **frekwencją**: *profesorowie* jest zdecydowanie częstszy od *profesory* (oba wyrazy w znaczeniu tytułu naukowego).

Warianty różniące się **zakresem** występowania na obszarze językowym: *zajrzeć* – ogólnopolski i *zaglądnąć* – używany w Małopolsce.

Warianty różniące się **nacechowaniem stylistycznym**: *grunta* jest przestarzały wobec nowszego *grunty*.

Warianty różniące się **oceną normatywną**: *przekonuje* poprawny (i neutralny), *przekonywa* – poprawny (ale nieco przestarzały), **przekonywuje* – niepoprawny (choć częsty w uzusie).

Wariancja zwykle dotyczy tylko dwóch form (rzadko – większe liczby form, jak np.: *patrzyli, patrzeli, patrzali*).

Całkowicie równorzędne warianty są nieliczne.

Pytania:

1. Jak należy rozumieć paradygmat wyrazu?
2. Co to są formy synkretyczne?
3. Jak można zdefiniować zjawisko synkretyzmu?
4. Co to jest homonimia gramatyczna?
5. Proszę przytoczyć przykłady homonimów wewnątrz- i zewnątrzparadygmatycznych. Jak inaczej może być nazwana homonimia wewnątrzparadygmatyczna?
6. Gdzie – w koniugacji czy deklinacji – częstsze są synkretyzmy?
7. Jak daleko może być posunięty synkretyzm?
8. Czym się różnią wyrazy nieodmiennie typu *pod, prosto* od wyrazów nieodmiennych typu *jury*?
9. Na czym polega zjawisko synonimii gramatycznej? Jakimi innymi terminami może ono być określane?
10. Czym mogą się różnić synonimy (warianty) gramatyczne?

Zadania:

Każda z następujących form wyrazowych reprezentuje więcej niż jeden leksem.

Proszę podać formy kanoniczne tych leksemów:

leczyć, złóż, kotek, krokodyli, więzień, braci, pali, botanika, sum, gęsią, płytki, płocie, sadów, rzeźb, sadowi, sadza, solą, sokole, stale, stanie, śmieci, świecą, tchórz, tacy, tają, tonie, trwała, trzecie, trzeźwi, tura, tygrysie, uczcie, uda.

Proszę podać po trzy przykłady rzeczowników, które mają:

- a) w liczbie pojedynczej trzy formy synkretyczne;
- b) w liczbie mnogiej trzy formy synkretyczne;
- c) w liczbie pojedynczej dwie formy synkretyczne.

Zalecana literatura:

1. Encyklopedia języka polskiego. Red. S. Urbańczyk i M. Kucała. Wrocław etc., 1999.
2. Encyklopedia językoznawstwa ogólnego. Red. K. Polański. Wrocław etc., 2003.
3. Podstawowe pojęcia paradygmatyki fleksyjnej. [W:] M. Bańko. Wykłady z polskiej fleksji. Warszawa, 2002. S. 22-39.
4. Synonimia wyrazów gramatycznych; Homonimiczne wyrazy gramatyczne. [W:] Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia. Red. R. Grzegorzczak, R. Laskowski, H. Wróbel. Warszawa, 1999. S. 40-42.

Wykład 5

Klasyfikacje części mowy

Części mowy (łac. *partes orationes*) to funkcjonalne klasy wyrazów, na które dzieli się ogół słownictwa danego języka.

Inne terminy na określenie tego pojęcia: **klasy gramatyczne**; **klasy funkcjonalne**; **klasy wyrazów**; **klasy leksemów** albo też **kategorie gramatyczne** (nie mylić ostatniego z morfologicznymi kategoriami gramatycznymi).

Klasyczny jest podział zasobu leksykalnego na **10 części mowy**: rzeczownik, czasownik, przymiotnik, zaimek, liczebnik, przysłówki, przyimek, spójnik, partykuła, wykrzyknik.

Klasyfikacja ta wywodzi się z grecko-rzymskiej tradycji gramatycznej.

W gramatyce **greckiej** wyróżniano 8 części mowy: *imię, zaimek, słowo, imiesłów, przysłówki, przyimek, spójnik, rodzajnik*. W gramatyce **łacińskiej**, która ten podział zapożyczyła, nie było rodzajnika, ale pojawił się *wykrzyknik*.

Taki właśnie podział wyrazów na klasy przetrwał w tradycji indoeuropejskiej bez zmian przez długi czas. Dopiero w XVIII-XIX wieku dokonały się w tej klasyfikacji zmiany: dawną jednolitą kategorię imion podzielono na rzeczowniki, przymiotniki i liczebniki; zlikwidowano imiesłów jako osobną część mowy i przeniesiono imiesłowy do kategorii czasowników; wyróżniono dodatkową klasę partykuł.

Tradycyjna klasyfikacja części mowy przyjęła się w praktyce szkolnej, zob. np. *Język polski. Encyklopedia w tabelach (Warszawa, 2000), s. 88*.

Pięć wśród tradycyjnych części mowy – rzeczownik, przymiotnik, liczebnik, zaimek, czasownik to części mowy **odmienne**, a pięć pozostałych – przysłówki, partykuła, spójnik, przyimek i wykrzyknik – części mowy **nieodmienne**.

Na podstawie jakich kryteriów może być dokonywany podział ogółu słownictwa na części mowy? Kryteria klasyfikacyjne to:

1. Kryterium **semantyczne** (co wyrazy znaczą: np. wyrazy *chodzić, śpiewać, czytać, czytanie* są nazwami czynności – powinno się je uznać za *czasowniki*; wyrazy *czerwony, czerwień* są nazwami cech – powinno się je uznać za *przymiotniki*; wyrazy *dwa, dwoje, drugi, podwójny, dwakroć, dwójka* oznaczają liczbę – powinno się je uznać za *liczebniki*).
2. Kryterium **morfologiczne** albo **fleksyjne** (jakie kategorie morfologiczne przysługują wyrazom: np. wyrazy *kobieta, dom, okno, czytanie, dwójka, tysiąc*, z których każdy należy do jednego z rodzajów gramatycznych, odmieniają się przez liczby i przypadki – *rzeczowniki*; wyrazy *jasny, pierwszy, taki, nasz* odmieniają się przez rodzaje, liczby i przypadki – *przymiotniki*).
3. Kryterium **syntaktyczne** albo **składniowe** (jaką funkcję wyrazy pełnią w zdaniu albo w jakie związki składniowe wchodzi w zdaniu: np. *przydawką jest zazwyczaj przymiotnik*; wyrazami niesamodzielnymi składniowo i rządzącymi przypadkiem rzeczownika są *przymyki*).

Nie powstała dotąd żadna ogólnie akceptowana procedura klasyfikacji na części mowy. Tradycyjne (szkolne) definicje części mowy zazwyczaj odwołują się do różnych kryteriów klasyfikacyjnych. Np.: *przymiotnik* to część mowy, która oznacza cechę (kryterium semantyczne); odmienia się przez rodzaje, liczby i przypadki (kryterium morfologiczne); w zdaniu występuje jako *przydawka* (kryterium syntaktyczne). Często w wydaniach o charakterze podręcznikowym kryteria podziału wyrazów na części mowy nie są wyraźnie wymieniane i klasyfikacja bywa oparta na dość dowolnej kombinacji wszystkich trzech kryteriów. Np. *spójniki* i *przymyki* wyodrębnia się na podstawie funkcji składniowej (kryterium syntaktyczne), a pozostałe części mowy – na podstawie kryterium semantycznego, z dodawaniem informacji o morfologicznych właściwościach – odmienne (odmieniające się przez ...), nieodmienne.

W myśl logicznych standardów klasyfikacyjnych nie można wszystkich trzech kryteriów stosować jednocześnie, konieczna jest wewnętrzna ich hierarchia.

Wszystkie polskie gramatyki XIX-wieczne i międzywojenne były oparte na kryteriach semantycznych (lub przede wszystkim semantycznych).

Najbardziej znaną **klasyfikacją semantyczną** jest klasyfikacja **Tadeusza Milewskiego** (1965). Autor dzieli wyrazy na:

- **niesamodzielne znaczeniowo** (*przyimki, spójniki, partykuły*) i **samodzielne znaczeniowo**;
- wyrazy samodzielne znaczeniowo dzieli na wyrazy **o funkcji subiektywnej** (*wykrzykniki*) i wyrazy **o funkcji obiektywnej** – te, które odnoszą się do rzeczywistości pozajęzykowej;
- wyrazy o funkcji obiektywnej dzieli na: **nazywające** (*rzeczowniki, przymiotniki, przysłówki, czasowniki*), **wskazujące** (*zaimki*), **szeregujące** (*liczebniki*).

Słabe miejsca tej klasyfikacji:

1. Można mieć wątpliwości, czy przysłówki i czasowniki to „wyrazy nazywające”, przecież za nazwę uznaje się to, co nadaje się na podmiot lub orzecznik w zdaniu prostym; w tym sensie ani przysłówki, ani czasowniki (z wyjątkiem form bezokolicznika) nie nadają się na nazwy.
2. Leksemy typu *biały, białe i biel* mają to samo znaczenie bycia białym, a mimo to są zaliczane przez Milewskiego do trzech różnych części mowy – przymiotników, przysłówków, rzeczowników. Wyrazy *biegać* i *bieg* oznaczają tę samą czynność, ale *biegać* jest czasownikiem, a *bieg* rzeczownikiem. Na jakich więc podstawach rozgraniczono te wyrazy jako należące do różnych części mowy? Jest oczywiste, że nie na semantycznych, lecz na innych – morfologicznych lub składniowych. Wiadomo też, że np. *ból, praca, bieg, bieganie* to nie są nazwy przedmiotów, ale czynności, mimo że wyrazy te zaliczane są do rzeczowników. To jeszcze raz potwierdza, że podział wyrazów na części mowy jest raczej sprawą gramatyki, a nie semantyki.

Nowsze klasyfikacje części mowy są oparte przeważnie na kryteriach czysto gramatycznych (stąd też preferencje w nowoczesnych pracach dla terminu „klasy gramatyczne” obok „części mowy”).

Na kryterium **morfologicznym (fleksyjnym)** jest oparta klasyfikacja części mowy **Zygmunta Saloniego** (1974).

Podstawą ukształtowania klas wyrazów w tej klasyfikacji jest zestaw kategorii morfologicznych przysługujących wyrazom. Zakwalifikowanie wyrazu do określonej części mowy wymaga odpowiedzi na szereg pytań dotyczących kategorii morfologicznych, przez które dany wyraz się odmienia albo nie. W rezultacie odpowiedzi na kolejno zadawane pytania można uzyskać następujące definicje części mowy:

wyrazy odmienne przez przypadki i nieodmienne przez rodzaje to **rzeczowniki** (np. *koń, woda, tysiąc, pisanie, nikt, nic, ktoś, co, my, ty, on*);

wyrazy odmienne przez przypadki i rodzaje, a nieodmienne przez liczby to **liczebniki** (np. *dwa, dwoje, sto, kilka, kilkanaście, ile, ileś*);

wyrazy odmienne przez przypadki, rodzaje i liczby to **przymiotniki** (np. *zielony, drugi, podwójny, dwojaki, dwukrotny, czytający, czytany, ten, taki, ów, jakiś, żaden, każdy, nasz, twój*);

wyrazy nieodmienne przez przypadki, ale odmienne przez osoby to **czasowniki właściwe** (np. *chodzę, chodzisz*);

wyrazy nieodmienne przez przypadki i (z reguły) przez osoby to **czasowniki niewłaściwe**.

Do czasowników niewłaściwych zalicza Saloni wyrazy odmieniające się przez czasy typu:

- 1) *trzeba, można, szkoda, żal* (por. odmianę przez czasy: *można było, można będzie...*);
- 2) *słyszać, widać, czuć, stać* np.: *Nic nie widać; Od niego czuć wódkę; Nie stać mnie na to* (ale nie mylić z odpowiednimi czasownikami właściwymi *czuć, stać*, np.: *czuję ból, czujesz ból; stoję pod domem, stoisz pod domem*);
- 3) *świtać, dzień, brakować, mdlić* – wyrazy, używane formalnie w postaci trzeciej osoby, ale przez osoby nieodmienne, np.: *Już świta. Na dworze dzień. Czego ci brakuje? Mdli ją;*

- 4) *powinien/eś, gotów/em, radzi/śmy* – formy, do których mogą być dołączone ruchome części czasownikowe, wskazujące m.in. na osobę.

Części mowy **nieodmienne** nie mogą być klasyfikowane na podstawie kryteriów fleksyjnych. Dlatego dla ich podziału stosuje Saloni kryteria składniowe. Dzieli wyrazy nieodmienne na: **samodzielne** (*wykrzykniki*) i **niesamodzielne**. Niesamodzielne, z kolei, na **niełączące** (*partykułoprzysłówki* = część tradycyjnych przysłówków + partykuły) i **łączące**. Łączące, z kolei, na **niewymagające przypadku** (*spójniki*) i **wymagające przypadku** (*przyimki*).

Jak widać, stosowanie wyłącznie kryteriów gramatycznych zmienia tradycyjny układ części mowy:

- czasowniki dzieli się na dwie klasy – **czasowniki właściwe** (odmieniające się przez osoby) i **czasowniki niewłaściwe** (z reguły nieodmienne przez osoby);
- powstała nowa klasa **partykułoprzysłówków**, łącząca tradycyjne partykuły i część tradycyjnych przysłówków – mianowicie te, które nie są pochodne od przymiotników, np.: *wczoraj, dziś, wkrótce, ukradkiem, dwakroć* (ale nie: *ciemno*, bo pochodzi od *ciemny*). Połączenie partykuł i przysłówków w jednej klasie motywuje Saloni tym, że nie można przypisać tym dwu grupom wyrazów odmiennej roli w zdaniu. A jako nieodmienne części mowy nie mogą one też mieć żadnych różnic morfologicznych. Zauważmy jednak, że nieodmienne **imiesłowy przysłówkowe** nie weszły do klasy partykułoprzysłówków, ale pozostały **formami fleksyjnymi czasowników**;
- **imiesłowy przymiotnikowe** zaliczono do klasy przymiotników;
- tradycyjne **zaimki** jako odrębna część mowy zostały **usunięte** z klasyfikacji i podzielone między klasy rzeczowników, przymiotników, liczebników, partykułoprzysłówków (np. *tak, jak, nigdy*) – zgodnie z przysługującym tym tradycyjnym zaimkom zestawem odpowiednich – rzeczownikowych, przymiotnikowych, liczebnikowych, partykułoprzysłówkowych – kategorii morfologicznych.

Zmienił się też zakres tradycyjnie wyodrębnianych części mowy, mianowicie:

klasa **przymiotników** jest poszerzona o tradycyjne zaimki przymiotne, o liczebniki porządkowe, mnożne, wielokrotne i wielorakie, a także o imiesłowy przymiotnikowe. Do form przymiotnikowych zalicza Saloni tradycyjne przysłówki pochodne od przymiotników (np. *ciemno* od *ciemny*), traktuje te wyrazy jako formy fleksyjne odpowiednich przymiotników. W związku z tym wszystkie **formy przymiotnikowe** dzieli Saloni na **formy nieprzysłówkowe** (np. *ciemny, ciemniejszy*) i **formy przysłówkowe** (*ciemno, ciemniej*). Słowa *bardzo, bardziej i najbardziej* uznał Saloni za formy fleksyjne przymiotnika *wielki*;

do klasy **rzeczowników** weszły tradycyjne liczebniki typu *tysiąc, milion, ćwierć*, a także szereg zaimków – osobowe, część pytajno-względnych (*kto, co*), przeczących (*nikt, nic*), nieokreślonych (*ktoś, coś*). Gerundia (np. *czytanie, napisanie*) uznaje się za rzeczowniki, a nie formy fleksyjne czasowników;

klasę **liczebników ograniczono** do liczebników głównych i zbiorowych (ostatnie są traktowane jako formy fleksyjne liczebników głównych, np. *dwoje* – forma od *dwa*). Liczebnikami są też niektóre tradycyjne liczebniki ułamkowe (np. *pół, półtora*). Wyrazy *tysiąc, milion, ćwierć* są rzeczownikami. Tradycyjne liczebniki ułamkowe typu *dwie trzecie*, a także ciągi liczebnikowe typu *tysiąc pięćset dwadzieścia trzy* są uznawane za ciągi składniowe, a nie fakty słownika.

W rezultacie mamy **9 klas gramatycznych**, w odróżnieniu od 10 tradycyjnych części mowy (usunięto zaimki, połączono w jedną klasę przysłówki i partykuły, ale czasowniki podzielono na dwie klasy gramatyczne).

Zaletą klasyfikacji morfologicznej jest łatwość jej stosowania ze względu na ostrość kryteriów klasyfikacyjnych. Klasyfikacja Saloniego stanowi algorytm przyporządkowujący poszczególne leksemy do odpowiednich klas gramatycznych. Każda osoba, która posłuży się daną

klasyfikacją i poprawnie odpowie na kolejne pytania „drzewa”, dojdzie do takich samych wniosków.

Ma jednak ta klasyfikacja i pewne **wady**:

1. Kryteriów fleksyjnych nie można zastosować do wyrazów nieodmiennych (te ostatnie dzieli się na podstawie kryteriów składniowych).
2. Kryteria fleksyjne nie mogą być zastosowane do leksemów odmiennych tylko funkcjonalnie typu *alibi, tabu, foyer, khaki, blon* (pełny synkretyzm form tych leksemów można postulować dopiero wtedy, gdy na podstawie innych kryteriów (semantycznych, składniowych) uzna się te wyrazy za należące do odpowiedniej części mowy).
3. Kryteria fleksyjne rzadko dają się uogólnić na inne języki (ponieważ nawet języki pokrewne mogą się różnić fleksyjnie – np. bułgarskim rzeczownik nie odmienia się przez przypadki).

Bardzo precyzyjna, ale jednocześnie bardzo skomplikowana (wymaga głębokiej analizy językowej) jest **klasyfikacja składniowa Romana Laskowskiego** (1984), która ukazała się w: *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia. Red. Renata Grzegorzczkowa, Roman Laskowski, Henryk Wróbel (Warszawa 1984)*.

Na podstawie funkcji wyrazów w tekście (składni) wyodrębnił Laskowski 13 klas funkcjonalnych. Wydzielił wyrazy **asyntagmatyczne**, które nie wchodzą w powiązania składniowe, są samodzielnymi wypowiedziami (np. *tak, nie, hop!*) i wyrazy **syntagmatyczne**, które wchodzą w obręb zdania. Wśród wyrazów syntagmatycznych wyodrębnia wyrazy **autosyntagmatyczne** (samodzielne składniowo **predykatywy** – wyrazy nadające się na predykaty (por. czasowniki właściwe i niewłaściwe Saloniego); **rzeczowniki, przymiotniki, liczebniki, przysłówki, modalizatory** (wyrazy względnie swobodne w zdaniu, tradycyjnie zaliczane do przysłówków lub szeroko rozumianych partykuł – np. *prawdopodobnie, już, jeszcze, zupełnie*), a także wyrazy **syntagmatyczne** (składniowo niesamodzielne), które nie są wydzielane jako odrębne człony zdania: **spójniki współrzędne, spójnik**

podrzędne, konektory względne (odpowiadają tradycyjnym zaimkom względnym, np.: *Ten, który...*), **partykuły** (*niech, no, że*), **przyimki**.

Do **wad** tej klasyfikacji można zaliczyć np.:

1. Rozmnażanie klas do dużej liczby.
2. Rozbicie leksemów między różnymi częściami mowy (np. *uwaga* w kontekście *Ślucha z uwagą* – rzeczownik, a *Uwaga!* – już inna część mowy – wykrzyknik).
3. Opis niższego poziomu morfologicznego za pomocą kryteriów przyjmowanych na wyższym od niego poziomie składniowym.
4. Trudność stosowania tej klasyfikacji ze względu na jej skomplikowany charakter.

Prostsza wersją klasyfikacji składniowej jest **klasyfikacja syntaktyczna Henryka Wróbla** (1996; 2001 – wersja uszczegółowiona).

Wyodrębnia autor tej klasyfikacji 16 części mowy:

Wykrzykniki – wyrazy używane samodzielnie jako wypowiedzenia niezależne od kontekstu, np.: *Cześć! Ach! Rany boskie!*

Dopowiedzenia – samodzielne wypowiedzenia, stanowiące krótkie odpowiedzi na pytania lub reakcje na wcześniejsze wypowiedzi, np.: *Jutro rozpoczynamy prace. – Tak. (Zgoda. Dobra).*

Czasowniki – wyrazy, których główną funkcją jest funkcja nadrzędnika (członu głównego, uzależniającego) zdania: czasowniki tradycyjne, wyrazy typu *widać, można, warto*, a także niezmieniające swojej formy wyrazy typu *chlup, cmok, won*.

Rzeczowniki – wyrazy, funkcjonujące w zdaniu jako akomodowane (tzn. przystosowane składniowo) podrzędniki (człony zależne), ale w jednym ze związków z nadrzędnikiem zdania (tzn. w związku głównym) zdolne są rządzić jego formą, czyli są jednocześnie akomodowane i akomodujące. To tradycyjne rzeczowniki, a także zaimki rzeczowne (np. *ja, ktoś, nikt*), ponieważ występują w tych samych pozycjach składniowych. Rzeczowniki są rządzone przez nadrzędniki zdania pod względem wartości kategorii przypadku, a rządzą nimi pod względem liczby i ewentualnie rodzaju.

Liczebniki podobnie jak rzeczowniki funkcjonują w zdaniu jako akomodowane podrzędniki, ale w odróżnieniu od rzeczowników rządzą

nie nadrzędnikiem zdania, ale swoim nadrzędnikiem, którym jest rzeczownik. Liczebnik przystosowuje ten rzeczownik pod względem formy przypadka (np. *dwaj chłopcy; dwóch chłopców*). Same liczebniki są rządzone przez rzeczowniki pod względem rodzaju (np. *dwaj chłopcy, dwa stoły, dwie dziewczyny*). Klasa liczebników włącza tradycyjne liczebniki główne, zbiorowe, niektóre ułamkowe (*pół, trochę, dużo*).

Przymiotniki – wyrazy, które też pełnią w zdaniu funkcję akomodowanego podrzędnika, ale w przeciwieństwie do rzeczowników i liczebników nie mogą rządzić formą swojego nadrzędnika. Należą do tej klasy wszystkie wyrazy o odmianie przymiotnikowej (jak u *Saloniego*).

Przysłówki to nieakomodowane podrzędniki zdań.

Względniki to wyrazy spełniające funkcję łączącą, ale jednocześnie są członem zdania; ich forma jest akomodowana przez inne człony zdania (np. *który, jaki, kto, co, ile* – por.: *Ten, który...*).

Relatory – wyrazy, które tak samo jak względniki pełnią funkcję łączącą i są członem zdania, ale są nieodmienne i ich forma nie może być akomodowana przez inne człony zdań (np. *kiedy, gdzie, jak* – por.: *Wtedy, kiedy...*).

Przymyki – wyrazy, które nie mogą same pełnić funkcji samodzielnego członu zdania. Pełnią funkcję łączącą i rządzą formą przypadku wyrazu (zazwyczaj rzeczownika, rzadziej – przymiotnika), z którym wchodzi w związek składniowy. Funkcja łącząca przymyka polega na łączeniu rzeczownika z innym członem zdania. Przyimek rządzi przypadkiem rzeczownika, np.: *bez, dla* + dopełniacz; *ku, wbrew* + celownik.

Spójniki są również niesamodzielne składniowo, też pełnią funkcję łączącą: łączą człony zdania i zdania pojedyncze w zdania złożone (np. *i, czyli, bo, chociaż, że, ponieważ, gdy*). Ale nie rządzą formą przypadkową żadnego członu zdania.

Partykuły – wyrazy niesamodzielne składniowo, niełączące (np. *aż, chyba, tylko, również, już, jeszcze, niestety*). Nie wchodzi w związki składniowe z innymi częściami mowy.

Operatory trybu to wyrazy niesamodzielne składniowo, niełączące. Tworzą związki składniowe tylko z czasownikami i wymagają odpowiedniej ich formy. Tak wyrazy *bodaj, byle, niechby, oby* łączą się z formami zawierającymi morfem *-ł-*, przy czym końcówki osoby i

liczby muszą być doczepiane do operatora, np.: *bodajś przegrał!* Wyrazy *niech, niechże* łączą się z formami czasu teraźniejszego i przyszłego prostego: *niech idzie, niech pomyśli*.

Modalizatory – wyrazy niesamodzielne składniowo, niełączące. Tworzą związki z czasownikami, ale nie rządzą ich formami: *aby, a nuż, ależ, no, -że*, np.: *Czy ty aby nie kłamiesz? A nuż nam się powiedzie?*

Przyliczebniki – wyrazy niesamodzielne składniowo, niełączące (*niespełna, około, ponad, z*), tworzą związki z liczebnikami, np.: *Rozmawialiśmy ze dwie godziny*. Możliwe jest połączenie z przeczownikiem w liczbie pojedynczej (np. *niespełna rok*), ale jest to efekt pominięcia niepotrzebnego tu liczebnika *jeden* (*niespełna jeden rok*). Dopuszczalne są połączenia z derywatami odliczebnikowymi, np.: *ponadpięciogodzinna dyskusja*.

Przywyrazki, w odróżnieniu od przyliczebników, wchodzą w związki nie z liczebnikami, lecz z przyimkami, np. *tuż, zaraz, gdzieś, wprost* w konstrukcjach typu: *Wróciłem zaraz po północy. Jan spotkał Piotra tuż za rogiem*.

Oprócz przedstawionych wyżej istnieją też inne współczesne klasyfikacje wyrazów. Klasyfikację Saloniego zmodyfikowali: Rogowscy (1980); Wiśniewski (1995). Znane są klasyfikacje Grochowskiego (1986, 1997), wykorzystujące kryteria składniowe (leksemy nieodmienne należą do kilkunastu klas gramatycznych).

Pytania:

1. Proszę przytoczyć tradycyjną (szkolną) klasyfikację części mowy.
2. Na jakich kryteriach są oparte znane Panu / Pani klasyfikacje części mowy? Które z nich są najwcześniejsze, a które najpóźniejsze?
3. Jakie grupy wyrazów wyróżnia się w klasyfikacji Tadeusza Milewskiego?
4. Ile klas gramatycznych prezentuje klasyfikacja części mowy Zygmunta Saloniego? W jakiej relacji są te klasy do tradycyjnych klas wyrazów wyróżnianych na przykład w szkolnych klasyfikacjach części mowy?
5. Co wchodzi w zakres pojęcia „czasowniki niewłaściwe” w klasyfikacji Zygmunta Saloniego?

6. Jakie grupy wyrazów wyróżnia w swojej klasyfikacji części mowy Roman Laskowski?
7. Proszę wymienić części mowy, wyróżnione przez Henryka Wróbla.
8. Jakie wady i jakie zalety mają, Pana / Pani zdaniem, klasyfikacje części mowy Tadeusza Milewskiego, Zygmunta Saloniego, Romana Laskowskiego, Henryka Wróbla?
9. Jaka, Pana / Pani zdaniem, klasyfikacja części mowy jest szczególnie przydatna w procesie glottodydaktycznym? Odpowiedź proszę umotywować.

Zadania:

Na podstawie poniższych pozycji do samodzielnego opracowania proszę zapoznać się ze szczegółami tradycyjnej klasyfikacji części mowy oraz z klasyfikacją części mowy Janusza Strutyńskiego. Proszę zwrócić uwagę na wspólne i odmienne cechy klasyfikacji tradycyjnej i klasyfikacji Janusza Strutyńskiego.

Do samodzielnego opracowania:

1. Tabele: „Klasyfikacja tradycyjna”; „Kryteria wyróżniania części mowy”; „Przykłady wyrazów, których klasyfikowanie sprawia szczególną trudność”; „Niektóre nietradycyjne klasyfikacje części mowy”. [W:] Język polski: Encyklopedia w tabelach. Red. W. Mizerski. Warszawa, 2000. S. 88; 90; 91.
2. Klasyfikacja części mowy Janusza Strutyńskiego: Części mowy. [W:] J. Strutyński. Gramatyka polska. Kraków, 1998. S. 133-143.

Proszę się przygotować do ustnej prezentacji następujących tematów:

1. Kryteria wyodrębniania części mowy, ich wady i zalety.
2. Wyrazy problematyczne co do przyporządkowania do pewnej części mowy: możliwe rozwiązania.
3. Klasyfikacja części mowy Tadeusza Milewskiego: zalety i wady.
4. Klasyfikacja części mowy Zygmunta Saloniego: zalety i wady.
5. Klasyfikacja części mowy Henryka Wróbla: zalety i wady.
6. Klasyfikacja części mowy Janusza Strutyńskiego: zalety i wady. W czym klasyfikacja Janusza Strutyńskiego jest podobna do tradycyjnej klasyfikacji części mowy i czym od niej się różni?

Cwiczenia:

1. Do jakich części mowy w klasyfikacji Saloniego należą następujące wyrazy:

wy, trzechsetny, potrójny, tamta, pół, dzięki (np. Dzięki szczęśliwemu zbiegowi okoliczności...), aby, wesolo, niczyj, nikt, każdy, robiony, robienie, robiąc, zrobiwszy, robiący, miliard, miliardowy, ściemniać się.

2. Jakie leksemy w klasyfikacji Zygmunta Saloniego są reprezentowane przez następujące formy wyrazowe:

kupowałem, kupno, kupowanie, kupując, kupiwszy, kupiony, kupujący, dwa, drugiemu, dwojaki, dwojako, dwojga, nas, najkrócej, pilnie, wkrótce, trzykroć, trzykrotnie, trzykrotny, trzeba by.

3. Proszę ułożyć zdania, w których wyraz *należec* występowałby w funkcji:

- a) czasownika właściwego;
- b) czasownika niewłaściwego.

Zalecana literatura:

- 1. Encyklopedia języka polskiego. Red. S. Urbańczyk i M. Kucała. Wrocław etc., 1999.
- 2. Encyklopedia językoznawstwa ogólnego. Red. K. Polański. Wrocław etc., 2003.
- 3. Części mowy. [W:] A. Nagórko. Zarys gramatyki polskiej (ze słowotwórstwem). Warszawa, 1998. S. 100-111.
- 4. Części mowy. [W:] H. Wróbel. Gramatyka języka polskiego. Kraków, 2001. S. 73-81.
- 5. Części mowy. [W:] J. Strutyński. Gramatyka polska. Kraków, 1998. S. 133-143.
- 6. Funkcjonalna klasyfikacja leksemów. [W:] Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia. Red. R. Grzegorzczkowska, R. Laskowski, H. Wróbel. Warszawa, 1999. S. 52-65.
- 7. Klasyfikacja części mowy. [W:] Język polski. Encyklopedia w tabelach. Red. W. Mizerski. Warszawa, 2000. S. 88-91.
- 8. Klasyfikacje leksemów i form wyrazowych. [W:] M. Bańko. Wykłady z polskiej fleksji. Warszawa, 2002. S. 124-141.

9. Podstawy teoretyczne klasyfikacji wyrazów na części mowy. [W:] Współczesna polszczyzna. Wybór opracowań. T. 6: Części mowy. Red. J. Bartmiński i M. Nowosad-Bakałarczyk. Lublin, 2004. S. 9-34.
10. Podział wyrazów na części mowy oraz kryteria podziału. Wyrazy odmienne i nieodmienne. [W:] Nauka o języku dla polonistów. Red. S. Dubisz. Warszawa, 1999. S. 190-193.

Wykład 6

Kategorie morfologiczne

Pojęcie „kategoria” jest nieostre, obciążone w dziejach myśli filozoficznej i językoznawczej wieloznacznością. Wskutek tego trudne jest do zdefiniowania.

Pojęcie to wywodzi się od Arystotelesa, który tym terminem nazwał **klasy pojęciowo-ontologiczne**. Kategorie Arystotelesowskie wyróżniają 10 rodzajów zjawisk: substancje, wielkości, jakości, stosunki, miejsca, czasy, działania, doznania oraz dwa rodzaje stanów rzeczy.

W najogólniejszym znaczeniu **kategoria to zbiór (klasa) elementów mających pewną cechę wspólną** (np.: kategoria mężczyzn, wspólna cecha – „płeć męska”).

Kategoria gramatyczna to klasa wyrazów mających wspólne cechy gramatyczne, a mianowicie wspólne znaczenie gramatyczne oraz wspólny formalny sposób jego wyrażenia.

Np. wyrazy *śpię, chodzę, piszę, czytam, wiem* mają wspólne znaczenie gramatyczne – sygnalizują, że wykonawcą czynności jest mówiący (nadawca – podmiot), a znaczenie to formalnie jest wyrażone za pomocą końcówek *-ę, -(a)m, -(e)m*. Uwidocznia się to znaczenie oraz forma jego wyrażenia w opozycji do takich wyrazów, jak *śpisz, chodzisz, piszesz, czytasz, wiesz* sygnalizujących, że wykonawcą czynności jest adresat (odbiorca), co wyraża się za pomocą końcówek *-isz, -esz, -(a)sz, -(e)sz*.

Podobnie wyrazy *samochody, domy, okna* stoją w opozycji do form *samochód, dom, okno*.

Pierwsza opozycja funkcjonalna jest utworzona za pomocą kategorii osoby. Człony tej opozycji (*śpię – śpisz, czytam – czytasz*) stanowią **wartość kategorii osoby** (odpowiednio: 1. osoba i 2. osoba).

Druga opozycja funkcjonalna (*samochody – samochód, domy – dom, okna – okno*) jest utworzona za pomocą kategorii liczby. Człony tej opozycji stanowią **wartość kategorii liczby** (*domy – liczba mnoga, dom – liczba pojedyncza*). Tak więc kategorię liczby tworzy opozycja funkcjonalna: liczba pojedyncza – liczba mnoga. Człony realizujące

daną opozycję stanowią wartości kategorii liczby (kategoria liczby ma dwie wartości – liczbę pojedynczą i liczbę mnogą; wcześniej miała trzy – liczbę pojedynczą, liczbę mnogą i liczbę podwójną).

Kategorie gramatyczne, które odnoszą się do morfologii, nazywa się kategoriami morfologicznymi.

Podobne „konkretne” (tzn. nieodłączne od materiału językowego – konkretnych form wyrazowych) ujęcie analizowanego pojęcia „kategoria gramatyczna (morfologiczna)” spotykamy w wielu źródłach, np.:

- Termin **kategoria gramatyczna** oznacza *klasę wyrazów* o tej samej funkcji gramatycznej, np. kategorię liczby mnogiej reprezentują wyrazy *ludzie, kobiety, książki, żołnierze* itp. Zob.: *Aleksander Szulc. Słownik dydaktyki języków obcych (Warszawa, 1997), s. 105.*

- **Kategorią morfologiczną** nazywamy *mikrosystem* oparty na pewnej opozycji morfologicznej, np.: *stół – stoły* (lp – lm) – morfologiczna opozycja liczby; *stół – stołu* (M. – D.) – morfologiczna opozycja przypadku. Zob.: *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia. Red. Renata Grzegorzczkowa, Roman Laskowski, Henryk Wróbel (Warszawa, 1999), s. 47-48.*

- **Граматична категорія** це система протиставлених одна одній однорідних граматичних величин (*граматичних форм* із однорідним значенням). Див.: *Кочерган М.П. Вступ до мовознавства (Київ, 2001), с. 266.*

- Под **морфологической категорией** понимают *систему форм слова*, обладающих общим грамматическим элементом значения. См.: *Милославский И. Г. Морфологические категории современного русского языка (Москва, 1981), с. 24.*

Możliwe jest **bardziej abstrakcyjne** traktowanie analizowanego pojęcia kategoria gramatyczna (morfologiczna) jako *funkcja, pojęcie* etc., a nie jako zbiór czy mikrosystem konkretnych wyrazów, np.:

- **Kategoria gramatyczna** to *zespół funkcji* językowych określonej klasy leksemów (np. rzeczowników, czasowników itd.) wyrażanych za pomocą odpowiednich wykładników formalnych. Zob.: *Janusz Strutyński. Gramatyka polska (Kraków, 1998), s. 160.*

- Kategorie gramatyczne to [...] pewne *pojęcia*, a ściślej *przeciwstawienia pojęciowe*, które w danym języku wyrażane są w sposób regularny (tzn. za pomocą określonych form gramatycznych) oraz konieczny (tzn. mówiący zobowiązani są do przekazania określonej wartości danej kategorii). Zob.: *Renata Grzegorzczkova. Kategorie gramatyczne. [W:] Współczesny język polski. Red. J. Bartmiński (Lublin, 2001), s. 455.*

- W skład ram strukturalnych tworzonych przez **kategorie gramatyczne** wchodzi *abstrakcyjne rozróżnienia* między klasami wyrazów, różnice liczby (pojedynczej i mnogiej), czasu gramatycznego itp. Zob.: *Kognitywne podstawy języka i językoznawstwa. Red. Elżbieta Tabakowska (Kraków, 2001), s. 38.*

- Przez **kategorię morfologiczną** rozumiemy *typ opozycji* – rozróżnienia, które jest w danym języku obligatoryjne, tzn. ma swoje wykładniki w postaci wyborów morfemów gramatycznych. Zob.: *Alicja Nagórko. Zarys gramatyki polskiej (ze słowotwórstwem). (Warszawa, 1998), s. 82.*

- Abstrakcyjnie ujmuje analizowane pojęcie *Encyklopedia języka polskiego (Wrocław etc., 1993), s. 178* – zob. znaczenie numer 3. Przytacza się w niej wszystkie możliwe znaczenia terminu „**kategoria gramatyczna**”:

1. Klasa funkcjonalna wyrazów (np. czasownik, rzeczownik etc.) = „część mowy”;
2. Typ funkcji składniowej wyrazów językowych (np. podmiot, dopełnienie etc.) = „gramatyczna kategoria syntaktyczna”;
3. Zespół wzajemnie wykluczających się funkcji gramatycznych, przysługujących wszystkim wyrazom należącym do danej części mowy i sygnalizowanych za pomocą ściśle określonego zespołu wykładników morfologicznych (np. kategoria rodzaju, liczby, osoby) = „kategoria morfologiczna”;
4. Jedna z możliwych szczegółowych funkcji współtworzących kategorię gramatyczną w znaczeniu 3 (np. rodzaj żeński, liczba mnoga, pierwsza osoba, miejscownik) = „wartość danej kategorii morfologicznej” (np.: liczba pojedyncza i liczba mnoga są dwiema wartościami kategorii morfologicznej liczby).

Dla określenia omawianego pojęcia mogą być wykorzystywane terminy: **kategoria gramatyczna**, **kategoria morfologiczna**, a także **kategoria fleksyjna**.

Zauważmy, że wszystkie te trzy terminy mogą być używane jako synonimy. **Najlepszy jednak wydaje się termin „kategoria morfologiczna” ze względu na jednoznaczność.**

Jak już wiadomo, termin „kategoria gramatyczna” może być użyty w dwóch, trzech, a nawet czterech znaczeniach. Poza tym często kategorię gramatyczną traktuje się jako pojęcie nadrzędne wobec kategorii gramatycznej syntaktycznej i kategorii gramatycznej morfologicznej.

Z kolei termin „kategoria fleksyjna” jest również co najmniej dwuznaczny: „fleksyjny” bowiem może być rozumiany jako:

- 1) „należący do fleksji – działu morfologii” (w tym znaczeniu: kategoria fleksyjna = kategoria morfologiczna);
- 2) „odmieniany” (w tym znaczeniu kategoria fleksyjna to taka kategoria, przez jaką dany wyraz się odmienia, np. dla rzeczownika kategoria liczby jest fleksyjna, bo przez liczby rzeczowniki się odmieniają, a kategoria rodzaju nie jest kategorią fleksyjną, bo rzeczowniki przez rodzaje się nie odmieniają – zob. niżej typologię kategorii morfologicznych).

W drugim znaczeniu termin „kategoria fleksyjna” jest podrzędny wobec nadrzędnego terminu „kategoria morfologiczna”.

Można więc zdefiniować **kategorię morfologiczną** jako **kategorię gramatyczną utworzoną przez zespół opozycji funkcjonalnych nazywanych wartościami danej kategorii morfologicznej**. Poszczególne wartości danej kategorii morfologicznej są wyrażane przez odpowiednie środki morfologiczne – morfemy fleksyjne. Np. kategorię morfologiczną osoby tworzy formalna i funkcjonalna opozycja wartości 1., 2. i 3. osoby. Opozycja między tymi wartościami jest sygnalizowana za pomocą różnych końcówek fleksyjnych (np. *chodzę, chodzisz, chodź*).

Kategorie gramatyczne różnych języków mogą zasadniczo się różnić, co m.in. powodować może różnice w postrzeganiu świata między użytkownikami różnych (zazwyczaj odległych od siebie) języków.

Kategorie gramatyczne a językowy obraz świata (JOS):

- W jednym z języków meksykańskich musi być uwzględniona (i wyrażona gramatycznie) informacja o tym, czy opisywana czynność została

wykonana po raz pierwszy czy też jest powtórzeniem czynności wcześniejszej.

W języku cziczeva ze wschodniej Afryki informacja o czynności przeszłej musi odróżniać (gramatycznie) taką, która miała wpływ na stan obecny, od takiej, która tego wpływu nie miała.

Indiański język Hopi ujmując czas „punktowo”, tj. wskazuje na fazę procesu, np. momentalność, powtarzalność; wyróżnia gramatycznie (zamiast czasów – teraźniejszego, przeszłego i przyszłego) proces obiektywny, który zachodzi albo zaszedł realnie, i subiektywny, będący przedmiotem myśli, oczekiwań, nadziei; język Hopi ma bogatą skalę środków gramatycznych służących do opisu ruchów wibracyjnych, zgodną z takimi kategoriami współczesnej fizyki teoretycznej, jak cząstka drgająca i pole drgań.

W języku bułgarskim wyróżnia się odrębną formę dla tzw. imperceptywu (strony świadka), która informuje o zdarzeniu, którego mówiący nie był bezpośrednim świadkiem, ale o którym dowiedział się od kogoś innego.

Różnice polsko-ukraińskie w zakresie kategorii morfologicznych (kategoria rodzaju, o której zob. w wykładzie 7).

Typologia kategorii morfologicznych

Kategorie morfologiczne można klasyfikować na podstawie kilku kryteriów – morfologicznego, składniowego, semantycznego. Zgodnie z tym wyróżnia się klasyfikację morfologiczną, syntaktyczną i semantyczną.

Klasyfikacja morfologiczna:

kategorie **fleksyjne** (inaczej: paradygmatyczne),

kategorie **klasyfikujące** (inaczej: selektywne).

Kategoria **fleksyjna** to taka kategoria morfologiczna, **według której dany wyraz się odmienia**. Rzeczowniki odmieniają się przez przypadki i liczby, dlatego kategoria przypadku i liczby jest dla rzeczownika kategorią fleksyjną. Dla czasownika kategoriami fleksyjnymi są np. kategorie czasu, osoby, bo czasowniki odmieniają się przez czasy i osoby.

Kategoria klasyfikująca to ta kategoria, która dzieli wyrazy w obrębie pewnej części mowy na klasy odpowiadające jej wartościom. Np. kategoria rodzaju dzieli wszystkie rzeczowniki na klasy, odpowiadające wartościom rodzajów: męskiego, żeńskiego, nijakiego, czy – innymi

słowy – kategoria rodzaju dzieli rzeczowniki na klasy, odpowiadające rodzajowi męskiemu, żeńskiemu, nijakiemu. Przez kategorię **klasyfikującą wyrazy się nie odmieniają, ale mają ją przypisaną**.

Ta sama kategoria dla jednej części mowy może być klasyfikująca, a dla innej – fleksyjna. Np. dla rzeczowników kategoria rodzaju jest klasyfikująca, a dla przymiotników – fleksyjna, por.: *dom – pani – okno; dobry – dobra – dobre*.

Niekiedy dana kategoria morfologiczna w odniesieniu do pewnej części mowy może być dla niektórych wyrazów tej części mowy kategorią fleksyjną, a dla niektórych klasyfikującą. Przykładowo niektóre rzeczowniki polskie nie odmieniają się przez liczby (np. *mydliny, pomyje; szlachta, kozactwo*). Dla takich rzeczowników (będących *pluraliami* lub *singulariami tantum*) kategoria liczby jest kategorią klasyfikującą, a nie fleksyjną, jak dla większości rzeczowników polskich.

Kategoria osoby jest kategorią fleksyjną dla wszystkich czasowników, oprócz większości czasowników niewłaściwych.

Klasyfikacja syntaktyczna:

- kategorie **determinujące** (inaczej: syntaktycznie uzależniające; akomodujące),
- kategorie **determinowane** (inaczej: syntaktycznie uzależniane; akomodowane).

Wskazują, czy dana kategoria może wpływać na otoczenie składniowe, czy też nie. Tak więc kategoria **determinująca wpływa na otoczenie składniowe (na inną kategorię)**, a kategoria **determinowana doznaje wpływu otoczenia składniowego (innej kategorii)**. Rzeczownik determinuje kategorię rodzaju, liczby i przypadku przymiotnika, więc wszystkie te kategorie rzeczownika są w odniesieniu do przymiotnika kategoriami determinującymi. Z kolei rodzaj, liczba i przypadek przymiotnika zależą od odpowiednich kategorii rzeczownika, dlatego te kategorie przymiotnika nazywa się kategoriami determinowanymi. Ale dla rzeczownika względem czasownika kategoria przypadku jest determinowana (bo przypadek rzeczownika zależy od czasownika). Czasownik determinuje przypadek rzeczownika (*słuchać (czego?) muzyki*), można więc czasownikowi przypisać determinującą

kategorię przypadku (mimo że fleksyjnie przypadek nie przysługuje czasownikowi). Podobnie: kategorią determinującą dla rzeczownika i zaimka osobowego (lub nieokreślonego) względem czasownika jest osoba, ponieważ od zaimka zależy, w której osobie – 1. 2. czy 3. – ma być użyty czasownik, a rzeczownik wymaga od czasownika formy 3. osoby. W tym wypadku osoba jest dla czasownika kategorią determinowaną przez rzeczownik lub zaimek.

Rozpoznanie kategorii determinujących i determinowanych możliwe jest tylko w kontekście przez odniesienie do innych części mowy.

Klasyfikacja semantyczna:

- kategorie **zewnętrztekstowe** (inaczej: semantyczne; prymarnie semantyczne; nominatywne; syntaktycznie niezależne),
- kategorie **wewnętrztekstowe** (inaczej: składniowe; przymarnie składniowe; tekstowe; syntaktycznie zależne).

Kategorie **zewnętrztekstowe** odsyłają do rzeczywistości **pozajęzykowej**. Np. liczbie gramatycznej rzeczownika odpowiada liczebność nazywanego przez ten rzeczownik zbioru: mamy do czynienia z przeciwstawieniem zbioru jednoelementowego (*dziecko, pies*) zbiorowi ponadjednoelementowemu (*dzieci, psy*).

Kategorie **wewnętrztekstowe** służą jedynie wyrażaniu związków między składnikami zdania. W odróżnieniu od liczby rzeczownika, formy liczby przymiotnika (*głodny – głodne*) nie zależą od samego stanu „głodu”, tylko od liczby rzeczownika, któremu ten przymiotnik towarzyszy (*głodny pies – głodne psy*), dlatego dla przymiotnika liczba ma charakter wewnętrztekstowy.

Dla czasownika np. kategoria czasu i aspektu ma charakter zewnętrztekstowy, a kategoria liczby – wewnętrztekstowy, bo liczba czasownika zależy jedynie od kontekstu (*chłopiec spał – chłopcy spali*).

Oprócz przedstawionego wyżej podziału, wyróżnia się też pewne typy kategorii, zależnie od tego, z jakimi częściami mowy wiąże się prymarnie (przede wszystkim) dana kategoria. To są:

- kategorie **werbalne** (czasownikowe),
- kategorie **imienne** (rzeczownikowe, przymiotnikowe, liczebnikowe).

Do kategorii werbalnych należą:

- **czas:** przeszły, teraźniejszy, przyszły,
- **osoba:** 1., 2., 3.,
- **tryb:** oznajmujący, przypuszczający (warunkowy), rozkazujący,
- **strona:** czynna, bierna, zwrotna (czasem wyodrębnia się także stronę wzajemną, np.: *bliźnięta się biją*).

Aspekt czasownika (dokonany lub niedokonany) może być traktowany jako kategoria morfologiczna lub jako kategoria słowotwórcza.

Do kategorii imiennych należą:

- **przypadek:** mianownik, dopełniacz, celownik, biernik, narzędnik, miejscownik, wołacz,
- **liczba:** pojedyncza i mnoga,
- **rodzaj:** męski, żeński, nijaki lub w innych ujęciach teoretycznych – pięć rodzajów gramatycznych rzeczownika: męskoosobowy, męskożywotny (męskozwierzęcy), męskonieżywotny (męskorzeczowy), żeński, nijaki.

Kategoria stopnia (stopień równy, wyższy, najwyższy), przysługująca części przymiotników i przysłówków, może być traktowana jako kategoria morfologiczna lub jako kategoria słowotwórcza.

Pytania:

1. Jak można zdefiniować kategorię morfologiczną?
2. Jakie typy kategorii morfologicznych można wyróżnić na podstawie różnych kryteriów klasyfikacyjnych?
3. Co to są kategorie fleksyjne i klasyfikujące? Jakie inne terminy są używane na ich określenie?
4. Proszę przytoczyć przykład rzeczownikowej kategorii klasyfikującej.
5. Co to są kategorie determinujące i determinowane? Jakie inne terminy są używane na ich określenie?
6. Proszę przytoczyć przykład czasownikowej kategorii determinującej.
7. Co to są kategorie zewnątrztekstowe i wewnątrztekstowe? Jakie inne terminy są używane na ich określenie?
8. Proszę przytoczyć przykład rzeczownikowej kategorii zewnątrztekstowej.
9. Proszę wymienić gramatyczne kategorie imienne oraz werbalne.

Zadania:

Proszę, korzystając z przytoczonych poniżej pozycji naukowych, przeznaczonych do samodzielnego opracowania, przeanalizować kategorię stopnia przymiotnika oraz aspektu czasownika pod względem zaliczenia ich do kategorii fleksyjnych lub słowotwórczych.

Do samodzielnego opracowania:

1. Szupryczyńska M. Czy stopień przymiotnika jest w języku polskim kategorią fleksyjną? [W:] *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Linguistica* 2, 1980. S. 265-272.
2. Strutyński J. Kategoria aspektu (postaci czasownika), Kategoria stopnia. [W:] J. Strutyński. *Gramatyka polska*. Kraków, 1998. S. 169-172.

Zalecana literatura:

1. Encyklopedia języka polskiego. Red. S. Urbańczyk i M. Kucała. Wrocław etc., 1999.
2. Encyklopedia językoznawstwa ogólnego. Red. K. Polański. Wrocław etc., 2003.
3. Fleksja. Część ogólna. [W:] J. Strutyński. *Gramatyka polska*. Kraków, 1998. S. 160-176.
4. Kategorie morfologiczne. [W:] A. Nagórko. *Zarys gramatyki polskiej (ze słowotwórstwem)*. Warszawa, 1998. S. 82-85.
5. Grzegorzczkova R. Kategorie gramatyczne. [W:] *Współczesny język polski*. Red. J. Bartmiński. Lublin, 2001. S. 453-467.
6. Typologia kategorii gramatycznych. [W:] M. Bańko. *Wykłady z polskiej fleksji*. Warszawa, 2002. S. 142-144.
7. Typologia kategorii morfologicznych. [W:] *Gramatyka języka polskiego. Morfologia*. Red. R. Grzegorzczkova, R. Laskowski, H. Wróbel. Warszawa, 1999. S. 130-134.

Wykład 7

Kategoria rodzaju

Rodzaj gramatyczny jest przede wszystkim kategorią imienną.
Rodzaj to kategoria:

- **Klasyfikująca** dla rzeczownika: rzeczownikowi z góry jest przypisany jeden z rodzajów; rzeczowniki nie odmieniają się przez rodzaje. Dla przymiotnika, zaimka przymiotnego, większości liczebników, a także dla czasownika rodzaj jest kategorią **fleksyjną**: wszystkie te wyrazy odmieniają się przez rodzaje (np. *zielony, zielona, zielone; mój, moja, moje; taki, taka, takie; dwa, dwaj (dwóch), dwie; pięć, pięciu; czytał, czytała, czytało*).
- **Determinująca** dla rzeczownika: rodzaj rzeczownika akomoduje (wpływa na) rodzaj zależnego przymiotnika (*ciepły dzień, ciepła pogoda, ciepłe słońce*), a także liczebnika (*dwaj chłopcy / dwóch chłopców, dwa konie, dwa stoły, dwie dziewczyny, dwa pisma*) i czasownika (*chłopiec szedł, dziewczyna szła, dziecko szło*). Z kolei rodzaj przymiotnika, liczebnika, czasownika jest kategorią **determinowaną**.
- **Wewnątrztekstowa** dla przymiotnika, liczebnika, czasownika.

Jaka jest kategoria rodzaju dla rzeczownika – wewnątrztekstowa czy zewnątrztekstowa?

Odpowiedź na to pytanie wymaga rozstrzygnięcia następującej kwestii: czy rodzaj rzeczownika jest związany z rzeczywistością pozajęzykową, czyli z płcią desygnatów? Jeśli tak, to rodzaj jest kategorią zewnątrztekstową (semantyczną), jeśli nie, to rodzaj jest kategorią wewnątrztekstową (składniową).

Klasy rzeczowników, dla których istnieje korelacja: rodzaj gramatyczny – płeć desygnatów:

Ludzie:

- 1) **Nazwy męczyzn**, np.: *mężczyzna, pan, chłopiec, brat, syn, ojciec, dziadek, wujek, teść, szwagier*.

Niektóre z nich są motywowane słowotwórczo, np.: *siostrzeniec* (od *siostra*), *bratanek* (od *brat*).

Ale już: *student, wykładowca, dyrektor, reżyser* (czyli ogół polskich rzeczowników męskoosobowych) używane są w pewnych sytuacjach

zarówno na określenie mężczyzn, jak i kobiet (np. *dyrektor Nowicka powiedziała; przyszli studenci [i chłopcy, i dziewczyny]*).

2) **Nazwy kobiet**, np.: *kobieta, pani, panna, dama, niewiasta, dziewczyna, siostra, córka, matka, babcia, ciocia*.

Istnieje wiele rzeczowników – nazw kobiet, motywowanych słowotwórczo (pochodzących od nazw mężczyzn albo (znacznie częściej) od nazw, odnoszonych i do mężczyzn, i do kobiet): *brat – bratowa, syn – synowa, teść – teściowa, siostrzeniec – siostrzenica, bratanek – bratanica, wnuk – wnuczka, gospodarz – gospodyni, kolega – koleżanka, student – studentka, kierownik – kierowniczka, zdrajca – zdrajczyni*.

Od wielu rzeczowników męskoosobowych niemożliwe jest utworzenie rzeczownika rodzaju żeńskiego, np.: *wróg, tchórz, szpieg, przechodzień, dramaturg*.

Niemożliwe jest utworzenie rzeczownika rodzaju żeńskiego i od wielu rzeczowników męskoosobowych – niektórych tzw. rzeczowników tytułarnych, np.: *doktor, mecenas, minister, inżynier*.

Od niektórych rzeczowników tytułarnych tworzy się derywaty rodzaju żeńskiego, np.: *kierownik – kierowniczka* (obok bardziej oficjalnego (*pani kierownik*)), *poseł – posłanka*.

Niektóre derywaty żeńskie funkcjonują raczej tylko w niektórych środowiskach (np. na znak tendencji feministycznych), np.: *trener – trenerka, biolog – biolożka, psycholog – psycholożka, socjolog – socjolożka, filolog – filolożka*.

Ale: rzeczowniki rodzaju żeńskiego *osoba, postać* są nieokreślone pod względem rodzaju naturalnego: podobnie do rzeczowników męskoosobowych, które mogą być używane na określenie mężczyzn i kobiet, wyrazy *osoba, postać* też mogą być używane na określenie mężczyzn i kobiet.

3) Niektóre **nazwy dzieci** są rodzaju nijakiego (np. *dziecko, niemowlę, dziewczę, chłopię, bliźnię*), ale to nie może być uznane za korelację między rodzajem gramatycznym a płcią desygnatów, ponieważ wiadomo, że istota ludzka od początku jest ukształtowana płciowo.

Zwierzęta:

Nazwy zwierząt płci męskiej i płci żeńskiej (nazwy **samców i samiec**), np.: *byk – krowa, baran – owca, jeleń – łania, cap – koza*.

Ale: mimo istniejącej opozycji samiec – samica w większości wypadków w praktyce używa się jednej nazwy na określenie i samca, i samicy, np. *kot* (obok *kocur* albo *kot – kocica* albo *kotka*); *indyk* (obok *indor* albo *indyk – indyczka*); *koń* (obok *ogier* albo *koń – klacz* albo *kobyła*); *gęś* (obok *gąsior – gęś*), *kaczka* (obok *kaczor – kaczka*); *pies* (obok *pies – suka*); *świnia* (obok *knur* albo *wieprz – maciora* albo *locha*).

Większość istniejących par samiec – samica jest związana słowotwórczo, np.: *wilk – wilczyca, lis – lisica, lew – lwica, tygrys – tygrysica, orzeł – orlica, gołąb – gołębica* (zob. także pary zaznaczone wcześniej).

Ale: większość nazw zwierząt należy do pewnego rodzaju czysto konwencjonalnie, np. rodzaj męski: *motyl, rekin, delfin, skowronek, karaluch*; rodzaj żeński: *papuga, ćma, płoć*. Do rodzaju nijakiego konwencjonalnie należą nazwy zwierząt niedorostłych: *cielę, jagnię, wilczę, łwie, kaczę, kozłą, gęsie, indyczę, orle, kocię, szczenię*.

Rzeczy i zjawiska nie mogą mieć korelacji rodzaj gramatyczny – rodzaj naturalny, ponieważ nie mają płci. Ich rodzaj gramatyczny jest czysto konwencjonalny.

Przejawem animizmu (chęci ożywiania świata pozabiologicznego) mogą być np. przykłady przedstawienia śmierci lub Ojczyzny (w poezji lub malarstwie) w postaci kobiety.

Genetycznie kategoria rodzaju stanowi zapewne pozostałość właściwego pierwotnym Indoeuropejczykom animistycznego spojrzenia na świat, postrzegania wszystkich rzeczy jako ożywionych. Współcześnie kategoria rodzaju w języku polskim ma charakter raczej syntaktyczny.

Wniosek: większość polskich rzeczowników ma rodzaj gramatyczny czysto konwencjonalny, niemotywowany pozajęzykowo, a więc **dla większości rzeczowników rodzaj jest kategorią wewnątrztekstową (składniową)**. Funkcja wewnątrztekstowa kategorii rodzaju rzeczownika

polega na sygnalizowaniu za pomocą wykładników morfologicznych związków syntaktycznych między składnikami wypowiedzenia. Tylko sekundarnie rzeczownikowi przysługuje funkcja semantyczna (zewnątrztekstowa) polegająca na wskazywaniu na rodzaj naturalny – płęć (dotyczy to wymienionych wyżej grup rzeczowników).

W związku z powyższym (czyli w związku z przyznaniem kategorii rodzaju rzeczowników prymarnej funkcji składniowej, a nie semantycznej), liczbę rodzajów w języku polskim spróbowano ustalić na podstawie kryterium **składniowego**, a nie semantycznego. Dokonał tego po raz pierwszy *Witold Mańczak* w opublikowanym w „Języku Polskim” w 1956 r. artykule *Ile rodzajów jest w polskim?* Właściwa odpowiedź na zadane w tytule artykułu pytanie wymaga obserwacji kontekstów rzeczowników w bierniku liczby pojedynczej i liczby mnogiej. Wybór tego właśnie przypadku jest motywowany tym, że właśnie w bierniku obserwuje się maksymalne zróżnicowanie kontekstów rzeczowników.

<i>Widzę</i>	<i>tego</i>	<i>nowego</i>	(kontekst 1)
	<i>ten</i>	<i>nowy</i>	(kontekst 2)
	<i>to</i>	<i>nowe</i>	(kontekst 3)
	<i>tę</i>	<i>nową</i>	(kontekst 4)
	<i>tych</i>	<i>nowych</i>	(kontekst 5)
	<i>te</i>	<i>nowe</i>	(kontekst 6)

Do jednego rodzaju gramatycznego będą należały te rzeczowniki, które mają jednakowe zestawy kontekstów w bierniku liczby pojedynczej i bierniku liczby mnogiej.

Sprawdźmy według tego testu wszystkie znane nam grupy znaczeniowe (nieżywy – rzecz, żywy – zwierzę, osobowy – człowiek) rzeczowników trzech tradycyjnych rodzajów, np.: *okno*, *ślóniętko*, *niemowlę*; *książka*, *mucha*, *kobieta*; *stół*, *pies*, *chłopiec*.

Wyliczone wyrazy spełniają następujące konteksty:

- okno* (3; 6)
- ślóniętko* (3; 6)
- niemowlę* (3; 6)

książka (4; 6)
 mucha (4; 6)
 kobieta (4; 6)
 stół (2; 6)
 pies (1; 6)
 chłopiec (1; 5)

Żeby określić liczbę rodzajów (na podstawie kryterium składniowego), należy policzyć różne zestawy kontekstów z testu Mańczaka. Jak widać, jest ich 5:

(3; 6) n
 (4; 6) ż
 (2; 6) mrz
 (1; 6) mzw (mż)
 (1; 5) mos

Znaczy to, że na podstawie kryterium składniowego wyróżnia się w języku polskim 5 rodzajów gramatycznych:

rodzaj nijaki (konteksty 3; 6)

rodzaj żeński (konteksty 4; 6)

i 3 rodzaje męskie:

rodzaj męskorzeczowy, inaczej: **męskonieżywotny** (konteksty 2; 6)

rodzaj męskozwierzęcy, inaczej: **męskożywotny** (konteksty 1; 6)

rodzaj męskoosobowy (konteksty 1; 5)

Dla tradycyjnych rzeczowników nijakich i żeńskich nie ma składniowej podstawy wyodrębniania szczegółowszych rodzajów gramatycznych w ramach ogólnych nijakiego i żeńskiego, mimo że istnieją wśród tych rzeczowników i nazwy rzeczy, i nazwy zwierząt, i nazwy ludzi. Natomiast dla tradycyjnego rodzaju męskiego taka potrzeba powstała: nazwy rzeczy mają swój zestaw kontekstów biernikowych, nazwy zwierząt – swój i nazwy ludzi – swój.

Stan rzeczy, wyróżniający odrębne formy dla rzeczowników męskoosobowych, ostatecznie się ukształtował w polszczyźnie w XVIII wieku. Etap wcześniejszy stanowiło wyodrębnienie rzeczowników męskożywotnych (*ci ptacy śpiewali*). Dopiero wprowadzenie w miejsce dawnego mianownika liczby mnogiej formy biernikowej (*ptaki*) zakończyło proces kształtowania się

kategorię męskoosobowości. Proces ten spowodowany był czynnikami fonetycznymi, działaniem analogii, tendencją do uwyrażniania form językowych, a nie (jak czasem się uważa) czynnikami obyczajowo-społecznymi.

Trzy grupy rodzajowe męskie, wyodrębnione na podstawie kryterium składniowego, nie pokrywają się w pełni z grupami semantycznymi: nieżywotny, żywotny, osobowy.

Jeśli sprawdzimy według powyższego testu takie np. rzeczowniki, jak *mercedes*, *walc*, *trup*, *ping pong*, *dolar*, *prawdziwek* oraz niektóre inne (przeważnie nazwy tańców, marek samochodów, nazwy papierosów, jednostek monetarnych, gier i in.³), to się okaże, że spełniają one konteksty (1; 6), czyli – zgodnie z powyższymi ustaleniami – są męskozwierzęce (inaczej: męskozwierzęce)!

Niektóre rzeczowniki męskie mogą należeć jednocześnie do dwóch rodzajów – męskorzeczowego i męskozwierzęcego, ponieważ mogą mieć dwa warianty końcówek w B. lp., np.: *zerwać nenufar* (mrz) albo *zerwać nenufara* (mzw); *lubić tenis* (mrz), ale *grać w tenisa* (mzw).

Okazuje się, że rzeczowników, dla których nie ma korelacji między rodzajem gramatycznym, wyróżnionym składniowo, a znaczeniem rzeczownika, jest w języku polskim sporo. Redaktor *Innego słownika języka polskiego* Mirosław Bańko w książce *Wykłady z polskiej fleksji* (Warszawa, 2002, s. 153) na podstawie badań Korpusu języka polskiego PWN dokonał następujących obliczeń: wśród rzeczowników męskozwierzęcych zawartych w *Innym słowniku języka polskiego* nazw odnoszących się do zwierząt jest 506, a nazw nieodnoszących się do zwierząt – aż 1104! Co prawda wśród tych pierwszych 506 przynajmniej większość – 490 – ma jednoznacznie przypisany rodzaj – np. *pies* i tylko 16 nazw to rzeczowniki dwurodajowe, np. *to emu* (n) i *ten emu* (mzw), *wirus* (mrz) i *wirusa* (mzw). Natomiast wśród tych drugich 1104 rzeczowników z jednoznacznie przypisanym rodzajem jest 600, a: z rodzajem obocznym – mzw i mrz – 342 (nazwy kwiatów, owoców, grzybów i potraw, np.: *kotlet* i *kotleta*, *banan* i *banana*), z rodzajem

³ Szczegółowy wykaz grup rzeczowników tradycyjnie nieżywotnych, ale mających w bierniku liczby pojedynczej końcówkę -a zob. w wykładzie 11.

obocznym **mzw** i **mos** 137 (nazwy stworzeń o niejednoznacznym statusie ontologicznym i niektóre nazwy osobowe nacechowane ekspresywnie, np.: *anioł, diabeł, krasnoludek, grubas, mutant – widzę mutanty i mutantów*) i jeszcze 25 z inną obocznością rodzajową. Widać z tych obliczeń, że liczba rzeczowników męskozwierzęcych o “niezwierzęcym” znaczeniu jest bardzo duża (1104) – ponad dwukrotnie większa od rzeczowników męskozwierzęcych o znaczeniu “zwierzęcym” (506). Ale jeśli porównać rzeczowniki z jednoznacznie przypisanym rodzajem syntaktycznym (mzw) wśród tych dwu grup, to się okaże, że rzeczowników męskozwierzęcych o “niezwierzęcym” znaczeniu jest jednak tylko trochę więcej (600) od rzeczowników męskozwierzęcych o znaczeniu “zwierzęcym” (490). M. Bańko stwierdza, że różnicę tę można by zniwelować, gdyby uwzględnić w obliczeniach rzadkie nazwy zwierząt, znane tylko specjalistom.

Zgodnie z obserwacjami polskich językoznawców, rzeczowniki męskozwierzęce stanowią klasę ewoluującą, głównie dzięki przyrostowi rzeczowników semantycznie nieżywotnych typu *kotlet, drops* etc.

Korelację nazw osób z rodzajem gramatycznym rzeczowników nazywających osoby opracował **Marian Kucala**. Wyniki można przedstawić w tabeli (zob. *Mirosław Bańko. Wykłady z polskiej fleksji (Warszawa, 2002), s. 150*:

	Rodzaj	Znaczenie	Przykłady
1	męskoosobowy	mężczyźni	a) <i>kobieciarz, doktorek, dureń</i> b) <i>filolog, naukowiec, autostopowicz, goniec</i>
2	męskoosobowy	kobiety	<i>Babsztyl</i>
3	męskozwierzęcy	kobiety	<i>kociak, podlotek, wamp</i>
4	żeński	kobiety	a) <i>dama, położna, szarytka, lesbijka</i> b) <i>teściowa, Greczynka, poganika, harcerka, robotnica</i>
5	żeński	mężczyźni i kobiety	<i>gadzina, szkarada, supergwiazda</i>
6	żeński	mężczyźni	<i>baba, ciota</i>
7	żeńsko-męski	mężczyźni i kobiety	<i>sierota, oferma</i>
8	nijako-męski	mężczyźni	<i>chłopisko, panisko</i>
9	nijaki	kobiety	<i>kobiecisko, matczyisko</i>

Jak widać z tabeli, pełna korelacja znaczenia z rodzajem rzeczownika jest tylko w punktach 1 i 4. W pozostałych 7 rubrykach takiej korelacji nie ma. To dodatkowo przemawia za syntaktycznością rodzaju gramatycznego rzeczownika.

Nazwy rodzajów są więc konwencjonalne i mogą być mylące:

- " istnieje bardzo dużo rzeczowników męskozwierzęcych niebędących nazwami zwierząt (np. *fiat*, *rydz*, *dolar*, *fokstrot*);
- " istnieje wiele rzeczowników dwurodzajowych (np. *anioł* – mos lub mzw; *emu* – mzw lub n; *kotlet* – mzw lub mrz; *oferma* – ż lub mos; *człowieczyśko* – mos lub n);
- " w odniesieniu do rzeczowników typu *oferma*, *fajtlapa*, *gapa* można wręcz mówić o trzech rodzajach, np.:

ż: *Widzę tę oferę i tamte ofery*;

mos: *Widzę tego oferę i tamtych ofermów*;

mzw: *Widzę tego oferę i tamte ofery*;

- " zdarza się, że ta sama forma słowna w różnych znaczeniach należy do różnych rodzajów gramatycznych, np.: *syf* „syfilis” – mzw; *syf* „krosta” – mzw; *syf* „brud, nieporządek” – mrz; *syf* – „coś, co nam się nie podoba” – mrz; *prymus* „uczeń” – mos; *prymus* „maszynka” – mrz;

- " istnieją przykłady, gdzie rodzaj rzeczownika jest zaskakujący, np.:

anioł i *diabeł* – mos lub mzw, a *antychryst* – tylko mos;

robot – mzw, a *android* i *cyborg* – mzw lub mos;

pryszcz – mrz lub mzw, a *syf* w znaczeniu „pryszcz” – tylko mzw;

trup – mzw, a inne nazwy osób zmarłych – mos: *truposz*, *denat*,

nieboszczyk, *topielec*, *wisielec*, *umarłak*, *umrzyk*;

mięsożerca, *padlinożerca*, *roślinożerca* – mos (choć oznaczają zwierzęta);

ludożerca – mos, a *ludojad* i *trupojad* – mzw;

przewoźnik – mos w znaczeniach „osoba” i „przedsiębiorstwo”;

przewodnik – mos w znaczeniach „osoba” lub „zwierzę” (np. *przewodnik stada*), *staruszek* – mos w znaczeniach „stara osoba”

i „stara rzecz”, *talent* – mrz w znaczeniach „zdolność” i „osoba zdolna”, czyli w czterech ostatnich przykładach rodzaj właściwy

rzeczownikowi w jego znaczeniu podstawowym przenosi się na znaczenie pochodne. Ale por.: *Pers* – mos w znaczeniu „osoba”, ale *pers* – mzw w znaczeniu „kot”; *rekin* – mzw w znaczeniu „zwierzę”, ale *rekin* – mos w znaczeniach „przedsiębiorca” lub „przedsiębiorstwo”; *plywak* – mos w znaczeniu „osoba”, *plywak* – mzw w znaczeniu „chrząszcz”, *plywak* – mrz w znaczeniu „przedmiot zrobiony po to, aby unosił się na powierzchni wody”.

Rzeczownikowe formy rodzajowe mogą mieć **wartość stylistyczną**:

- kategoria rodzaju może występować jako element stylu w wypadkach, gdy charakteryzuje **region** (cytat obok krakowskiego (rzadkiego) *cytata*; *litr* obok krakowskiego i lubelskiego *litra*) lub **środowisko** (*podkoszulek* obok potocznego *podkoszulka*; *pomarańcza* obok niepoprawnego *pomarańcz*);
- różnice rodzaju mogą uzyskiwać dość duży **ładunek emocjonalny** w formach hipokorystycznych – często w języku mówionym, familijnym, np.: *Moja syna kochana!*; *Mój śliczny córuś!*; por. też zdrobnienia imion żeńskich: *Maryś!*; *Haniś!*; *Aluś!*; kobiety określa się nazwami mężczyzn, przez co nadaje się tym formom charakter bardziej **ekspresywny**, np.: *Chwat z naszej starej! Co by twój warszawski żonuś powiedział...*;
- zmiana rodzaju może zabarwiać wyrazy wzgardliwą **pobłażliwością**, **lekceważeniem**, **politowaniem**, np.: *Co ta idiota narobiła!*, por. też u K.I. Gałczyńskiego:
Jest i taka poeta,
Poeta, ale nie ta,
Nie z mięsa, tylko z waty;
Zasłużyła na baty;
- w **gwarach miejskich** zmieniało się kiedyś rodzaj, by wyrazić podziw dla nazywanego przedmiotu, np.: *elegancki marynar, koszul*.

Niezwykła jest reguła **łączenia się szeregu rzeczowników** (ukr. *іменників – однорідних членів речення*) należących do różnych rodzajów gramatycznych z **czasownikiem**: jeżeli szereg rzeczowników **różnego rodzaju** zawiera chociaż jeden rzeczownik męskoosobowy lub

żeński (!) oznaczający istotę ludzką, czasownik (i przymiotnik) ma zwykle formę męskoosobową, np.: *Pani Adamowa Ostrzeńska i świat stali naprzeciw siebie* (M. Dąbrowska). *Dziewczyna i kajak zbliżali się do siebie*. Ale: *Dziewczyna i łódka zbliżały się do siebie* (bo dziewczyna i łódka należą do tego samego rodzaju gramatycznego).

Pytania:

1. Dla jakich części mowy kategoria rodzaju jest klasyfikująca, a dla jakich – fleksyjna?
2. Co to znaczy, że kategoria rodzaju może być determinowana lub determinująca?
3. Czy rodzaj jest dla rzeczownika kategorią wewnątrzekstową czy zewnątrzekstową?
4. Proszę przytoczyć przykłady klas rzeczowników, dla których rodzaj naturalny pokrywa się z rodzajem gramatycznym.
5. Na czym polega test na rodzaju Witolda Mańczaka?
6. Ile jest rodzajów w języku polskim? (odpowiedź proszę umotywować).
7. Proszę przytoczyć przykłady rzeczowników, które semantycznie nie są żywotne, ale na podstawie testu Witolda Mańczaka są męskozwierzęce. Jak duża jest klasa takich rzeczowników i jaka jest jej dynamika rozwojowa?
8. Proszę przytoczyć przykłady rzeczowników, które mogą należeć jednocześnie do dwóch rodzajów.
9. Jaką wartość stylistyczną mogą mieć formy rodzajowe?
10. Jak łączą się różnorodzajowe szeregi rzeczowników z czasownikiem?

Zadania:

1. Stosując test Witolda Mańczaka, proszę policzyć, ile jest rodzajów, wyodrębnianych syntaktycznie, w języku ukraińskim.
2. Proszę nauczyć się teorii i zrobić ćwiczenia (1-9) na rodzaj gramatyczny z podręcznika: Кравчук А. Іменник та прикметник: словозміна. Посібник. Львів, 2005. С. 5-10.
3. Proszę nauczyć się reguł łączenia się rzeczowników różnych rodzajów gramatycznych tworzących szereg z czasownikiem z: Gramatyka języka polskiego. Morfologia. Red. R. Grzegorzczakowa, R. Laskowski, H. Wróbel. Warszawa, 1999. S. 216-217.

Zalecana literatura:

1. Grzegorzczkowska R. Rodzaj. [W:] Współczesny język polski. Red. J. Bartmiński. Lublin, 2001. S. 456-457.
2. Kategoria rodzaju. [W:] A. Nagórko. Zarys gramatyki polskiej (ze słowotwórstwem). Warszawa, 1998. S. 93-96.
3. Rodzaj gramatyczny. [W:] Gramatyka języka polskiego. Morfologia. Red. R. Grzegorzczkowska, R. Laskowski, H. Wróbel. Warszawa, 1999. S. 207-217.
4. Rodzaj gramatyczny. [W:] J. Strutyński. Gramatyka polska. Kraków, 1998. S. 162-166.
5. Rodzaj gramatyczny rzeczowników. [W:] Nauka o języku dla polonistów. Wybór zagadnień. Red. S. Dubisz. Warszawa, 1999. S. 198-200.
6. Rodzaj. [W:] M. Bańko. Wykłady z polskiej fleksji. Warszawa, 2002. S. 148-154.
7. Поділ іменників на роди. Родові форми прикметників та слів з прикметниковим типом відмінювання. [У:] Кравчук А. Польський іменник та прикметник: словозміна. Посібник. Львів, 2005. С. 5-10.

Wykład 8

Kategoria liczby

Liczba gramatyczna jest przede wszystkim kategorią imienną.

Liczba to kategoria:

- **Fleksyjna** dla większości rzeczowników, przymiotnika (a także zaimków, imiesłowów i liczebników o odmianie przymiotnikowej), czasownika: wszystkie te wyrazy odmieniają się przez liczby. Dla liczebników głównych, zbiorowych i ułamkowych (np. *ćwierć, pół, półtora*), a także z reguły dla rzeczowników *pluralia tantum* i *singularia tantum* liczba jest kategorią **klasyfikującą**. Liczebniki główne (oprócz *jeden*) i zbiorowe, mając klasyfikującą kategorię liczby, są syntaktycznie *pluraliami tantum*. Liczebnik *jeden*, a także liczebniki ułamkowe są *singulariami tantum*. Klasyfikujący charakter ma liczba tradycyjnych zaimków osobowych: *ja, ty* – *singularia tantum*, *my, wy* – *pluralia tantum*.
- **Determinująca** dla rzeczownika: liczba rzeczownika akomoduje (wpływa na) liczbę zależnego przymiotnika, rozumianego szeroko (*ciepły dzień* – *ciepłe dni*, *taka kobieta* – *takie kobiety*, *nasze dziecko* – *nasze dzieci*) i czasownika (*chłopiec szedł*, *chłopcy szli*). Z kolei liczba przymiotnika (a także liczebników, zaimków, imiesłowów o odmianie przymiotnikowej), czasownika jest kategorią **determinowaną**. Dla liczebnika głównego liczba jest kategorią determinującą (*jeden chłopiec*, *dwaj chłopcy*), a dla rzeczownika w takim kontekście liczba jest **determinowana** przez liczebnik.
- **Wewnątrztekstowa** dla przymiotnika (i części mowy odmieniających się jak przymiotnik i zależnych od rzeczownika) oraz dla czasownika. **Zewnątrztekstowa** – dla liczebnika. Dla większości rzeczowników liczba też ma charakter zewnątrztekstowy.

Liczba rzeczownika ma **dwie wartości** – **liczbę pojedynczą** (lp) i **liczbę mnogą** (lm). Liczba mnoga wydaje się nieokreślona: ta sama forma rzeczownika w lm dotyczyć może zarówno pary przedmiotów, jak i nieskończenie dużego zbioru takich przedmiotów.

Jeszcze w XVII wieku znane były w polszczyźnie formy liczby podwójnej, dotyczące dwu przedmiotów (najczęściej par naturalnych, np. *oczy, uszy*, ale też innych – np. *dwie rybie*), które miały swój odrębny paradygmat fleksyjny. O ile dla liczby podwójnej łatwe jest wskazanie motywacji pozajęzykowej, o tyle mnożenie kolejnych zbiorów (np. liczba potrójna, liczba poczwórna etc.) byłoby nieopłacalne z punktu widzenia gramatyki.

Niektóre rzeczowniki są używane tylko w formie jednej z liczb. Te, które używane są tylko w liczbie pojedynczej, są *singulariami tantum*, a te, które używane są tylko w liczbie mnogiej – *pluraliami tantum*.

Wśród pierwszych – *singulariów tantum* – wymienia się zwykle następujące grupy:

- większość rzeczowników abstrakcyjnych, np.: *lenistwo, zadowolenie, duma, złość, pogoda*;
- w zasadzie nazwy własne, np.: *Andrzej, Łódź, Kopenhaga*;
- większość rzeczowników o znaczeniu zbiorowym, np.: *młodzież, obuwie, spóśółstwo*;
- rzeczowniki materialne (oznaczające materiały, gazy, płyny etc.), np.: *asfalt, powietrze, mleko, mąka*.

Wśród drugich – *pluraliów tantum* – wymienia się:

- niektóre nazwy geograficzne, np.: *Kielce, Helsinki*;
- niektóre nazwy pospolite:
 - (a) abstrakcyjne, np.: *wakacje, urodziny, zaręczyny, pomyje*;
 - (b) konkretne, np.: *usta, skrzypce, spodnie, drzwi, okulary*.

Dla takich rzeczowników liczba ma raczej charakter klasyfikujący, bo z reguły one nie odmieniają się przez liczby. Co prawda trochę różna pod tym względem jest sytuacja z *singulariami* i *pluraliami tantum*.

Rzeczywiście, dla *pluraliów tantum* (typu *mydliny, pomyje*) nie ma nawet mechanizmu systemowo-językowego, który umożliwiłby formalne utworzenie liczby pojedynczej (**mydlin?*, **mydlina?*, **pomyj?*, **pomyja?*).

Nie znaczy to jednak, że niektóre rzeczowniki *pluralia tantum* nie mogą oznaczać w realnym kontekście jednej z liczb: albo liczbę pojedynczą (np.: *Przyjechały po nią sanie* – prawdopodobnie, jedno), albo liczbę mnogą (np.:

Tyle sań widać na drodze!). Por też: *nożyce* – możemy rozumieć: „jedne”, „kilka”.

Dla rzeczowników *singularia tantum* (np. *młodość*, *cukier*) istnieje systemowy mechanizm tworzenia form liczby mnogiej: *młodość* – *młodości*, *cukier* – *cukry*. Należy tylko zapytać, czy takie rzeczowniki realnie funkcjonują, a jeśli tak, to czy są rzeczywiście formami lm od swoich odpowiedników w lp (innymi słowy, czy należą do tego samego leksemu, czy jednak są już **innym leksemem o nowym znaczeniu leksykalnym**)?

Co do *singulariów tantum* mówi się więc czasem, że mają one **zasadniczo** (!) tylko liczbę pojedynczą (mimo że w słownikach opatrzone są kwalifikatorem *blm* – „bez liczby mnogiej”).

Rzeczywiście, ze względu na swoje znaczenie, *singularia tantum* z reguły nie są używane w liczbie mnogiej, ale mogą być w niej użyte, jeśli zajdzie taka potrzeba. Dotyczy to w różnym stopniu określonych typów *singulariów tantum*.

Użycie *singulariów tantum* w liczbie mnogiej może:

- mieć charakter środowiskowy (ograniczony do pewnych gwar – zawodowych etc.), np.: *Zostały ci dwa życia* (w gwarze użytkowników gier komputerowych); *Różne rodzaje benzyn* (w gwarze samochodziarzy);

- być świadectwem twórczego użycia języka, np.: *...Zło nie jest monolitem i może składać się z niezliczonej ilości mniejszych i większych zeł. ...Odrzucał wszystkie, owe tak głośnie ówczesznie „izmy” – modernizmy, symbolizmy, dekadentyzmy...;*

- wiązać się już z nowym znaczeniem (a więc i nowym leksemem), np.:

- (1) „gatunki”: *wina, mąki, metale, rudy;*

- (2) „porcje”: *dwie kawy, trzy piwa;*

- (3) „wyroby”: *futra, srebra.*

W ostatnim wypadku, kiedy liczba mnoga wiąże się z innym znaczeniem, są to już po prostu nowe leksemy, odmienne przez liczbę, która jest już dla nich kategorią fleksyjną, por.: *jedna kawa* – *dwie kawy* (porcje); *moje futro* – *futra moich koleżanek* (wyroby).

Niektóre *singularia tantum* nie dopuszczają pod żadnym warunkiem użycia w liczbie mnogiej, np.: *szlachta, kozactwo, chłopstwo, młodzież* (są to głównie niektóre spośród tzw. rzeczowników zbiorowych).

Dyskusyjna jest interpretacja **rzeczowników typu *wujostwo***, które łączą się z formami liczby mnogiej czasowników i przymiotników (*Nasi wujostwo przyszli*), semantycznie oznaczają dwie osoby, ale odmieniają się bardzo podobnie do rzeczowników rodzaju nijakiego w liczbie pojedynczej. Paradygmaty przypadkowe w liczbie pojedynczej wyrazów *wujostwo* i np. *głupstwo* są bardzo podobne: pokrywają się we wszystkich przypadkach z wyjątkiem biernika i miejscownika (*widzę wujostwa, ale widzę głupstwo; o wujostwu, ale o głupstwie*).

Czym więc są takie rzeczowniki – *pluraliami* czy *singulariami tantum*?

Kryterium składniowe (łączenie się z czasownikami i przymiotnikami w liczbie mnogiej) przemawia za uznaniem tych rzeczowników za *pluralia tantum*. Kryterium fleksyjne (odmiana) przemawia za tym, by uznać te rzeczowniki za *singularia tantum*.

Dla większości rzeczowników liczba ma charakter zewnątrztekstowy, semantyczny (rzeczownikom użytym w liczbie pojedynczej odpowiada jeden przedmiot w rzeczywistości pozajęzykowej, a rzeczownikom użytym w liczbie mnogiej odpowiada wiele przedmiotów w rzeczywistości pozajęzykowej). Takie sformułowanie znaczy, że istnieją jednak rzeczowniki, dla których ta prawidłowość się nie sprawdza. Oto przykłady:

1. Rzeczowniki *pluralia tantum*:

- **policzalne** (tzn. takie, które można policzyć, np. *dwoje spodni*): mogą oznaczać zarówno jeden przedmiot, jak i wiele przedmiotów (*spodnie, imieniny* – albo jedno, albo wiele, np.: *jedne imieniny, dwoje imienin, troje imienin*);

- **nepoliczalne** (tzn. takich nie można policzyć, np. *pomyje, mydliny, warcaby*): tutaj w ogóle trudno mówić o jakimkolwiek liczeniu (**jedne pomyje, *dwoje pomyj* nie da się powiedzieć po polsku), możliwe jest tylko partytywne użycie

niektórych z tych rzeczowników, np.: *trochę pomyj, wiadro pomyj*.

2. Rzeczowniki *singularia tantum* nie oznaczają jednego przedmiotu (np. *woda, miłość*). Ponadto niektóre z nich są jak gdyby semantycznie mnogie (znaczą zbiorowość, wielką liczbę ludzi), np. *tłum, orkiestra, wojsko* (inna ich nazwa – **zbiorowe**). Użyte w liczbie mnogiej, takie rzeczowniki mają znaczenie „zbiorowości zbiorowości” (*tłum – tłumy*).
3. Rzeczowniki policzalne mogą być użyte w liczbie pojedynczej w znaczeniu **gatunkowym** (inaczej: generycznym), np.: *Pies jest ssakiem* (= *Psy są ssakami*), z czego też widać, że forma liczby pojedynczej wcale tu nie jest utożsamiana z pojedynczością przedmiotu w rzeczywistości pozajęzykowej.
4. Niektóre rzeczowniki policzalne są używane w liczbie pojedynczej w znaczeniu zbiorowym, np.: *wiadro cebuli* (ale por.: *wiadro ziemniaków*); *żywopłot z berberysu*; *dom kryty dachówką*; *ziarno siewne* (ale por.: *mały jak ziarno pszenicy* – znaczy pojedyncze ziarno).
5. Niektóre rzeczowniki są używane w obu liczbach w tym samym znaczeniu, np.: *dres* albo *dresy* (*Włożyła spodnie od dresu; Chodziła w dresach*); *jelito* albo *jelita* (*jelito cienkie; Ranny miał jelita uszkodzone w kilku miejscach*); *krzyż* albo *krzyże* (*Boli ją w krzyżu / w krzyżach*).

Pytania:

1. Jakie wartości ma kategoria liczby dzisiaj, a jakie miała wcześniej w dziejach polszczyzny?
2. Proszę przytoczyć przykłady rzeczowników będących *singulariami tantum* i *pluraliami tantum*.
3. Dla jakich rzeczowników kategoria liczby nie jest kategorią fleksyjną?
4. Dla jakich części mowy kategoria liczby jest kategorią zewnątrztekstową?

5. Jak można scharakteryzować pod względem liczby rzeczowniki typu *wujostwo*?
6. Co to są rzeczowniki policzalne i rzeczowniki niepoliczalne?
7. Proszę przytoczyć przykłady użycia rzeczowników w znaczeniu generycznym.

Zadania:

1. Proszę nauczyć się teorii i zrobić ćwiczenia (5-9) na liczbę gramatyczną z podręcznika: Кравчук А. Іменник та прикметник: словозміна. Посібник. Львів, 2005. С. 12; 16-17.
2. Proszę wypisać z *Innego słownika języka polskiego* (red. M. Bańko) rzeczowniki pierwotnie *singularia tantum*, które mogą być użyte w liczbie mnogiej (ewentualnie w innym znaczeniu, np. *dobro* – *dobra*). Proszę ułożyć zdania z tymi formalnie identycznymi rzeczownikami – w lp i lm.
3. Proszę streścić artykuł: Grybosiowa A. Funkcje morfemów liczby mnogiej rzeczownika w języku prasy, radia i telewizji. [W:] Wybór tekstów do nauki o języku polskim. Oprac. W. Gruszczyński, G. Majkowska, H. Satkiewicz. Warszawa, 1988. S. 247-254.

Zalecana literatura:

1. Grybosiowa A. Funkcje morfemów liczby mnogiej rzeczownika w języku prasy, radia i telewizji. [W:] Wybór tekstów do nauki o języku polskim. Oprac. W. Gruszczyński, G. Majkowska, H. Satkiewicz. Warszawa, 1988. S. 247-254.
2. Grzegorzczkova R. Liczba. [W:] Współczesny język polski. Red. J. Bartmiński. Lublin, 2001. S. 457-458.
3. Kategoria liczby. [W:] A. Nagórko. Zarys gramatyki polskiej (ze słowotwórstwem). Warszawa, 1998. S. 96-98.
4. Kategoria liczby. [W:] J. Strutyński. Gramatyka polska. Kraków, 1998. S. 162.
5. Liczba. [W:] Gramatyka języka polskiego. Morfologia. Red. R. Grzegorzczkova, R. Laskowski, H. Wróbel. Warszawa, 1999. S. 203-207.
6. Liczba. [W:] M. Bańko. Wykłady z polskiej fleksji. Warszawa, 2002. S. 146-147.
7. Числові форми іменників та прикметників. [У:] А. Кравчук. Польський іменник та прикметник: словозміна. Посібник. Львів, 2005. С. 11-17.

Wykład 9

Kategoria przypadku

Przypadek jest kategorią imienną.

Przypadek to kategoria:

- **Fleksyjna** dla rzeczownika, przymiotnika (rozumianego szeroko), zaimka, liczebnika.
- **Determinująca** dla rzeczownika względem przymiotnika: przypadek rzeczownika determinuje przypadek zależnego przymiotnika (rozumianego szeroko). Z kolei względem czasownika przypadek jest dla rzeczownika kategorią determinowaną, bo to czasownik wpływa na przypadek rzeczownika, np.: *widzieć co – ulicę* (biernik), *szuchać czego – muzyki* (dopełniacz). Tak samo względem liczebnika głównego przypadek rzeczownika jest kategorią determinowaną (*dwaj chłopcy, dwóch chłopców*: formy mianownika i dopełniacza liczby mnogiej rzeczownika są zależne od formy liczebnika).
- **Wewnątrztekstowa** dla przymiotnika (i części mowy odmieniających się jak przymiotnik i zależnych od rzeczownika). Przypadek rzeczownika służy łączeniu członów zdania między sobą, a więc też ma charakter wewnątrztekstowy. Ale nie wyklucza to faktu, że poszczególnym przypadkom rzeczownikowym można przypisywać pewne znaczenia rzutujące na rzeczywistość pozajęzykową. W związku z tym można zaryzykować tezę, że przypadki (niektóre w mniejszym, a niektóre w większym stopniu) mają też wartość semantyczną (zob. np. dalej teorię przypadków J. Kuryłowicza). W każdym razie przypadek rzeczownika pełni **funkcję prymarnie składniową, wewnątrztekstową** (ponieważ służy przede wszystkim wskazywaniu związków składniowych w zdaniu). **Sekundarnie** zaś, zdaniem niektórych badaczy, przypadek **może pełnić funkcję semantyczną, zewnątrztekstową**, gdyż poszczególnym przypadkom można przypisać pewne role semantyczne (zob. dalej).

W języku polskim wyróżnia się 7 przypadków – **mianownik** (M.), **dopełniacz** (D.), **celownik** (C.), **biernik** (B.), **narzędnik** (N.), **miejszczownik** (Msc.), **wołacz** (W.).

Ostatni – **wołacz** – jest formą rzeczownika używaną w zawołaniach w sytuacji zwracania się do kogoś (rzadziej czegoś). Tradycyjnie uważany za jeden z przypadków, wołacz w gruncie rzeczy jest formą poza kategorią przypadku. Podstawowa bowiem funkcja przypadków to funkcja składniowa, a wołacz stoi poza związkami syntaktycznymi w wypowiedzeniu (jest rzeczownikiem użytym w funkcji apelu).

W starszych opracowaniach (np. u Z. Klemensiewicza) współwystępowanie wołacza z formą 2. osoby czasownika w trybie rozkazującym (np. *Kasiu, weź*) interpretuje się jako związek składniowy.

Wracając do **problemu semantyczności** przypadków, zaznaczmy, że niektórzy uczeni ją negują (np. Alicja Nagórko, która pisze, że wszystkie przypadki są wyłącznie gramatyczne). Inni zaś przyjmują rozstrzygnięcia kompromisowe.

Np. Mirosław Bańko uważa, że poszczególnym przypadkom można przypisać określone role semantyczne: mianownik zwykle wskazuje na sprawcę czynności, dopełniacz i biernik – na jej obiekt, celownik często wskazuje na osobę, której dana czynność przynosi pożytek lub szkodę, narzędnik – na środek czynności, miejscownik (z przyimkiem) – na miejsce odbywania się czynności. Poszczególne przypadki jednak w niejednakowym stopniu pełnią funkcje semantyczne.

Podziału przypadków ze względu na stopień ich semantyczności dokonał **Jerzy Kuryłowicz**, autor teorii przypadku. Wyróżnił przypadki „mniej semantyczne”, które **nazwał przypadkami gramatycznymi** (to są: **mianownik, dopełniacz, biernik**) i „bardziej semantyczne”, które nazwał **przypadkami konkretnymi** (to są: **celownik, narzędnik, miejscownik**, a także wszystkie połączenia „**przyimek + przypadek**” i **dopełniacz partytywny, częstkowy**).

Co do rzeczowników i przymiotników zakwalifikowanych w słownikach jako *ndm* – nieodmienne, nie można mówić o nieobecności kategorii przypadku. Mimo że takie wyrazy (np. *atelier, blond*) same nie mają wykładników formalnych kategorii przypadku, w wypowiedzeniu

zawsze są one pod względem przypadku scharakteryzowane (rolę wskaźnika tej kategorii odgrywa kontekst). Innymi słowy, takie wyrazy są nieodmienne tylko formalnie, a funkcjonalnie są odmienne – po prostu wszystkie ich formy przypadkowe są synkretyczne.

Czynniki decydujące o wyborze jednej spośród współnofunkcyjnych końcówek przypadkowych

Końcówki współnofunkcyjne to końcówki formalnie odmienne, ale wyrażające ten sam przypadek liczby pojedynczej lub liczby mnogiej, np.: w dopełniaczu liczby pojedynczej r. m. -a i -u (*portfel-a, termometr-u*), w miejscowniku liczby pojedynczej r. m. i r. n. -e i -u (*na stol-e, na niebi-e, w dni-u, o słońc-u*).

Historycznie rzecz biorąc, współnofunkcyjność końcówek polskiej deklinacji tłumaczy się łączeniem dawnych deklinacji w większe grupy deklinacyjne.

Na płaszczyźnie synchronicznej wybór jednej z rzeczownikowych końcówek współnofunkcyjnych jest uzależniony przede wszystkim od rodzaju rzeczownika, a także od następujących czynników:

1. Czynniki **tematowy (jakość końcowej spółgłoski tematu)**. Pod uwagę jest brane to, czy rzeczownik jest twar-dotematowy (w tym na spółgłoskę tylnojęzykową – *k, g, ch*), czy miękkotematowy (temat właściwie miękki, kończący się na *l* lub na spółgłoskę stwardniałą – *c, dz, cz, dź, sz, ż (rz)*). Np. w miejscowniku liczby pojedynczej rzeczowniki twar-dotematowe (oprócz tych, których temat kończy się na *k, g, ch*) mają końcówkę -e, a rzeczowniki miękkotematowe mają końcówkę -u: *o doktorz-e* (bo *r (doktor)* – spółgłoska twarda), *o ptak-u* (bo *k* – spółgłoska tylnojęzykowa), *o lekarz-u* (bo *rz* – spółgłoska stwardniała).
2. Czynniki **znaczeniowy**. Pod uwagę jest brane np. to, czy rzeczownik jest nazwą osoby płci męskiej czy nie: w bierniku liczby mnogiej rzeczowniki męskie mają końcówkę równą dopełniaczowi, jeżeli rzeczownik jest nazwą męczyzny, a końcówkę równą mianownikowi, jeżeli rzeczownik nie jest nazwą męczyzny (*widzę*

domy, koty; widzę chłopców, dziennikarzy). W bierniku liczby pojedynczej rzeczowniki męskie oznaczające stworzenia żywe mają końcówkę -a – taką jak w dopełniaczu (*mam przyjaciela, kota*), a większość rzeczowników niebędących nazwami stworzeń żywych ma końcówkę zerową – taką jak w mianowniku (*mam zeszyt, czas*). Głównie względy znaczeniowe decydują o wyborze końcówki -a lub -u w dopełniaczu liczby pojedynczej rzeczowników męskich, np. nazwy miesięcy mają końcówkę -a (*czerwca*), a nazwy dni tygodnia mają końcówkę -u (*piątku*) etc. Tylko niektóre kategorie znaczeniowe rzeczowników męskich (np. niektóre nazwy stopni pokrewieństwa, zawodów, stanowisk, tytułów i in.) mają końcówkę -owie w mianowniku i wołacz liczby mnogiej (*ojcowie, sędziowie, posłowie*).

3. Czynniki **słowotwórczy**. Pod uwagę jest brana budowa słowotwórcza wyrazu. Np. zakończenie na -um rzeczowników nijakich powoduje końcówkę -ów w dopełniaczu liczby mnogiej: *muzeum – muzeów*. Zakończenie rzeczowników męskich na -ec powoduje w dopełniaczu liczby mnogiej końcówkę -ów: *chłopiec – chłopcy – chłopców, palec – palce – palców*.
4. Czynniki czysto **leksykalny**, którego zakres ogranicza się do niektórych tylko wyrazów (tzw. wyjątki w systemie deklinacyjnym). Np. czynnikiem leksykalnym jest motywowany wybór końcówki -u rzeczowników męskich w celowniku liczby pojedynczej: *ojcu, bratu, chłopcu, chłopu, panu, diabłu, czartu, księdzu, światu, kotu, psu, lwu, łbu*. Ten sam czynnik motywuje obecnie końcówki -u rzeczowników twardestematowych *pan, dom, syn* w miejscowniku liczby pojedynczej: *o panu, domu, synu*. Tak samo wyjątkowo trzy rzeczowniki żywotne rodzaju męskiego mają w dopełniaczu liczby pojedynczej końcówkę -u: *wołu, bawołu, piźmowołu*.

Bardzo często przy wyborze jednej z końcówek współnofunkcyjnych wymienione czynniki krzyżują się i wzajemnie uzupełniają. Jest tak np. w wypadku końcówki -owie rzeczowników męskoosobowych w mianowniku i wołacz liczby mnogiej, gdyż nie można powiedzieć, że

wszystkie nazwy stopni pokrewieństwa, zawodów, stanowisk, tytułów i in. mają tę końcówkę – są wśród nich wyrazy mające końcówkę -i lub -y (*adwokaci, dziekani, docenci, przemierzy*). Dodatkowo przy motywacji wyboru tej końcówki w grę może wchodzić czynnik fonologiczny, gdyż końcówkę -owie (a nie -i lub -y) ze względów brzmieniowych mają te rzeczowniki męskoosobowe, których temat kończy się np. na *f, ł, m* (*fotografowie, apostołowie, agronomowie*). Podobnie nie wszystkie rzeczowniki męskie należące do określonych grup semantycznych mają w dopełniaczu liczby pojedynczej końcówkę -a lub -u.

W związku z tym warto by także wyróżnić czynniki łączne, jak np.:

Czynnik znaczeniowo-leksykalny, np.:

- Kończówki -a, -u w dopełniaczu liczby pojedynczej rzeczowników męskich: np. mimo że większość rzeczowników męskich nieżywotnych materialnych ma w dopełniaczu liczby pojedynczej końcówkę -u (*cukier – cukru, brąz – brązu*), niektóre mogą mieć końcówkę -a (*węgiel, jęczmienia*).

- Kończówka -owie w mianowniku i wołaczu liczby mnogiej rzeczowników męskoosobowych przysługuje nazwom niektórych tylko (!) tytułów, stopni pokrewieństwa, narodowości i in.: *syn – synowie, Arab – Arabowie*, ale *kuzyni* (bardzo rzadko *kuzynowie*), *ambasadorzy, Kaszubi*.

Czynnik znaczeniowo-słowotwórczy, np.:

- Zakończenie rzeczowników oznaczających osoby płci męskiej na -anin powoduje końcówkę -e (z jednoczesną zmianą tematu) w mianowniku i wołaczu liczby mnogiej: *Słowianin – Słowianie, dominikanin – dominikanie*.

Czynnik leksykalno-słowotwórczy, np.:

- Swoista budowa słowotwórcza niektórych (!) miękko tematowych rzeczowników nijakich powoduje końcówki -i, -y w dopełniaczu liczby mnogiej: *to popiersie – tych popiersi, to naroże – tych naroży* (ale *te przedmieścia – tych przedmieść, te podniebienia – tych podniebień*).

Czynnik leksykalno-fonologiczny, np.:

- Końcówka -mi w narzędniku liczby mnogiej, używana zamiast końcówki -ami ze względów brzmieniowych, przysługuje niektórym tylko rzeczownikom, np.: *liśćmi, dłońmi, gośćmi, pieniędzmi*.

Czynnik tematowo-znaczeniowy, np.:

- Końcówka -u w wołaczu liczby pojedynczej przysługuje rzeczownikom żeńskim miękкотematowym na -a będącym zdrobniałymi nazwami kobiet. Rzeczowniki te mają w wołaczu końcówkę -u (a nie -o, jak reszta rzeczowników żeńskich miękкотematowych na -a, np. *ziemia – ziemio!, Zofia – Zofio!*): *ciocia – ciociu!, Ania – Aniu!*

Czynnik znaczeniowo-słowotwórczo-leksykalny, np.:

- To, że rzeczowniki męskie oznaczające mężczyzn kończą się na -ec, umożliwia (dla niektórych tylko rzeczowników!) tworzenie osobiwej formy wołacza liczby pojedynczej na -e, np.: *chłopiec – chłopcze!*

Dodatkowo można wyróżnić czynniki dotyczące konkretnych przypadków i końcówek. Np. dla dopełniacza liczby pojedynczej rzeczowników męskich, oprócz kryterium znaczeniowego, słowotwórczego i leksykalnego, można wyróżnić kryterium **pochodzenia wyrazu**: rzeczowniki swojskie częściej mają końcówkę -a, a rzeczowniki zapożyczone -u. W niektórych przypadkach wybór jednej z końcówek współnofunkcyjnych może przybierać **wartość stylistyczną**. Np. wybór końcówki -owie w mianowniku liczby mnogiej rzeczowników męskich może być związany z chęcią wyrażenia szacunku (np. *senatorowie* wobec *senatorów*). W dopełniaczu liczby mnogiej rzeczowników żeńskich miękкотematowych na -a celem stylistycznym może służyć wybór przestarzałych form typu *tych lekcyj, armij* wobec nowszych *tych lekcji, armii*.

Pytania:

1. Dla jakich części mowy kategoria przypadku jest kategorią determinowaną, a dla jakich determinującą (i w jakim kontekście)?
2. Jaki charakter – wewnątrztekstowy czy zewnątrztekstowy – ma kategoria przypadku rzeczownika?

3. Co to są gramatyczne i konkretne przypadki Jerzego Kuryłowicza?
4. Czy rzeczownikom nieodmiennym przysługuje kategoria przypadku?
5. Proszę przytoczyć przykłady rzeczownikowych końcówek współnofunkcyjnych.
6. Jakie czynniki decydują o wyborze jednej z końcówek współnofunkcyjnych?

Zadanie:

Proszę, korzystając z dostępnych Panu / Pani podręczników do fleksji, przytoczyć inne, oprócz wymienionych w powyższym tekście, konkretne przykłady tego, jak czynniki tematowe, słowotwórcze, leksykalne lub inne decydują o wyborze jednej spośród współnofunkcyjnych końcówek przypadkowych rzeczownika.

Zalecana literatura:

1. Deklinacja. [W:] J. Tokarski. Fleksja polska. Warszawa, 1973. S. 49-160.
2. Deklinacja rzeczowników. [W:] Nauka o języku dla polonistów. Wybór zagadnień. Red. S. Dubisz. Warszawa, 1999. S. 196-222.
3. Grzegorzczkova R. Przypadek. [W:] Współczesny język polski. Red. J. Bartmiński. Lublin, 2001. S. 458-459.
4. Kategoria przypadku. [W:] A. Nagórko. Zarys gramatyki polskiej (ze słowotwórstwem). Warszawa, 1998. S. 98-100.
5. Kategoria przypadku. [W:] J. Strutyński. Gramatyka polska. Kraków, 1998. S. 161.
6. Końcówki współnofunkcyjne w deklinacji. [W:] M. Bańko. Wykłady z polskiej fleksji. Warszawa, 2002. S. 177-181.
7. Odmiana rzeczowników. [W:] B. Bartnicka, H. Satkiewicz. Gramatyka języka polskiego. Podręcznik dla cudzoziemców. Warszawa, 1990. S. 47-75.
8. Odmiana rzeczowników. [W:] H. Wróbel. Gramatyka języka polskiego. Kraków, 2001. S. 90-123.
9. Odmiana rzeczowników. [W:] S. Szober. Gramatyka języka polskiego. Warszawa, 1966. S. 152-209.
10. Odmiana rzeczowników. [W:] P. Bąk. Gramatyka języka polskiego. Warszawa, 1977. S. 248-270.
11. Przypadek. [W:] Gramatyka języka polskiego. Morfologia. Red. R. Grzegorzczkova, R. Laskowski, H. Wróbel. Warszawa, 1999. S. 217-224.
12. Przypadek. [W:] J. Tokarski. Fleksja polska. Warszawa, 1973. S. 34-45.

13. Przypadek. [W:] M. Bańko. Wykłady z polskiej fleksji. Warszawa, 2002. S. 144-145.
14. Rzeczownik. [W:] A. Nagórko. Zarys gramatyki polskiej (ze słowotwórstwem). Warszawa, 1998. S. 126-137.
15. Кравчук А. Польський іменник та прикметник: словозміна. Посібник. Львів, 2005.

Wykład 10

Kategoria deprecjatywności

Deprecjatywność jest przede wszystkim kategorią imienną.

Kategoria deprecjatywności (por: *deprecjacja* „obniżanie wartości”) dotyczy jedynie rzeczowników rodzaju męskoosobowego (*widzę tego / widzę tych ...*) oraz zależnych od tych rzeczowników przymiotników (tzn. wyrazów o przymiotnikowej odmianie), a także czasowników, które z rzeczownikami męskoosobowymi się łączą. Różnicuje ta kategoria formy mianownika i wołacza liczby mnogiej rzeczowników męskoosobowych (z przymiotnikami).

Kategoria deprecjatywności przyjmuje wartości: **forma niedeprecjatywna**, czyli neutralna (np. *ci inżynierzy*) oraz **forma deprecjatywna**, czyli nacechowana ujemnie (np. *te inżynierzy*).

Deprecjatywność jest kategorią:

- **Fleksyjną** dla rzeczowników, przymiotników (w sensie szerokim), liczebników i czasowników, np.: *(Ci dwaj) doktorzy szli – (Te dwa) doktory szły*.
- **Determinującą** dla rzeczowników i **determinowaną** dla przymiotników (w sensie szerokim), liczebników i czasowników względem rzeczowników.
- **Zewnątrztekstową**, czyli semantyczną dla rzeczowników: wyraża deprecjację (niechęć, lekceważenie, pogardę, politowanie) wobec nazwanej danym rzeczownikiem osoby, przekazując w ten sposób stosunek nadawcy do osoby nazwanej rzeczownikiem.

Kategoria deprecjatywności ma jednak zewnątrztekstowy charakter nie dla wszystkich bez wyjątku rzeczowników. Innymi słowy, nie we wszystkich rzeczownikach forma deprecjatywna wyraża deprecjację. Dotyczy to takich np. rzeczowników: *zuchy, wnuki, prawnuki, przedszkolaki, pierwszaczki, przedszkolaczki, czyścioszki, śpioszki* (jak widać, często są to nazwy dzieci).

Ciekawym przykładem jest wyraz *chłopak*, którego forma deprecjatywna *chłopaki* jest w rzeczywistości neutralna i występuje o wiele częściej od niedeprecjatywnej formy *chłopacy* – nieco sztucznej i dość rzadkiej (raczej ma ona zabarwienie uroczyste lub żartobliwe).

Użycie wyrazu *chłopaki* budzi wątpliwości normatywne. W uzusie często spotyka się zdania typu *Chłopaki przyszli*, które są zbudowane gramatycznie niepoprawnie (powinno być: *Chłopaki przyszły*).

Dla niektórych rzeczowników kategoria deprecjatywności nie jest fleksyjna: takie rzeczowniki mają tylko formę deprecjatywną. Są to wyrazy o znaczeniu negatywnym, np.: *darmozjady*, *konowały*, *półgłówki*, *pedały*, *pijaczki*. To samo dotyczy większości spośród przytoczonych wcześniej rzeczowników – nazw dzieci: dla nich też deprecjatywność może nie być kategorią fleksyjną.

W tekstach (uzusie) formy niedeprecjatywne przeważają nad deprecjatywnymi, mimo że w systemie języka od każdego rzeczownika męskoosobowego można utworzyć formę deprecjatywną, np.: *chuligani* – *chuligany*, *inteligenci* – *inteligenty*, *uczniowie* – *ucznie*, *profesorowie* – *profesory*, *ruscy* – *ruskie*.

Niektóre rzeczowniki nie mają widocznego wykładnika formalnego deprecjatywności, wtedy trzeba go szukać w kontekście (czyli w formach zależnych przymiotnika i czasownika), np.: *ci złodzieje – te złodzieje*; *to byli odważni kamikadze – to były głupie kamikadze*.

Dawniej formy, które dziś są odbierane jako deprecjonujące, miały charakter uwznioślający. W taki sposób używała ich np. Maria Konopnicka, archaizując język niektórych swoich wierszy, np.:

*A na wojnie świszczą kule,
Lud się wali jako snopy,
A najdzielniej biją króle,
A najgęściej giną chłopcy.*

Pytania:

1. Na czym polega kategoria deprecjatywności?
2. Jakie wartości ma kategoria deprecjatywności?
3. Jakim częściom mowy przysługuje kategoria deprecjatywności?
4. Jaki charakter – fleksyjny czy klasyfikujący – ma kategoria deprecjatywności dla rzeczownika?

5. Dla jakich rzeczowników kategoria deprecjatywności nie jest kategorią zewnątrztekstową?
6. Co jest wykładnikiem kategorii deprecjatywności?
7. Czy gramatyczną kategorię deprecjatywności można wyróżnić dla języka ukraińskiego?

Zalecana literatura:

1. Deprecjatywność. [W:] M. Bańko. Wykłady z polskiej fleksji. Warszawa, 2002. S. 147-148.
2. Forma mianownika liczby mnogiej rzeczowników mających rodzaje męskie w liczbie pojedynczej. [W:] Język polski. Poradnik Profesora Andrzeja Markowskiego. Warszawa, 2003. S. 123-127.
3. Mianownik. [W:] Nowy słownik poprawnej polszczyzny. Red. A. Markowski. Warszawa, 1999. S. 1680-1682.
4. Saloni Z. O tzw. formach nieosobowych męskoosobowych we współczesnej polszczyźnie. [W:] Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego. 1988. Z. XLI. S. 155-166.
5. Називний відмінок множини іменників чоловічого роду. [В:] А. Кравчук. Польський іменник та прикметник: словозміна. Посібник. Львів, 2005. С. 92-97.

Wykład 11

Deklinacja męska rzeczowników

Większość polskich rzeczowników rodzaju męskiego w **mianowniku liczby pojedynczej** ma końcówkę **zerową** (*mąż*). Rzadziej rzeczowniki męskie kończą się w mianowniku liczby pojedynczej na **-o** lub na **-a** (*wujcio*, *kolega*). Rzeczowniki o końcówce zerowej oraz rzeczowniki kończące się na **-o** odmieniają się jednakowo, zgodnie z podanymi poniżej regułami. Rzeczowniki męskie na **-a** odmieniają się zgodnie z tymi regułami tylko w liczbie mnogiej, w liczbie pojedynczej zaś odmieniają się jak rzeczowniki żeńskie na **-a** (zob. wykład 12).

Paradygmaty odmiany wybranych rzeczowników męskich w **liczbie pojedynczej**:

Liczba pojedyncza

M.	obiad-Ø	ptak-Ø	wujci-o	ojciec-Ø	drób-Ø
D.	obiad-u	ptak-a	wujci-a	ojc-a	drobi-u
C.	obiad-owi	ptak-owi	wujci-owi	ojc-u	drobi-owi
B.	obiad-Ø	ptak-a	wujci-a	ojc-a	drób-Ø
N.	obiad-em	ptaki-em	wujci-em	ojc-em	drobi-em
Msc.	o obiedzi-e	o ptak-u	o wujci-u	o ojc-u	o drobi-u
W.	obiedzi-e	ptak-u	wujci-u	ojcz-e	drobi-u

Jak widać z tabeli, w każdym przypadku liczby pojedynczej, oprócz narzędnika, występować mogą dwie różne końcówki. Wybór jednej z nich zależy od różnych kryteriów (zob. wykład 9).

Przede wszystkim ważne jest w deklinacji, **na jaką spółgłoskę** – twardą czy też miękką – **kończy się temat** rzeczownika. W liczbie pojedynczej jakość końcowej spółgłoski tematu motywuje wybór końcówki **-e** lub **-u** w miejscowniku i wołacz. Ogólnie rzecz biorąc, tematy rzeczowników (nie tylko męskich) mogą kończyć się na spółgłoskę:

- twardą** (*zeszyt*), w tym na tylnojęzykową **k, g, ch (h)** – np. *olówek*, co może decydować o wyborze końcówki przypadkowej;
- miękką** (*słoń*), w tym stwardniałą, czy inaczej funkcjonalnie miękką **c, dz, cz, dź, sz, ż (rz)** – np. *rydz*, *smakosz*; a także na funkcjonalnie

miękką spółgłoskę wargową, ale w niektórych tylko wyrazach – np. *gołąb, jastrząb, paw, żółw, cietrzew, czerw, żuraw, karp, kielb, drób, gap, jedwab, olów, nów, modrzew, tułów, Radom, Oświęcim, Okocim, Stradom, Zagrzeb, Budziszlaw, Wodzisław, Wrocław, Jarosław* (oraz inne nazwy miast na -aw).

Kolejne ważne kryterium wyboru końcówki wspólnofunkcyjnej w deklinacji męskiej to **znaczenie rzeczownika**. Np. w bierniku liczby pojedynczej rzeczowniki oznaczające ludzi oraz stworzenia żywe mają końcówkę -a, a większość rzeczowników oznaczających rzeczy i zjawiska ma końcówkę zerową. Od osobliwości semantycznych rzeczownika zależy wybór końcówki -a lub -u w dopełniaczu liczby pojedynczej.

Czasem któraś z końcówek wspólnofunkcyjnych przysługuje wybranym rzeczownikom, które należy po prostu zapamiętać (kryterium **leksykalne**), gdyż, synchronicznie rzecz biorąc, motywacji wyboru końcówki brak. Tak jest np. w celowniku liczby pojedynczej rzeczowników męskich. Należy zapamiętać również niektóre formy wyjątkowe w miejscowniku i wołaczu liczby pojedynczej.

Czynnik **słotwórczy** (jako dodatkowy) może decydować o wyborze końcówki w dopełniaczu (np. *stolika*) i w wołaczu (np. *ojcze*) liczby pojedynczej rzeczowników męskich.

Poniżej proponuje się dokładny przegląd końcówek rzeczowników męskich w liczbie pojedynczej.

Dopełniacz liczby pojedynczej.

W dopełniaczu liczby pojedynczej rzeczowniki męskie o końcówce zerowej oraz -o mają albo końcówkę -a, albo końcówkę -u. Kryterium wyboru jednej z nich to przeważnie kryterium semantyczne, które niestety nie zawsze jest wystarczająco ostre. Dlatego właśnie formy dopełniacza liczby pojedynczej rzeczowników męskich podaje się w słownikach ogólnych i ortograficznych języka polskiego, w których te końcówki należy sprawdzać. Mimo nieostrości kryterium semantycznego można jednak się pokusić o wyróżnienie najogólniejszych kategorii semantycznych rzeczowników męskich, którym przysługuje jedna z końcówek wspólnofunkcyjnych.

Końcówkę **-a** mają rzeczowniki:

- **Żywotne** – oznaczające ludzi oraz stworzenia żywe: *chłopca, studenta, dziennikarza, Jana, psa, owada, żółwia*. Tylko trzy rzeczowniki żywotne mają końcówkę **-u**: *wół – wołu, bawół – bawołu, piźmowół – piźmowołu*. W normie potocznej, przydatnej do kontaktów mniej oficjalnych (w odróżnieniu od normy wzorcowej obowiązującej w oficjalnych kontaktach językowych), w tych trzech rzeczownikach dopuszczalna jest końcówka **-a**.
Wśród **nieżywotnych** końcówkę **-a** mają:
- Większość rzeczowników **zdrobniałych**: *kwiatka, papierka, wózka, kijka, medalika*. (Ale np. *domku, lasku, tomiku, tłumku, szczypiorku, artykułiku, aparaciku*).
- Większość rzeczowników niebędących zdrobnieniami, ale mających segmenty **-ik-**, **-yk-**, np.: *słownika, imbryka*. (Ale np. zapożyczenie *toniku*).
- Większość rzeczowników z przyrostkami **-ec-**, **-or-**, np.: *kalkulatora, surowca* (od *surowiec*).
- Nazwy:
 - **narzędzi, urządzeń**: *młota, szpadla, skalpela, komputera*. (Ale np. *kompasu, termometru*. Także wyrazy zapożyczone na **-graf**, **-skop**, **-fon** mają końcówkę **-u**: *tomografu, mikroskopu, telefonu*);
 - **miar i wag**: *hektara, kilometra, kilograma, akra, ampera, herca, wolta, tuzina*;
 - **pieniędzy (np. monet i waluty)**: *dolara, jena*;
 - **marek towarów**: *mercedesa, poloneza, carmena, camela*;
 - **naczyń**: *rondla, talerza*;
 - **tańców**: *walca, mazura, rock and rolla, bluesa*;
 - **gier**: *pokera, ping ponga*;
 - **miesięcy**: *stycznia, września, października*;
 - **grzybów**: *rydza, prawdziwka*;
 - **jarzyn i owoców**: *pomidora, grejpfruta*;
 - **części ciała**: *brzucha, nosa, tułowia* (ale np. *grzbietu*);
 - większość **rzeczowników konkretnych**: *parasola, portfela, motocykla*. (Ale np. *zeszytu, listu, tortu, stołu, kredensu, taboretu, kostiumu, garnituru, rewolweru, medalu, dębu* etc., a także rzeczowniki z końcówkami wariantywnymi: *krawata i krawatu, tapczanu i tapczana, karabinu i (rzadko) karabina*. Końcówkę **-u** ma

większość nazw środków lokomocji: *wozu, roweru, samochodu, samolotu, pociągu, autobusu, trolejbusu, tramwaju*).

Wśród **toponimów** końcówkę **-a** mają przeważnie:

- Większość polskich i słowiańskich nazw miast, a także nazwy miast kończące się na **-burg**: *Krakowa, Kijowa, Poznań, Wrocławia, Lublina, Hamburga, Sankt Petersburga*.
- Niektóre niesłowiańskie nazwy miast, np.: *Paryża, Berlina, Wiednia*.
- Nazwy rzek mające słowiańskie przyrostki lub **e** ruchome: *Dunajec – Dunajca, Niemen – Niemna*.

Końcówkę **-u** mają rzeczowniki **nieżywotne**:

- Większość **zapożyczeń**: *behawioryzmu, portu, portretu, portalu, biznesu, makijażu* (ale np. *sektora, ratusza, szpitala, cmentarza*).
- Rzeczowniki **abstrakcyjne**: *czasu, nastroju, wstrętu, wysiłku, strachu, geniuszu, zamętu* (ale np. *ranka*).
- Rzeczowniki **materiałne**: *piasku, granitu, brązu, koksu, cukru, miodu, likieru, koniaku, proszku* (ale np. *węgla, sera, jęczmienia*).
- Nazwy **pierwiastków chemicznych**: *bromu, fosforu, tlenu, kobaltu*.
- Rzeczowniki **zbiorowe**: *narodu, pulku, tłumy*.
- Nazwy **dni tygodnia**: *poniedziałku, wtorku, czwartku, piątku*.
- Rzeczowniki **utworzone od czasowników** przez odjęcie zakończeń czasownikowych: *biegu, płaczu, czołgu, zwisu*.
- **Skrótowce**: *MEN-u, KUL-u*.

Wśród **toponimów** końcówkę **-u** mają przeważnie:

- Większość niesłowiańskich nazw miast, a także nazwy miast (w tym polskie) kończące się na **-grad, -gród, -gard**: *Londynu, Rzymu, Amsterdamu, Budapesztu, Starogardu, Nowogrodu*.
- Nazwy krajów, regionów: *Egiptu, Krymu, Kaukazu*.
- Nazwy rzek bez słowiańskich przyrostków i **e** ruchomego: *Dniestr – Dniestru, Dniepr – Dniepru, Bug – Bugu, Dunaj – Dunaju*.

Niektóre rzeczowniki mogą mieć **końcówki wariantywne -u lub -a**, np.: *keksu i keksa, folku i folka, deseni i desenia, piruetu i pirueta, fantu*

i *fanta*, *nenufaru* i *nenufara*, *omletu* i *omleta*, *samolociku* i *samolocika*, *tapczanu* i *tapczana*, *abażuru* i *abażura*, *folderu* i *foldera*, *jaworu* i *jawora*, *przystanku* i *przystanka*, *wraku* i *wraka*, *fartu* i *farta*, *niefartu* i *niefarta*, *bilardu* i *bilarda*, *terminalu* i *terminala*, *łyku* i *łyka*, *filtra* i *filtru*, *witraża* i *witrażu*, *migdała* i *migdału*, *fileta* i *filetu*, *klopsa* i *klopsu*, *albumika* i *albumiku*, *poranka* i *poranku*, *bestsellera* i *bestselleru*, *prysznica* i *prysznicu*, *kokosa* i *kokosu*, *befsztyka* i *befsztyku*, *pulpeta* i *pulpetu* (ale tylko *pulpeta* w sensie „grubasa”, bo wtedy to rzeczownik osobowy).

Wybór końcówki **-a** lub **-u** może być motywowany **znaczeniem rzeczowników wieloznacznych** lub **homonimicznych**, np.:

geniusza – w znaczeniu „człowiek bardzo utalentowany, genialny”
geniuszu – w znaczeniu „wielki talent”;

talentu – w znaczeniu „wielki talent”, *talenta* – w znaczeniu „człowiek obdarzony wielkim talentem”;

altu – w znaczeniu „głos”, *alta* – w znaczeniu „człowiek śpiewający altem”;

aparatu – w znaczeniu „urządzenie, przyrząd”, *aparata* w znaczeniu „osoba miewająca niezwykle pomysły i zachowująca się niekonwencjonalnie”;

gryfa – w znaczeniu „mitologiczny lew z głową orła”, *gryfu* – w znaczeniu „część niektórych instrumentów strunowych”;

modelu (np. model jakiejś rzeczy, obiektu, zjawiska), ale *modela* – w znaczeniu „mężczyzna uczestniczący w pokazach mody”;

W przytoczonych przykładach końcówkę **-a** mają rzeczowniki żywotne, a końcówkę **-u** mają rzeczowniki nieżywotne, co jest zgodne z ogólną regułą.

Możliwe jest jednak, że końcówki **-a** oraz **-u** występują w jednakowo brzmiących w mianowniku rzeczownikach nieżywotnych, i wtedy wybór jednej z nich też zależy od znaczenia rzeczownika, np.:

balu – w znaczeniu „zabawa taneczna”, *bala* – w znaczeniu „gruby pień ściętego drzewa”;

zamku – w znaczeniu „budowla obronna”, *zamka* – w znaczeniu „urządzenie do zamykania”;

przypadku – „wypadku, zdarzenia”, *przypadka* – jako termin gramatyczny;

ludu, ale kiedy chodzi o wielką liczbę ludzi, możliwe są formy oboczne *ludu* i *luda*, np.: *Luda tłum, jak na wiejskim weselu; Ale ludu, więcej niż na inauguracji!*;

cisa i (rzadziej) *cisu* (jeżeli chodzi o cis jako drzewo lub krzew), ale jako drewno – tylko *cisu*;

biszkopta i *biszkoptu* – „ciasteczko z ciasta biszkoptowego” i tylko *biszkoptu* – „rodzaj ciasta”;

wieczoru i *wieczora* – jeżeli chodzi o część doby, ale w znaczeniu spotkania wieczorem z jakiejś okazji – tylko *wieczoru*. W składzie związku *od rana do wieczora* – tylko z końcówką -a;

świata, ale w nazwie warszawskiej ulicy – *światu*: *Nowego Świata*.

Celownik liczby pojedynczej.

Obecnie w celowniku liczby pojedynczej rzeczowników męskich wybór końcówki **-owi** lub **-u** jest motywowany czysto leksykalnie. Przytłaczająca większość rzeczowników ma końcówkę **-owi** (np. *studentowi, synowi, Władysławowi, słoniowi, karpowi, afiszowi, brzegowi, stołowi, dniowi, pniowi, kotkowi*), a nieliczne rzeczowniki mające końcówkę **-u** należy zapamiętać. Są to następujące rzeczowniki: *panu, chłopu, chłopcu, ojcu, bratu, Bogu, diabłu, czartu, księdzu, światu, psu, kotu, lwu, lbu*.

Niektóre rzeczowniki mogą mieć albo końcówkę **-u**, albo końcówkę **-owi**: *orlu* i *orłowi*, *osłu* i *osłowi*, *kwiatu* i *kwiatowi*, *katu* i *katowi*, *człękowi* i *człeku*.

Kończówkę **-u** mogą mieć także nazwy miast (często to nazwy na **-ów**), jeżeli są używane z przyimkiem **ku**, np.: *Zbliżamy się ku Krakowu, ku Gdańsku*. Jednak i w takiej sytuacji częściej używa się form bardziej współczesnych typu: *ku Krakowowi, ku Gdańskowi*, a formy typu *ku Krakowu, ku Gdańsku* uchodzą za przestarzałe lub podniosłe.

Biernik liczby pojedynczej.

Najogólniej rzecz biorąc, w bierniku liczby pojedynczej rzeczowniki męskie żywotne mają końcówkę **-a** – taką jak w dopełniaczu (mam *brata, kota*), a rzeczowniki nieżywotne mają końcówkę **zerową** – taką jak w mianowniku (mam *zeszyt, czas*). Trzy rzeczowniki żywotne mają w normie wzorcowej końcówkę **-u**: *widzę wołu, bawołu, pismowołu*,

jednak w normie potocznej, przydatnej do kontaktów nieoficjalnych, rzeczowniki te są używane z końcówką -a.

Końcówkę -a mają również rzeczowniki:

- Oznaczające **ludzi zmarłych**, np.: zobaczyć *trupa, umrzyka, nieboszczyka, wisielca, topielca*.
- Oznaczające **stworzenia nadprzyrodzone, fantastyczne, mityczne**, np.: zobaczyć *upiora, wampira, ducha, diabła, anioła, krasnoludka, gnomę, elfa, chochoła, bazylijską, skrzata, robota, androida*.
- Nazwy **figur** przypominających człowieka, np.: zobaczyć *sfinksa, bałwana, manekina* (ale i *manekin*).
- Nazwy **zabawek** symbolizujących stworzenia żywe, np.: kupić *pajaca, misia*.
- Nazwy **znaków zodiakalnych**, np.: znać *Koziorożca, Wodnika*.

Oprócz tego końcówkę -a przybierają w bierniku rzeczowniki kilku grup niemające w swoim znaczeniu nic wspólnego z semantyką żywotności (mimo to, właśnie z powodu końcówki -a i synkretyzmu biernika i dopełniacza, z punktu widzenia składniowej klasyfikacji rodzajowej są to rzeczowniki męskozwierzęce). To są:

- Nazwy **tańców** (a także muzyki do nich): tańczyć *walca, poloneza, oberka, krakowiaka, rock and rolla, bluesa, twista, czardasza, kadryla, kontredansa*; grać *marsza, fokstrota, mazura*.
- Nazwy **marek wyrobów** (samochodów, motocykli, papierosów, urządzeń elektronicznych): kupić *mercedesa, fordę, fiata, poloneza, malucha, cadillaca, chevroleta, volkswagena, tira* albo *TIR-a* (ale np. *gazik*); zapalić *carmenę, camelę, sporta, kosmosa, marsa*, a także *papierosa*; mieć *grundigę, philipsa, samsunga*.
- Nazwy większości **gier** i ich części, np.: grać w *badmintona, brydża, preferansę, tenisa* (ale lubić, uprawiać, obserwować *tenis*⁴); grać w *hokeja* (ale np. oglądać, lubić *hokej*); wygrać w *totka / tototalotkę*, układać *pasjansa* (ale i *pasjans*), strzelić *gola*, dać (komuś) *szacha*, dać (komuś) *mata*, dostać *mata*. Wyjątek w normie

⁴ Rzeczowniki typu *tenis*, mające w bierniku formy oboczne (*tenis* i *tenisa*), w składniowej klasyfikacji rodzajów należą do dwurodzajowych – męskozwierzęcych i męskorzeczowych.

wzorcowej: grać w *bilard* (ale w normie potocznej możliwa jest forma *bilarda*).

- Nazwy **kart i figur w szachach**: *waleta, króla, asa, kiera, trefla, skoczka, pionka* (ale i *pionek*).
- Nazwy **pieniędzy**: mieć *dolara, denara, lewa, lira, pensa, funta, rubla, dukata, centa, szylinga, jena* (ale mieć *jeden grosz, dostać pieniądze, pieniądze*).
- Nazwy **grzybów**: znaleźć *rydza, prawdziwka, borowika, maślaka, siniaka, opieńka, muchomora, grzyba* (ale i *grzyb*), *podgrzybka* (ale i *podgrzybek*).
- Nazwy niektórych **kwiatów i roślin**: zerwać *chabra* (i *chaber*), *nenufara* (i *nenufar*), *goździka* (i *goździk*), *tulipana* (i *tulipan*). Ale zerwać *kwiat, kwiatek*. W tej grupie większość rzeczowników jest dwurodzajowa – męskozwierzęce i męskorzeczowe (zgodnie ze składniową klasyfikacją rodzajów).
- Nazwy niektórych **owoców i jarzyn**, a także **potraw, słodczy**: zjeść *hamburgera, hot-doga, gołąbka, śledzia, chipsa, loda, krakersa*. Niektóre rzeczowniki częściej występują w bierniku z końcówką -a, ale mogą także mieć zerową: *banana* (i *banan*), *pieroga* (i *pieróg*), *pomidora* (i *pomidor*), *ogórka* (i *ogórek*), *ananasa* (i *ananas*), *kotleta* (i *kotlet*). W niektórych rzeczownikach występuje w bierniku końcówka zerowa, ale też aktywnie szerzy się końcówka -a: *klops* i *klopsa*, *blin* i *blina*, *pulpet* i *pulpeta*, *omlet* i *omleta*, *biszkopt* i *biszkopta*, *filet* i *fileta*, *kokos* i *kokosa*, *orzech* i *orzecha*, *migdał* i *migdała*, *cukierek* i *cukierka*. W tej grupie w wypadku istnienia form wariantywnych formy równe dopełniaczowi uchodzą za mniej staranne (potoczne) w porównaniu z bardziej starannymi formami równymi mianownikowi. Nazwy ciast mają raczej formy równe mianownikowi: kupić *makowiec, mazurek, sernik, piernik*. Użycie formy na -a, równej dopełniaczowi, oznaczałoby w takich wypadkach partytywność – np. zjeść (trochę) *sernika*.
- Nazwy niektórych **napojów alkoholowych** lub porcji alkoholu: pić *szampana, sznapsa, rieslinga, sikacza* (ale pić *koniak, likier*), a także *golnąć sobie kielicha* (por. także *wypić strzemienne*); wypić *łyk* i (potocznie) *łyka*.

- Nazwy **planet**: widzieć *Plutona, Marsa, Neptuna, Saturna*.
- Nazwy **broni**: mieć *colta, kałasznikowa, wisa*.
- Nazwy **ciosów**: dać *szturchańca, prztyczka, pstryczka, szczutka, klapsa, kuksańca*.
- Nazwy niektórych **świąt i tradycji**: (na) *sylwestra, śmigusa-dyngusa*.
- Nazwy (często potoczne) **chorób i dolegliwości**: mieć *zeza, raka, guza, syfa, kaca, nagniotka* (ale i *nagniotek*), *pryszcz* (ale i *pryszcz* i tylko *usunąć pryszcz*), *polipa* (ale i *polip* i tylko *usunąć polip*).
- Rzeczowniki w składzie niektórych **związków frazeologicznych**, np.: *mieć stracha, mieć nosa, utrzyć nosa, zadzierać nosa, dać / dostać klapsa, nabić guza, dać nura, dać drapak, wywinąć młynka, zabić ćwieka, mieć asa w rękawie, mieć pecha, mieć/dostać fioła / fisia / świra / hysia / bzika, stanąć dęba, chodzić / opalać się na waleta, spać / mieszkać na waleta, zrobić piruet / pirueta, dać fant / fanta, dać buziaka / buziaczka / całusa, mieć farta* (ale i *mieć fart*), *łowić na wabia, (coś) sprawiło / splatało (komuś) psikusa, mieć / znaleźć haka* (na kogoś), *mieć doła*.

Tendencja do szerzenia końcówki *-a* w bierniku rzeczowników męskich semantycznie nieżywotnych jest we współczesnym języku polskim bardzo żywa, por. uzualne formy: wysłać *e-maila*, napisać *SMS-a*, a także zapożyczenia w bierniku: *walkmana, newsa, rocka, hard-rocka*.

Końcówkę **zerową** mają natomiast niektóre rzeczowniki, semantycznie związane z żywotnością (z punktu widzenia składniowej klasyfikacji rodzajów są to rzeczowniki męskorzeczowe). To np.:

- Nazwy **mikroorganizmów**: widzieć *mikroorganizm, drobnoustrój, prątek, zarazek* (ale *wirus* i *wirusa* – rzeczownik dwurodzajowy, *mikroba, pierwotniaka* – rzeczowniki męskozwierzęce).
- Nazwy **osób i zwierząt** w składzie niektórych **związków stałych**, np.: *wyjść za mąż, być z kimś za pan brat, Na koń!* (komenda), ale *wsiadać / siąść na konia*.

- Nazwy **przedmiotów** utworzone **od nazw żywothnych**: skakać przez *koziół* (gimnastyczny), wziąć *wąż* (gumowy), patrzeć na *żuraw* (studzienny).

Narzędnik liczby pojedynczej.

W narzędniku liczby pojedynczej występuje końcówka **-em**: *panem, lekarzem, jedwabiem*. Rzeczownikowe tematy na **k, g** ulegają przed końcówką **-em** zmiękczeniu, np.: *ptak – ptakiem, śnieg – śniegiem*.

Miejscownik liczby pojedynczej.

W miejscowniku liczby pojedynczej wybór końcówki jest motywowany jakością końcowej spółgłoski tematu.

Rzeczowniki twar-dotematowe mają końcówkę **-e**, przy tym spółgłoska tematu ulega zmiękczeniu (*pies – o psie, doktor – o doktorze*). Rzeczowniki twar-dotematowe na **k, g, ch (h)** mają końcówkę **-u** (*ptak – o ptaku, brzeg – na brzegu, grzech – o grzechu*). Końcówkę **-u** wyjątkowo mają także rzeczowniki: *pan, syn, dom – o panu, o synu, w domu*.

Rzeczowniki mięk-kotematowe mają końcówkę **-u**. Dotyczy to rzeczowników zarówno o tematach na spółgłoskę miękką właściwą (*słoń – o słońcu*), jak i na spółgłoski funkcjonalnie miękkie **c, dz, cz, dż, ż (rz), sz** (*dorsz – o dorszu*) oraz na spółgłoskę wargową w niektórych wyrazach, np.: *gołąb – o gołębiu, jastrząb – o jastrzębiu, paw – o pawiu, żółw – o żółwiu, cietrzew – o cietrzewiu, żuraw – o żurawiu, czerw – o czerwiiu, karp – o karpiu, kielb – o kielbiu, drób – o drobiu, gap – o gapiu, jedwab – o jedwabiu, ołów – o ołowiu, nów – w nowiu, modrzew – o modrzewiu, tułów – o tułowiu, Radom – w Radomiu, Oświęcim – w Oświęcimiu, Zagrzeb – w Zagrzebiu, Jarosław – w Jarosławiu*.

Wołacz liczby pojedynczej.

W wołaczu liczby pojedynczej rzeczowniki męskie mają takie same końcówki jak w miejscowniku: **-e** oraz **-u** (*Mikołaju, Pawle, ptaku, zeszycie*). A zatem prawie wszystkie formy miejscownika i wołacza się pokrywają. Do wyjątków należą wyrazy *pan* i *Bóg* mające w wołaczu formy *panie* i *Boże*. Także rzeczownik *lud* może mieć w wołaczu formę *ludu* (obok rzadszej, równej miejscownikowi formy *ludzie*). Tak samo

wyraz *dziad* w znaczeniach „żebrak”, „stary człowiek” ma w wołaczu obok formy *dziadzie*, potoczną *dziadu*.

Niektóre rzeczowniki osobowe kończące się w mianowniku liczby pojedynczej na *-ec* mają w wołacz liczby pojedynczej końcówkę *-e* (w wołacz *-ec-* zmienia się na *-cz-*): *ojciec* – *ojcze*, *chłopiec* – *chłopcze*, *starzec* – *starcze*. Niektóre rzeczowniki na *-ec* mogą mieć formy oboczne: *Kozak* – *Kozacze* i *Kozaku*. Jedna z dwu możliwych form może mieć charakter potoczny, np.: *głupiec* – *głupcze*, potocznie *głupcu*; może także być nacechowana stylistycznie, np.: *malec* – neutralnie *malcu*, podniosłe *malcze*; *człek* – neutralnie *czleku*, podniosłe *czlecze*.

Podsumowując, występowanie końcówek rzeczowników męskich w liczbie pojedynczej można przedstawić następująco:

Liczba pojedyncza

	Temat twardy	Niezależnie od tematu	Temat miękki
M.		-Ø, -o	
D.		-a, -u	
C.		-owi, -u	
B.		=D. -a, =M. -Ø	
N.	-i-em (po k, g)	-em	
Msc.	-’e, -u (po k, g, ch (h))		-u
W.	-’e, -u (po k, g, ch (h))		-u

Paradygmaty odmiany wybranych rzeczowników męskich w liczbie mnogiej:

Liczba mnoga

M.	obiad-y	ptak-i	akt-a	ojc-owie	gości-e
D.	obiad-ów	ptak-ów	akt-ów	ojc-ów	gość-i
C.	obiad-om	ptak-om	akt-om	ojc-om	gości-om
B.	obiad-y	ptak-i	akt-a	ojc-ów	gość-i
N.	obiad-ami	ptak-ami	akt-ami	ojc-ami	gość-mi
Msc.	o obiad-ach	o ptak-ach	o akt-ach	o ojc-ach	o gości-ach
W.	obiad-y	ptak-i	akt-a	ojc-owie	gości-e

W liczbie mnogiej rzeczowników męskich końcówki współfunkcyjne występują we wszystkich przypadkach oprócz celownika i miejscownika.

Mianownik liczby mnogiej.

W mianowniku liczby mnogiej rzeczowników męskich występować mogą końcówki: **-y, -i, -e, -owie, -a**. Wybór jednej z nich zależy przede wszystkim od jakości końcowej spółgłoski tematu, także od znaczenia rzeczownika (osobowy, żywotny, nieżywotny; niektóre nazwy tytułów, stopni pokrewieństwa, narodowości i in.), a także od czynnika słowotwórczego (np. obecność w rzeczownikach przyrostków **-ec, -ca**.)

Rzeczowniki **miękkotematowe** mają końcówkę **-e**: *nauczyciele, słonie, lekarze, gołębie, karpie*. Spośród rzeczowników miękkotematowych końcówkę **-y** mają tylko te rzeczowniki męskoosobowe, które w mianowniku liczby pojedynczej kończą się na **-ec** i **-ca**: *chłopiec – chłopcy, mędrzec – mędrcy, wykładowca – wykładowcy* (wyjątek: *woźnica – woźnice*). Niemęskoosobowe rzeczowniki na **-ec** mają, jak wszystkie rzeczowniki miękkotematowe, końcówkę **-e**: *dworzec – dworce, palec – palce, samiec – samce*. Rzeczowniki *mięsożerca, padlinożerca, roślinożerca*, mimo że dotyczą zwierząt, mają w mianowniku liczby mnogiej końcówkę **-y**, tak samo jak męskoosobowe rzeczowniki na **-ca**.

Końcówka mianownika liczby mnogiej rzeczowników **twardotematowych** zależy od tego, czy rzeczownik jest męskoosobowy, męskożywotny czy też męskorzeczowy.

Rzeczowniki **męskoosobowe** mają końcówkę **-i** lub **-y**, przy tym zachodzi alternacja spółgłoskowa. Częstsza jest końcówka **-i**, np.: *chłop – chłop*i*, brakorób – brakorob*i*, pielgrzym – pielgrzym*i*, Białorusin – Białorusin*i*, mężczyzna – mężczyzn*i*, student – student*i*, Czech – Czesi*, sąsiad – sąsiedzi, Hinduś – Hinduś*i*, Francuz – Francuz*i*, turysta – turyści, diabeł – diabli*. Końcówkę **-y** mają tylko te rzeczowniki, których temat w mianowniku liczby pojedynczej kończy się na **r, k, g**. W mianowniku liczby mnogiej przed końcówką **-y** zachodzą wymiany: **r – rz, k – c, g – dz**: *doktor – doktorzy, pracownik – pracownicy, pedagog – pedagogzy*.*

Męskoosobowe rzeczowniki na **-anin** (rzadziej także etnonimy na **-an**) mają w mianowniku liczby mnogiej końcówkę **-e**. Przy tym temat ulega zmiękczeniu, a w wyrazach na **-anin** temat także się skraca: zakończenia **-anin** i **-an** zmieniają się na **-anie**: *Słowianin* – *Słowianie*, *Amerykanin* – *Amerykanie*, *Warszawianin* – *Warszawianie*, *dominikanin* – *diminikanie*, *Hiszpan* – *Hiszpanie*, *Cygan* – *Cyganie*.

Twardotematowe rzeczowniki **niemęskoosobowe** mają końcówkę **-y** (*dom* – *domy*, *pies* – *psy*, *kot* – *koty*), a po **k, g** – końcówkę **-i**: (*ptak* – *ptaki*, *gang* – *gangi*).

Rzeczowniki **nieżywotne** na **-ans** mają końcówkę **-e** lub (częściej) końcówki wariantywne **-e, -y**: *alians* – *alianse*, *konwenans* – *konwenanse*, *dysonans* – *dysonanse*; *kwadrans* – *kwadranse* (i pot. dopuszcz. *kwadransy*); *finanse* (i *finansy*), *seanse* (i *seansy*), *rezonanse* (i *rezonansy*), *romanse* (i *romansy*), *awanse* (i *awansy*), *niuansy* (i *niuansy*), *fajanse* (i *fajansy*), *dylizanse* (i *dylizansy*). Ale np. rzeczownik na **-ans** *szympan*s (jako żywotny) ma tylko końcówkę **-y**: *szympan*s.

Niektóre rzeczowniki nieżywotne (często kończą się na **t**), oprócz końcówki **-y**, mogą także mieć końcówkę **-a**: *grunt* – *grunty* i *grunta*, *koszt* – *koszty* i *koszta*, *gust* – *gusty* i *gusta* (ale np. tylko *gusta* w składzie frazeologizmu *są gusta i guściki*), *pakt* – *pakty* i (rzadziej) *pakta*, *abstrakt* – *abstrakty* i (rzadziej) *abstrakta*, *inspekt* – *inspekty* i (rzadziej) *inspekta*. Czasem końcówka **-a** lub **-y** zależy od znaczenia rzeczownika: *akta* (np. *akta sądowe*) w znaczeniu “dokumenty”, a w innych znaczeniach – *akty*; *organa* (np. *organa ścigania*, *organa władzy*), ale *organy słuchu*.

Niezależnie od końcowej spółgłoski tematu niektóre rzeczowniki rodzaju męskiego mają w mianowniku liczby mnogiej końcówkę **-owie**. Są to przeważnie rzeczowniki, które oznaczają:

- Zawody: *agronomowie*, *fotografowie*, *choreografowie*, *sędziowie*.
- Tytuły, stanowiska: *szefowie*, *monarchowie*, *baronowie*, *marszałkowie*, *kardynałowie*, *wodzowie*, *wojewodowie*, *posłowie*.
- Stosunki rodzinne: *ojcowie*, *tatowie*, *tatusiowie*, *synowie*, *dziadkowie*, *wujowie*, *stryjowie*, *potomkowie*, *małżonkowie*, *mężowie*.
- Nazwiska rodzinne, utworzone od nazwika męskiego: *Moniuszko* – *Moniuszkowie*, *Fredro* – *Fredrowie*, *Linde* – *Lindowie*. Rzadko są

także używane rodzinne nazwy utworzone od imienia ojca lub męża (np. *Andrzej – Andrzejowie, Janusz – Januszowie*).

- Niektóre etnonimy: *Serbowie, Arabowie, Norwegowie, Skandynawowie, Belgowie, Mongołowie, Kurdowie, Persowie*.
- Niektóre inne rzeczowniki: *panowie, wrogowie, świadkowie, kochankowie, opiekunowie, widzowie, wodzowie, uczniowie, bogowie, apostołowie* i in.

Kryterium semantyczne jest jednak względne. Np. istnieje sporo rzeczowników wyżej wymienionych grup semantycznych, które mają w mianowniku liczby mnogiej końcówki **-i** lub **-y** (a nie **-owie**), np.: *adwokaci, ambasadorzy, biskupi, docenci, dziekani, premierzy, prezydenci, prezeși, prokuratorzy, rektorzy, biznesmeni, ornitolodzy, żandarmi, benedyktyni, Kaszubi* etc.

Niektóre rzeczowniki mają końcówki wariantywne, np.: *biologowie i biolodzy, filologowie i filolodzy, bohaterowie i (rzadziej) bohaterzy*.

Zdarza się, że wybór końcówki **-owie** lub **-y, -i** zależy od znaczenia albo nacechowania stylistycznego rzeczownika. Np.: *profesorowie* – w znaczeniu „stopień naukowy”, *profesorzy* – w znaczeniu „nauczyciel szkolny”; *doktorowie* – w znaczeniu „stopień naukowy” podniosłe, a *doktorzy* – w znaczeniu „stopień naukowy” neutralnie (ostatnia forma może także być używana w znaczeniu „lekarz”).

W tabeli zilustrowano reguły tworzenia form mianownika liczby mnogiej rzeczowników męskich:

Temat twardy	Temat miękki
Męskoosobowe -i -y (r-rz, k-c, g-dz) -e (na -anin)	-e -y (męskoosobowe na -ec, -ca)
Niemęskoosobowe -y -i (po k, g) -e (nieżywotne na -ans) -a (niektóre nieżywotne)	
-owie (zawody, tytuły, stopnie pokrewieństwa, niektóre narodowości i in.)	

Niektóre rzeczowniki oznaczające osoby płci męskiej nie tworzą formy męskoosobowej, a formę liczby mnogiej tworzą tak jak rzeczowniki niemęskoosobowe (por. wykład 10 o kategorii deprecjatywności).

Są to rzeczowniki:

- O temacie na **k**, przeważnie nazwy ludzi niedorostłych: *noworodki*, *nastolatki*, *wcześniaki*, ale: *przedszkolaki* (o chłopcach i dziewczynach lub tylko o chłopcach) i *przedszkolacy* (tylko o chłopcach), *chłopaki* i *chłopacy*, *czternastolatki* i *czternastolatkwie*, *bliźniaki* (on+ona) i *bliźniacy* (on+on), *wnuki* (on+ona) i *wnukowie* (on+on).
- O temacie na **k** – formy zdrobniałe (często pieszczotliwe), np.: *przedszkolaczki*, *chłopaczki*, *chłopczyki*, *pierwszaczki*, *aniołki*, *bożki*, *czyścioszki*, *śpioszki*, *osiłki*, *łotrzyki*, *pijaczki* (ale np. *braciszek* – *braciszkwie*).
- Pierwotnie niemęskoosobowe, ale dotyczące ludzi w użyciach wtórnych, np.: *Barany*, *Byki*, *Bliźniaki* (według horoskopu), *talenty*, *barytony*, *basy*, *alt*y (ale np. *tenorzy*) etc., a także np. rzeczownik *asy*.
- Inne rzeczowniki, przeważnie nacechowane negatywnie lub żartobliwie, np.: *chamy*, *flejtuchy*, *czyściochy*, *śpiochy*, *lizusy*, *urwisy*, *małolaty*, *pętaki*, *balamuty*, *babusy*, *antychrysty*, *wapniaki*, *łamistrąjki*, *karły*.
- Niektóre nazwy ludzi zmarłych, np.: *trupy*, *umrzyki* (ale *nieboszczycy* i *nieboszczyki*; *wisielcy*; *topielcy*), a także np. rzeczownik *duchy*.

Od większości rzeczowników **nacechowanych negatywnie lub żartobliwie** (używanych przeważnie na określenie cech człowieka) można utworzyć formy oboczne – męskoosobowe i niemęskoosobowe, przy czym te drugie mogą być używane częściej niż pierwsze. Np.: *chuligani* i *chuligany*, *chudzielcy* i *chudzielce*, *kaci* i *katy*, *koleżki* i *koleżkowie*; *łotry* i (rzadziej) *łotrzy*, *łobuzy* i (rzadziej) *łobuzi*, *żigolaki* i (rzadziej) *żigolacy*, *chojraki* i (rzadziej) *chojracy*, *cherlaki* i (rzadziej) *cherlacy*, *blaźny* i (rzadziej) *blaźni*.

Wiele takich rzeczowników kończy się na **-ak**: *uczniaki* i *uczniacy*, *zdechlaki* i *zdechlacy*, *żebracy* i *żebraki*, *cwaniacy* i *cwaniaki*, *krewniacy*

i krewniaki, pijacy i pijaki, łajdacy i łajdaki, prostacy i prostaki, chuderlacy i chuderlaki, próżniacy i próżniaki, nieboracy i nieboraki, sztywniacy i sztywniaki, ważniacy i ważniaki, ponuracy i ponuraki.

Formy wariantywne mogą mieć także rzeczowniki o mniejszym nacechowaniu emocjonalno-ekspresywnym, np.: *olbrzymi* i *olbrzymy*, *krezusi* i *krezusy*, *mańkuci* i *mańkuty*, *klauni* i *klauny*, *oryginałowie* i *oryginały*, *pachołkowie*, *pachołcy* i *pachołki*, *arlekini* i *arlekiny*.

Końcówki oboczne mogą także mieć rzeczowniki żywotne oznaczające stworzenia związane ze **sferą religijną**, np.: *aniołowie*, *anioły*, *przestarz. anieli*; *archaniołowie* i *archanioły*, *cherubini* i *cherubiny*; *diabły* i *diabli*, *czarty* i *czarci*, *szatany* i *szatani* (ale np. tylko *duchy*, *antychrysty*).

Wybór końcówki – męskoosobowej czy też niemęskoosobowej – może zależeć od **znaczenia rzeczownika**, np.:

królowie, ale *króle* – w znaczeniu figury do gry w szachy;

faworyci, ale *faworyty* – „bokobrody”;

Arabowie, ale *araby* – „konie”;

Persowie, ale *persy* – „koty”;

Cyganie, ale przen. *cygany*;

chłopi – „rolnicy”, *chłopy* – „mężczyźni”.

Ogólnie rzecz biorąc, od każdego rzeczownika męskoosobowego w liczbie pojedynczej można utworzyć mianownik liczby mnogiej jak od rzeczownika niemęskoosobowego, i wtedy rzeczownik ten w liczbie mnogiej będzie nacechowany negatywnie (forma deprecjatywna – por. wykład 10), np.: *te doktory*, *te wykładowce*.

Dopełniacz liczby mnogiej.

W dopełniaczu liczby mnogiej rzeczowniki męskie mają końcówki **-ów**, **-i** lub **-y**. Wybór końcówki zależy przede wszystkim od końcowej spółgłoski tematu.

Rzeczowniki **twardotematowe** mają końcówkę **-ów**, np.: *studentów*, *ptaków*, *grzybów*.

Rzeczowniki **miękkotematowe** na **-ec** i **-ca** (bez względu na to, czy są męskoosobowe czy niemęskoosobowe) mają końcówkę **-ów**: *starców*, *wykładowców*, *palców*, *dworców*.

Końcówkę **-ów** w dopełniaczu liczby mnogiej mają także te rzeczowniki miękkotematowe, które w mianowniku liczby mnogiej kończą się na **-owie**: *ojcowie – ojców, wujowie – wujów, uczniowie – uczniów, widzowie – widzów*.

Rzeczowniki, których temat kończy się na spółgłoskę **miękką** właściwą (czy też na spółgłoskę wargową w niektórych wyrazach typu *gołąb*), mają najczęściej końcówkę **-i**, np.: *słoni, nauczycieli, karpi*. Rzeczowniki, których temat kończy się na spółgłoskę **stwardniałą**, mają najczęściej końcówkę **-y**, np. *dziennikarzy, tysięcy*.

Dla wielu rzeczowników miękkotematowych nie ma jednak ostrych reguł wyboru końcówki **-ów** lub **-i**, **-y**. Niektóre z nich mogą mieć końcówkę **-ów** lub końcówki wariantywne **-ów** oraz **-i** lub **-y**.

Końcówkę **-ów** często mają rzeczowniki miękkotematowe, których temat kończy się na:

- **j**: *zwyczaj – zwyczajów, lokaj – lokajów, kraj – krajów, klej – klejów, przebój – przebojów, teleturniej – teleturniejów, przywilej – przywilejów* (ale np.: *pokój – pokojów i pokoi, napój – napojów i napoi, tramwaj – tramwajów i tramwai*);
- **c, dz, (i)cz**: *koc – koców, piec – pieców, walc – walców, rydz – rydzów, panicz – paniczów* (ale np.: *zajac – zajęcy i zajaców, miesiąc – miesiący, pieniądz – pieniędzy*).

Końcówki wariantywne często mają rzeczowniki, których temat kończy się na:

- **l**: *idol – idoli i idolów, symbol – symboli i symbolów, koral – koral i koralów* (ale np. tylko **-ów**: *styl – stylów, konsul – konsulów, cywil – cywilów*);
- **cz, sz, ż (rz)**: *plaszcz – płaszczy i płaszców, kosz – koszy i koszów, pasaż – pasaży i pasażów* (ale np. tylko **-ów**: *mecz – meczów, marsz – marszów, stróż – stróżów*).

W tabeli zilustrowano najogólniejsze reguły tworzenia form dopełniacza liczby mnogiej rzeczowników męskich:

Temat twardy	Temat miękki
-ów	Temat na spółgłoskę miękką -i (-ów) Temat na spółgłoskę stwardniałą -y (-ów) Temat na -ec -ów Rzeczowniki na -owie w M. Im. -ów

Rzeczowniki, kończące się w mianowniku liczby pojedynczej na **-anin**, a w mianowniku liczby mnogiej na **-anie**, mogą mieć w dopełniaczu liczby mnogiej albo tradycyjną dla rzeczowników twar-dotematowych końcówkę **-ów**, albo końcówkę **zerową**.

Końcówkę **-ów** mają najczęściej rzeczowniki, które przed zakończeniem **-anin** mają spółgłoskę **k**: *republikanin* – *republikańców*, *dominikanin* – *dominikańców*, *Amerykanin* – *Amerykańców*, *Meksykanin* – *Meksykańców*.

Rzeczowniki, w których przed **-anin** jest spółgłoska miękka lub stwardniała, mają przeważnie w dopełniaczu liczby mnogiej końcówkę zerową: *Słowianin* – *Słowian*, *warszawianin* – *warszawian*, *parafianin* – *parafian*, *mieszczanin* – *mieszczan* (ale np.: *pretorianin* – *pretorianów*, *salezjanin* – *salezjanów*).

Rzeczowniki męskie na **-a**, które w liczbie pojedynczej odmieniają się jak rzeczowniki rodzaju żeńskiego, w dopełniaczu liczby mnogiej mają końcówkę **-ów**: *poeta* – *poetów*, *artysta* – *artystów*, *zwycięzca* – *zwycięzców*. Wyjątek: *mężczyzna* – *mężczyzn*.

Celownik liczby mnogiej.

W celowniku liczby mnogiej wszystkie rzeczowniki męskie mają końcówkę **-om**, np.: *zeszytom*, *ptakom*, *nauczycielom*, *gołębom*, *warszawianom*.

Biernik liczby mnogiej.

W bierniku liczby mnogiej wybór końcówki zależy od znaczenia rzeczownika. Rzeczowniki oznaczające osoby płci męskiej mają taką samą końcówkę jak w dopełniaczu liczby mnogiej (widzę *chłopców, nauczycieli, wykładowców*), a rzeczowniki oznaczające zwierzęta i szeroko rozumiane rzeczy mają taką końcówkę jak w mianowniku liczby mnogiej (widzę *ptaki, stoły, kosze*).

Rzeczowniki należące do niektórych grup znaczeniowych (np. nazwy ludzi zmarłych, nazwy stworzeń nadprzyrodzonych i fantastycznych), które trudno jest przyporządkować jednoznacznie do męskoosobowych lub niemęskoosobowych, mogą mieć końcówki takie jak w dopełniaczu lub takie jak w mianowniku.

Np. rzeczowniki *anioł, archanioł, diabeł, czart, szatan, krasnal, krasnoludek* mogą mieć w bierniku liczby mnogiej albo taką samą formę jak w dopełniaczu, albo taką samą jak w mianowniku: widzę *aniołów i anioły; diabłów i diabły; krasnale i krasnali*. Znaczy to, że zgodnie ze składniowym podziałem na rodzaje są to rzeczowniki dwurodzajowe: męskozwierzęce i męskoosobowe. Ale por.: rzeczownik *antychryst* ma w bierniku liczby mnogiej tylko formę *antychrystów* (jest męskoosobowy), a rzeczowniki *duch, upiór* – mają tylko formy *duchy, upiory* (są męskozwierzęce).

Nazwy ludzi zmarłych mają najczęściej w bierniku liczby pojedynczej taką formę jak w dopełniaczu: widzę *wisielców, topielców, nieboszczyków, umarłaków, umrzyków, denatów, truposzów*. Ale np. rzeczownik *trup* jest (według klasyfikacji składniowej) męskozwierzęcy i ma w bierniku liczby mnogiej formę taką jak w mianowniku: widzę *trupy*.

Końcówki wariantywne mają rzeczowniki *android, cyborg*: widzę *androidów i androidy, cyborgów i cyborgi* (a więc są dwurodzajowe – męskoosobowe i męskozwierzęce). Ale np. bliski semantycznie rzeczownik *robot* ma w bierniku wyłącznie formę taką jak w mianowniku: widzę *roboty*.

Rzeczownik *wcześnieak* ma w bierniku liczby mnogiej formę równą dopełniaczowi: ma *wcześnieaków*, a rzeczownik *noworodek* ma formę równą mianownikowi: ma *noworodki*.

Formy biernika liczby mnogiej rzeczowników *wnuk*, *prawnuk* mają końcówkę -ów lub -i zależnie od tego, do jakich desygnatów są odnoszone. Jeżeli się ma na myśli chłopców, to w bierniku formy są równe dopełniaczowi: ma *wnuków*, *prawnuków*. Jeżeli są odnoszone do chłopców i dziewczyn, formy biernika są równe mianownikowi: ma *wnuki*, *prawnuki*.

Rzeczowniki dwurodzajowe na -a typu *oferma*, które mogą być odnoszone i do mężczyzn, i do kobiet, mają w bierniku liczby mnogiej formy wariantywne, jeżeli dotyczą mężczyzn: Widzę *tych oferatów* i *te oferty*.

Nazwy osobowe o ujemnym nacechowaniu uczuciowym typu *cham*, *jełop*, *łobuz*, *łajdak*, *nicpoń*, mimo że w mianowniku liczby mnogiej częściej występują w formie niemęskoosobowej (a niektóre wyłącznie w tej formie), w bierniku liczby mnogiej raczej przybierają formy równe dopełniaczowi, np.: widzę *chamów*, *jełopów*, *łobuzów*, *łajdaków*, *nicponi*. Form równych mianownikowi można użyć tylko wtedy, gdy chce się podkreślić duże ujemne nacechowanie uczuciowe, np.: *Widziałas te jełopy?*

Brak ścisłych reguł dotyczących biernikowych użyć rzeczowników męskich w znaczeniu przenośnym. Np. rzeczowniki pierwotnie niemęskoosobowe, które zaczynają być używane na określenie mężczyzn, mogą mieć albo końcówki niemęskoosobowe: znam *Byki*, *Barany* (o ludziach według horoskopu), znam *te talenty* (o utalentowanych ludziach), albo końcówki męskoosobowe: znam *tych baranów* (metaforycznie o głupich ludziach).

Narzędnik liczby mnogiej.

W narzędniku liczby mnogiej prawie wszystkie rzeczowniki męskie mają końcówkę -ami (*sposobami*, *ptakami*, *lekarzami*), niektóre tylko -mi: *końmi*, *liśćmi*, *gośćmi*, *księżmi*, *przyjaciółmi*, *ludźmi*, *braćmi*, *pieniędzmi*, czy też formy wariantywne: *gwoździami* i *gwoźdzmi*. W niektórych stałych związkach wyrazowych zachowała się stara końcówka narzędnikowa -y, np.: *przed laty*, *ostatnimi czasy*.

Miejscownik liczby mnogiej.

W miejscowniku liczby mnogiej prawie wszystkie rzeczowniki męskie mają końcówkę **-ach**, tylko trzy rzeczowniki *pluralia tantum* zachowały dawną końcówkę **-ech**: w *Niemczech*, w *Włoszech*, w *Węgrzech*.

Wołacz liczby mnogiej.

W wołacz liczby mnogiej rzeczowniki rodzaju męskiego mają formy równe mianownikowi liczby mnogiej.

Podsumowując, występowanie końcówek rzeczowników męskich w liczbie mnogiej można przedstawić następująco:

Liczba mnoga

	Temat twardy	Niezależnie od tematu	Temat miękki
M.	-y, -i, -e (po -ans), -a	-owie	-e, -y (mos na -ec, -ca)
D.	-ów		-i, -y, -ów
C.		-om	
B.	=D. -ów, =M. -y, -i, -e, -a		=D. -i, -y, -ów, =M. -e
N.		-ami, -mi	
Msc.		-ach	
W.	=M. -y, -i, -e, -a	-owie	=M. -e, -y (mos na -ec, -ca)

Pytania:

1. Jakie rzeczowniki męskie należą do twar-dotematowych, a jakie do mięk-kotematowych?
2. W jakich przypadkach deklinacji męskiej występują końcówki wspólno-funkcyjne?
3. Jakie są kryteria wyboru końcówek wspólno-funkcyjnych w poszczególnych przypadkach liczby pojedynczej i liczby mnogiej?
4. W jakich przypadkach deklinacji męskiej wybór końcówki nie zależy od jakości końcowej spółgłoski tematu rzeczownika?

5. Proszę wymienić klasy semantyczne rzeczowników męskich mających w dopełniaczu liczby pojedynczej końcówkę -a i końcówkę -u.
6. Proszę wymienić rzeczowniki męskie mające w celowniku liczby pojedynczej końcówkę -owi.
7. Proszę wymienić grupy rzeczowników męskorzeczowych semantycznie i męskozwierzęcych składniowo mających w bierniku liczby pojedynczej końcówkę -a.
8. Proszę wymienić rzeczowniki męskie, dla których forma wołacza liczby pojedynczej nie pokrywa się z formą miejscownika liczby pojedynczej.
9. Proszę sformułować reguły tworzenia form mianownika i dopełniacza liczby mnogiej rzeczowników męskich.
10. W jakich przypadkach deklinacji męskiej mogą występować dla niektórych wyrazów końcówki wariantywne? (Proszę zilustrować przykładami).
11. Jakie są wahania w wyborze końcówki biernika liczby mnogiej niektórych rzeczowników oznaczających stworzenia fantastyczne, mityczne i in.?
12. Jakie są osobliwości odmiany rzeczowników *brat*, *przyjaciół*, *ksiądz*, *tydzień*, *pieniądz*, *rok*, *człowiek*?
13. Jakie synkretyzmy istnieją w paradygmatach deklinacji męskiej?

Zadania:

Proszę zrobić ćwiczenia na odmianę rzeczowników rodzaju męskiego z podręcznika: Кравчук А. Іменник та прикметник: словозміна. Посібник. Львів, 2005. С. 65-116.

Zalecana literatura:

1. Deklinacja męska. [W:] H. Wróbel. Gramatyka języka polskiego. Kraków, 2001. S. 97-107.
2. Deklinacja męska. [W:] Nauka o języku dla polonistów. Wybór zagadnień. Red. S. Dubisz. Warszawa, 1999. S. 200-208.
3. Deklinacja męska rzeczowników. [W:] S. Szober. Gramatyka języka polskiego. Warszawa, 1966. S. 155-180.
4. Deklinacja męskoosobowa; Deklinacja męskożywotna; Deklinacja męskonieżywotna; Tradycyjna deklinacja męska. [W:] J. Strutyński. Gramatyka polska. Kraków, 1998. S. 178-186.
5. Fleksja rzeczowników męskich. [W:] H. Jadacka. Kultura języka polskiego. Fleksja, słowotwórstwo, składnia. Warszawa, 2005. S. 18-26.

6. Kłopoty z doбором końcówek przy odmienianiu rzeczowników rodzajów męskich. [W:] Język polski. Poradnik Profesora Andrzeja Markowskiego. Warszawa, 2003. S. 111-135.
7. Odmiana rzeczowników. [W:] P. Bąk. Gramatyka języka polskiego. Warszawa, 1977. S. 248-270.
8. Odmiana rzeczowników męskich. [W:] B. Bartnicka, H. Satkiewicz. Gramatyka języka polskiego. Podręcznik dla cudzoziemców. Warszawa, 1990. S. 47-62.
9. Przegląd form deklinacji rzeczownikowej. [W:] J. Tokarski. Fleksja polska. Warszawa, 1973. S. 59-124.
10. Przegląd końcówek wspólnofunkcyjnych. [W:] A. Nagórko. Zarys gramatyki polskiej (ze słowotwórstwem). Warszawa, 1998. S. 132-137.
11. Przypadek. [W:] Gramatyka języka polskiego. Morfologia. Red. R. Grzegorzczakowa, R. Łaskowski, H. Wróbel. Warszawa, 1999. S. 217-224.
12. Przypadek. [W:] M. Bańko. Wykłady z polskiej fleksji. Warszawa, 2002. S. 144-145.
13. Відмінювання іменників та прикметників чоловічого роду. [В:] А. Кравчук. Польський іменник та прикметник: словозміна. Посібник. Львів, 2005. С. 65-116.

Wykład 12

Deklinacja żeńska rzeczowników

Do deklinacji żeńskiej należą rzeczowniki, które w mianowniku liczby pojedynczej mają końcówkę **-a** (*kobieta*), **-i** (*gospodyni*) lub **zerową** (*noc*).

Rzeczowniki kończące się na **-i** oraz mające końcówkę zerową należą do miękkotematowych. Rzeczowniki o końcówce **-a** mogą być twar-dotematowe (ich temat kończy się na spółgłoskę twardą, np. *dziewczyna*, *książka*) lub miękkotematowe. Do miękkotematowych rzeczowników na **-a** należą te, których temat kończy się na:

- spółgłoskę miękką: *ziemia*, *terapia*, *babcia*, *babunia*, *Zofia*, *Zosia*, *zawieja*;
- spółgłoskę **l**: *tabela*, *rola*, *Maryla*;
- spółgłoskę stwardniałą **c**, **dz**, **cz**, **dź**, **sz**, **ź** (**rz**): *praca*, *władza*, *pomarańcza*, *dusza*, *róża*;
- samogłoskę: *idea*, *statua*.

Paradygmaty odmiany wybranych rzeczowników żeńskich w **liczbie pojedynczej**:

Liczba pojedyncza

M.	kobiet-a	dusz-a	ide-a	gospodyn-i	część-Ø
D.	kobiet-y	dusz-y	ide-i	gospodyn-i	część-i
C.	kobieci-e	dusz-y	ide-i	gospodyn-i	część-i
B.	kobiet-ę	dusz-ę	ide-ę	gospodyni-ę	część-Ø
N.	kobiet-ą	dusz-ą	ide-ą	gospodyni-ą	części-ą
Msc.	o kobieci-e	w dusz-y	o ide-i	o gospodyn-i	w część-i
W.	kobiet-o	dusz-o	ide-o	gospodyn-i	część-i

Wybór końcówek współnofunkcyjnych zależy od końcówki rzeczownika żeńskiego w mianowniku liczby pojedynczej (**-a**, **-i** lub **zerowa**) oraz od jakości tematu rzeczownika (**twardy**, **miękki**, w tym – **stwardniały**).

Dopełniacz liczby pojedynczej.

W dopełniaczu liczby pojedynczej rzeczowniki **twardotematowe** mają końcówkę **-y** (*kobiety, żony, muchy*), a te spośród nich, których temat kończy się na **k, g**, mają końcówkę **-i** (*książki, drogi*).

Rzeczowniki **miękkotematowe** na **-a** mają końcówkę **-i** po spółgłoskach miękkich i po samogłoskach (*ziemi, terapii, babci, babuni, Zofii, Zosi, zawiei, idei, orchidei*) oraz końcówkę **-y** po spółgłoskach stwardniałych (*pracy, władzy, pomarańczy, duszy, róży*). Rzeczownik *statua* ma w dopełniaczu liczby pojedynczej końcówki wariantywne **-i** lub **-y**: *tej statui* lub *statuy*.

Rzeczowniki miękkotematowe na **-i** mają końcówkę **-i**: (*nie ma tej gospodyni, pani, mistrzyni*).

Rzeczowniki miękkotematowe o końcówce zerowej mają w dopełniaczu liczby pojedynczej końcówkę **-i**, jeżeli temat rzeczownika kończy się na spółgłoskę miękką (*części, dłoni, marchwi*) i końcówkę **-y**, jeżeli temat rzeczownika kończy się na spółgłoskę stwardniałą (*twarży, nocy, myszy*).

A zatem w dopełniaczu liczby pojedynczej wszystkie rzeczowniki **miękkotematowe** mają końcówkę **-i** po temacie miękkim i końcówkę **-y** po temacie **stwardniałym**.

Celownik liczby pojedynczej.

W celowniku liczby pojedynczej rzeczowniki **twardotematowe** mają końcówkę **-e**, przed którą spółgłoska tematowa ulega zmiękczeniu: *strona – stronie, torba – torbie, mapa – mapie, trawa – trawie, mama – mamie, harfa – harfie, moda – modzie, karta – karcie, rosa – rosie, bluza – bluzie, pora – porze, rzeka – rzece, noga – nodze, mucha – musze, mgła – mgle, Wisła – Wiśle, kapusta – kapuście, gwiazda – gwieździe, ojczyzna – ojczyźnie, wiosna – wiosnie*.

W rzeczownikach **miękkotematowych** końcówki celownika są takie same jak końcówki dopełniacza: **-i** dla rzeczowników, których temat kończy się na spółgłoskę miękką, oraz **-y** dla rzeczowników, których temat kończy się na spółgłoskę stwardniałą, np.: (*przyglądam się tej ziemi, tarczy, gospodyni, części, nocy*).

Biernik liczby pojedynczej.

W bierniku liczby pojedynczej rzeczowniki żeńskie kończące się samogłoską mają końcówkę **-ę**: (*widzę kobietę, ulicę, gospodynię* (wyjątek stanowi rzeczownik *pani*, mający w bierniku liczby pojedynczej końcówkę **-ą**: *widzę panią*). Rzeczowniki żeńskie kończące się spółgłoską mają w bierniku liczby pojedynczej końcówkę **zerową**, czyli ich forma jest taka sama jak w mianowniku: (*widzę noc, część, mysz*).

Narzędnik liczby pojedynczej.

W narzędniku liczby pojedynczej wszystkie rzeczowniki żeńskie mają końcówkę **-ą**: (*zachwycam się tą kobietą, ulicą, gospodynią, nocą*).

Miejscownik liczby pojedynczej.

W miejscowniku liczby pojedynczej końcówki rzeczowników żeńskich są takie same jak w celowniku.

Wołacz liczby pojedynczej.

W wołaczu liczby pojedynczej rzeczowniki **twardotematowe** mają końcówkę **-o**: *kobieto, dziewczyno, książko*.

Większość rzeczowników **miękkotematowych** na **-a** też ma końcówkę **-o**, np.: *ziemio, Zofio, orchideo*. Osobowe rzeczowniki miękkotematowe na **-a** mające postać **pieszczotliwo-zdrobniałą** przybierają w wołaczu liczby pojedynczej końcówkę **-u**: *babciu, babuniu, ciociu, Zosiu*. Niektóre imiona własne na **-la** mają w wołaczu liczby pojedynczej formy oboczne – na **-o** i na **-u**, np.: *Maryla – Marylo i Marylu; Adela – Adelo i Adelu; Kamila – Kamilo i Kamilu; Tekla – Teklo i Teklu*, ale np. *Jola – tylko Jolu*.

Rzeczowniki **miękkotematowe** na **-i** mają w wołaczu taką samą formę jak w mianowniku – na **-i**: *gospodyni, mistrzyni*.

Rzeczowniki **miękkotematowe** o końcówce **zerowej** mają w wołaczu końcówkę **-i**, jeżeli ich temat jest miękki (*młodości, dłoni*), oraz końcówkę **-y**, jeżeli ich temat jest stwardniały (*nocy, twarzy*).

W liczbie pojedynczej według wzorca rzeczowników żeńskich na **-a** odmieniają się **rzeczowniki męskie** (twardotematowe i

miękkotematowe) na **-a**, np.: *mężczyzna* (jak *ojczyzna*), *artysta* (jak *kapusta*), *poeta* (jak *koperta*), *wykładowca* (jak *ulica*). Jak rzeczowniki żeńskie na **-a** odmieniają się także nazwiska męskie na **-a** i na **-o**, np.: *Dymsza* (*tego Dymszy, temu Dymszy, tego Dymszę, tym Dymszą, o tym Dymszy*); *Fredro* (*Fredry, Fredrze, Fredrę, Fredrą, o Fredrze*); *Moniuszko* (*Moniuszki, Moniuszce, Moniuszkę, Moniuszką, o Moniuszce*).

Podsumowując, występowanie końcówek rzeczowników żeńskich w liczbie pojedynczej można przedstawić następująco:

Liczba pojedyncza

	Temat twardy	Niezależnie od tematu	Temat miękki
M.	-a		-a, -i, -Ø
D.	-y, -i (po k, g)		-i, -y (po stwardniałych)
C.	-'e		-i, -y (po stwardniałych)
B.		-ę	=M. -Ø (dla rzecz. na -Ø), -ę (dla rzecz. na -a, -i)
N.		-a	
Msc.	-'e		-i, -y (po stwardniałych)
W.		-o	-o (dla rzecz. na -a), -u (w zdrobnieniach na -a), -i (dla rzecz. na -i), -i, -y (dla rzecz. na -Ø)

Paradygmaty odmiany wybranych rzeczowników żeńskich w **liczbie mnogiej**:

Liczba mnoga

M.	kobiet-y	ide-e	pani-e	częśc-i
D.	kobiet-Ø	ide-i	pañ-Ø	częśc-i
C.	kobiet-om	ide-om	pani-om	części-om
B.	kobiet-y	ide-e	pani-e	częśc-i
N.	kobiet-ami	ide-ami	pani-ami	części-ami
Msc.	o kobiet-ach	o ide-ach	o pani-ach	w części-ach
W.	kobiet-y	ide-e	pani-e	częśc-i

Mianownik liczby mnogiej.

Wybór końcówki w mianowniku liczby mnogiej rzeczowników żeńskich kończących się na samogłoski (-a oraz -i) zależy od tematu rzeczownika.

Rzeczowniki **twardotematowe** na -a mają w mianowniku liczby mnogiej końcówkę -y (*żony, kobiety, mapy, muchy*), a jeżeli ich temat kończy się na **k, g**, to wtedy mają końcówkę -i (*książki, drogi*).

Rzeczowniki **miękkotematowe** kończące się na **samogłoskę** (-a, -i) mają w mianowniku liczby mnogiej końcówkę -e (*ziemie, zawieje, orchidee, babcie, ulice, gospodynie, panie*). Wyjątkowo miękkotematowy rzeczownik *statua* ma w mianowniku liczby mnogiej końcówkę -y: *te statuy*.

Rzeczowniki **miękkotematowe** kończące się na **spółgłoskę** mogą mieć w mianowniku liczby mnogiej końcówki -e, -i, -y. Bardzo ścisłych reguł określających wybór jednej z trzech końcówek brak. Zazwyczaj rzeczowniki kończące się na -ść mają w mianowniku liczby mnogiej końcówkę -i, np.: *część – części, powieść – powieści, nowość – nowości, uroczystość – uroczystości, czynność – czynności, umiejętność – umiejętności*. Rzeczowniki na -ew mają końcówkę -e: *marchew – marchwie, rzodkiew – rzodkwie, cerkiew – cerkwie, chorągiew – chorągwie, krokiew – krokwie, stągiew – stągwie* (ale *brew – brwi*). Rzeczowniki, które kończą się na **c** lub **ż (rz)**, mają przeważnie w mianowniku liczby mnogiej końcówkę -e, np.: *noc – noce, straż – straże, twarz – twarze*.

Niektóre rzeczowniki żeńskie na spółgłoskę mogą mieć końcówki wariantywne -i oraz -e, np: *przepaść – przepaście i przepaści, postać – postacie i postaci, garść – garście i garści, wieś – wsie i wsi, baśń – baśnie i baśni, zamieć – zamiecie i zamieci, pleć – plcie i płci, oś – osie i osi, pieczęć – pieczęcie i pieczęci*. Warianty o końcówce -e występują we współczesnym języku częściej, niż warianty o końcówce -i.

Dopełniacz liczby mnogiej.

W dopełniaczu liczby mnogiej rzeczowników żeńskich występują końcówki: **zerowa** oraz -i, -y. Wybór jednej spośród nich zależy przede wszystkim od jakości tematu rzeczownika.

Rzeczowniki **twardotematowe** mają końcówkę **zerową**, np.: *kobiety – kobiet, dziewczyny – dziewczyn, muchy – much, ściany – ścian, trójki – trójek, torby – toreb, wanny – wanien, królowny – królewien, prośby – próśb, umowy – umów, księgi – ksiąg*. Wyjątkowo rzeczownik *nuda* ma w dopełniaczu liczby mnogiej końcówkę **-ów**, np.: *robić coś z nudów*.

Rzeczowniki **miękkotematowe** zakończone w mianowniku liczby pojedynczej na **-i** również mają w dopełniaczu liczby mnogiej końcówkę **zerową**, np.: *gospodynie – gospodyń, panie – pań, mistrzynie – mistrzyń*.

Rzeczowniki na **-a**, których temat kończy się na spółgłoskę **stwardniałą**, mają najczęściej w dopełniaczu liczby mnogiej końcówkę **zerową**, np.: *tych świec, piwnic, twierdz, burz, zórz, cięż, kałuż, wież, dusz, grusz, paszcz, tęcz*. Niektóre tylko rzeczowniki o stwardniałej spółgłosce tematowej mają końcówkę **-y**, np.: *tych mszy, wieczery, bejcy, wodzy, katuszy, opończy*. Niektóre rzeczowniki o temacie stwardniałym mają końcówki wariantywne – **zerową** lub **-y**, np.: *tych brosz i broszy, tarcz i tarczy, prycz i pryczy, pomarańcz i pomarańczy*.

Rzeczowniki mające przed **-a** w mianowniku liczby pojedynczej spółgłoskę **miękką** mogą przybierać w dopełniaczu liczby mnogiej końcówkę **zerową** (zwłaszcza dotyczy to rzeczowników zdrobniałych o tematach na **ś, ź, ć, dź**: *buzie – buż, wnusie – wnuś, babcie – babć, dziumdzie – dziumdź*, choć nie tylko, np.: *ziemie – ziem*). Rzeczowniki miękkotematowe mają także w dopełniaczu liczby mnogiej końcówkę **-i** (*tych głębi, rękojmi*), czy też – często – końcówki oboczne – **zerową** oraz **-i**.

Oto szczegółowsze reguły wyboru pomiędzy końcówek **zerowej** oraz **-i** w rzeczownikach miękkotematowych na **-a**:

- Rzeczowniki zapożyczone, które kończą się w mianowniku liczby pojedynczej na **-ia** (wymawiane z jotacją) lub **-ja**, mają w dopełniaczu liczby mnogiej końcówkę **-i**, np.: *ta armia – te armie – tych armii, ta symfonia – te symfonie – tych symfonii, ta lekcja – te lekcje – tych lekcji, ta partia – te partie – tych partii*. Sporadycznie tylko jako przestarzała może wystąpić w takich rzeczownikach końcówka zerowa (*tych lekczy*).
- Rzeczowniki, które kończą się na **-nia** (wymawiane bez jotacji), mogą mieć końcówki:

- a) **-i**, np.: *jezdnia – tych jezdni, szatnia – tych szatni, pralnia – tych pralni, cukrownia – tych cukrowni* (temat tych rzeczowników często kończy się zbiegiem spółgłosek, dlatego w dopełniaczu liczby mnogiej wyrazy te łatwiej się wymawia z **-i**, niżby się je wymawiało z końcówką zerową);
- b) **-Ø**, np.: *dynia – tych dyń, skrzynia – tych skrzyń, świnia – tych świń, jaskinia – tych jaskiń* (przed tematowym **ń** w takich wyrazach jest samogłoska, dlatego wymowa z końcówką zerową w dopełniaczu liczby mnogiej nie sprawia trudu);
- c) **-i** lub **-Ø**, np.: *kawiarnia – tych kawiarni lub kawiarni, księgarnia – tych księgarń lub księgarń, piekarnia – tych piekarni lub piekarni, cukiernia – tych cukierni lub cukierni, ciastkarnia – tych ciastkarni lub ciastkarni, palarnia – tych palarni lub palarni, masarnia – tych masarni lub masarni, jadalnia – tych jadalni lub jadalni* (często takie rzeczowniki kończą się na **-rnia**), a także rzeczowniki z **e ruchomym** w temacie: *suknia – tych sukni lub sukien, kuchnia – tych kuchni lub kuchni, studnia – tych studni lub studzien, wiśnia – tych wiśni lub wisien*. W tej grupie zdecydowanie częstsza jest dzisiaj końcówka **-i** niż zerowa.
- Rzeczowniki, które kończą się na **-la**, mogą mieć końcówki:

a) **-Ø**, np.: *rola – tych ról, akwarela – tych akwarel, hala – tych hal, niedziela – tych niedziel, kula – tych kul, cebula – tych cebul, chwila – tych chwil, nowela – tych nowel* (w takich rzeczownikach najczęściej przed **l** jest samogłoska);

b) **-i**, np.: *dziupla – tych dziupli, pętla – tych pętli, kontrola – tych kontroli, budowla – tych budowli* (w takich rzeczownikach najczęściej przed **l** jest spółgłoska);

c) **-i** lub **-Ø**, np.: *kropla – tych kropli lub kropel, mortadela – tych mortadeli lub mortadel, morela – tych moreli lub morel, muszla – tych muszli lub muszel, szabla – tych szabli lub szabel, topola – tych topoli lub topól, willa – tych willi lub will, półkula – tych półkul lub półkuli*.
 - Rzeczowniki, które kończą się na **samogłoskę+ja**, mogą mieć w dopełniaczu liczby mnogiej końcówki:

a) **-i**, np.: *nadzieja – tych nadziei, mierzēja – tych mierzai, boja – tych boi, sekwoja – tych sekwoi*;

b) -Ø, np.: *źmija – tych źmij, zgraja – tych zgraj, szyja – tych szyj*;

c) -i lub -Ø, np.: *tuja – tych tui lub tuj, aleja – tych alej lub (rzadziej) alei*.

- Rzeczowniki kończące się na **samogłoskę+a** mają najczęściej końcówkę **-i**: *idea – tych idei, epopea – tych epopei, kamea – tych kamei, orchidea – tych orchidei*.

Rzeczowniki żeńskie kończące się w mianowniku liczby pojedynczej na spółgłoskę mają w dopełniaczu liczby mnogiej końcówkę **-i** po spółgłoskach miękkich (*tych dłoni, brwi, części*) oraz końcówkę **-y** po spółgłoskach stwardniałych (*tych twarzy, nocy, rzeczy, myszy*).

Celownik liczby mnogiej.

W celowniku liczby mnogiej wszystkie rzeczowniki żeńskie mają końcówkę **-om**: (*przyglądam się tym*) *kobietom, ścianom, świecom, paniom, dłoniom*.

Biernik liczby mnogiej.

W bierniku liczby mnogiej rzeczowniki żeńskie mają takie same końcówki jak w mianowniku liczby mnogiej.

Narzędnik liczby mnogiej.

W narzędniku liczby mnogiej prawie wszystkie rzeczowniki żeńskie mają końcówkę **-ami** (*kobietami, paniami, częściami*). Wyjątkami są niektóre rzeczowniki **miękkotematowe** na **spółgłoskę**, które mają w narzędniku liczby mnogiej końcówkę **-mi**: *nićmi, kośćmi*. Niektóre rzeczowniki żeńskie na spółgłoskę mają formy wariantywne, np.: *dłoniami i dłońmi, gałęziami i gałęźmi, gęsiami i gęśmi, skroniami i skrońmi, ościami i ośćmi*.

Miejscownik liczby mnogiej.

W miejscowniku liczby mnogiej wszystkie rzeczowniki rodzaju żeńskiego mają końcówkę **-ach** (*o kobietach, paniach, dłoniach*).

Wołacz liczby mnogiej.

Forma wołacza rzeczowników żeńskich w liczbie mnogiej jest taka sama jak forma mianownika liczby mnogiej.

Podsumowując, występowanie końcówek rzeczowników żeńskich w liczbie mnogiej można przedstawić następująco:

Liczba mnoga

	Temat twardy	Niezależnie od tematu	Temat miękki
M.	-y, -i (po k, g)		-e; -i, -y, -e (dla rzeczowników na -Ø)
D.	-Ø		-i, -y, -Ø
C.		-om	
B.	=M. -y, -i		=M.-e; -i, -y, -e (dla rzeczowników na -Ø)
N.		-ami	-mi (dla niektórych rzeczowników na -Ø)
Msc.		-ach	
W.	=M. -y, -i		=M.-e; -i, -y, -e (dla rzeczowników na -Ø)

Pytania:

1. Jakie rzeczowniki żeńskie należą do twar-dotematowych, a jakie do miękko-tematowych?
2. W jakich przypadkach deklinacji żeńskiej występują końcówki wspólnotfunkcyjne?
3. Jakie są kryteria wyboru końcówek wspólnotfunkcyjnych w poszczególnych przypadkach liczby pojedynczej i liczby mnogiej?
4. Proszę sformułować reguły tworzenia form wołacza liczby pojedynczej rzeczowników żeńskich.
5. Proszę sformułować reguły tworzenia form dopełniacza liczby mnogiej rzeczowników żeńskich.
6. Jakie tendencje rozwojowe obserwuje się współcześnie w użyciu form dopełniacza liczby mnogiej rzeczowników żeńskich miękko-tematowych?
7. Proszę wymienić rzeczowniki żeńskie, które mają w narzędniku liczby mnogiej końcówkę -mi.
8. W jakich przypadkach deklinacji żeńskiej mogą występować dla niektórych wyrazów końcówki wariantywne? (Proszę zilustrować przykładami).
9. Jakie synkretyzmy istnieją w paradygmatach deklinacji żeńskiej?

10. Jakie są podstawowe różnice w deklinacji polskich i ukraińskich rzeczowników rodzaju żeńskiego?

Zadania:

Proszę zrobić ćwiczenia na odmianę rzeczowników rodzaju żeńskiego z podręcznika: Кравчук А. Іменник та прикметник: словозміна. Посібник. Львів, 2005. С. 38-64.

Zalecana literatura:

1. Deklinacja żeńska. [W:] H. Wróbel. Gramatyka języka polskiego. Kraków, 2001. S. 111-114.
2. Deklinacja żeńska. [W:] J. Strutyński. Gramatyka polska. Kraków, 1998. S. 186-189.
3. Deklinacja żeńska. [W:] Nauka o języku dla polonistów. Wybór zagadnień. Red. S. Dubisz. Warszawa, 1999. S. 208-213.
4. Deklinacja żeńska rzeczowników. [W:] S. Szober. Gramatyka języka polskiego. Warszawa, 1966. S. 193-205.
5. Fleksja rzeczowników żeńskich. [W:] H. Jadacka. Kultura języka polskiego. Fleksja, słowotwórstwo, składnia. Warszawa, 2005. S. 26-30.
6. Kłopoty z doбором końcówek przy odmianie rzeczowników rodzaju żeńskiego. [W:] Język polski. Poradnik Profesora Andrzeja Markowskiego. Warszawa, 2003. S. 135-142.
7. Odmiana rzeczowników. [W:] P. Bąk. Gramatyka języka polskiego. Warszawa, 1977. S. 248-270.
8. Odmiana rzeczowników żeńskich. [W:] B. Bartnicka, H. Satkiewicz. Gramatyka języka polskiego. Podręcznik dla cudzoziemców. Warszawa, 1990. S. 67-74.
9. Przegląd form deklinacji rzeczownikowej. [W:] J. Tokarski. Fleksja polska. Warszawa, 1973. S. 59-124.
10. Przegląd końcówek wspólnofunkcyjnych. [W:] A. Nagórko. Zarys gramatyki polskiej (ze słowotwórstwem). Warszawa, 1998. S. 132-137.
11. Відмінювання іменників та прикметників жіночого роду. [В:] А. Кравчук. Польський іменник та прикметник: словозміна. Посібник. Львів, 2005. С. 38-64.

Wykład 13

Deklinacja nijaka rzeczowników

Rzeczowniki rodzaju nijakiego w mianowniku liczby pojedynczej kończą się na: **-o** (*lustro, drzewo, jabłko*), **-e** (*zadanie, morze*), **-ę** (*prosię, imię, ramię*), **-um** (*gimnazjum, kryterium*).

Przytłaczająca większość rzeczowników nijakich na **-o** jest twar-dotematowa (*okno, jabłko, żyto*). Miękkotematowe są rzeczowniki nijakie na **-e**, ich tematy kończą się na spółgłoskę miękką (*zdanie, życie*), stwardniałą (*słońce, ostrze*) lub **l** (*pole*). Miękkotematowe są wszystkie rzeczowniki na **-ę** (*prosię, zwierzę, imię*). Do miękkotematowych należą także niektóre (w tym zapożyczone) rzeczowniki na **-o**, których temat kończy się na spółgłoskę miękką lub stwardniałą, np.: *jajo, płuco, gorąco, lico, radio, studio, leczy, arpedzio*.

Paradygmaty odmiany wybranych rzeczowników nijakich w liczbie pojedynczej:

Liczba pojedyncza

M.	okn-o	jabłk-o	ostrz-e	zdani-e
D.	okn-a	jabłk-a	ostrz-a	zdani-a
C.	okn-u	jabłk-u	ostrz-u	zdani-u
B.	okn-o	jabłk-o	ostrz-e	zdani-e
N.	okn-em	jabłki-em	ostrz-em	zdani-em
Msc.	w okni-e	o jabłk-u	o ostrz-u	w zdani-u
W.	okn-o	jabłk-o	ostrz-e	zdani-e

M.	prosi-ę	imi-ę	lice-um
D.	prosięci-a	imieni-a	lice-um
C.	prosięci-u	imieni-u	lice-um
B.	prosi-ę	imi-ę	lice-um
N.	prosięci-em	imieni-em	lice-um
Msc.	o prosięci-u	w imieni-u	w lice-um
W.	prosi-ę	imi-ę	lice-um

Wybór końcówek współnofunkcyjnych rzeczowników rodzaju nijakiego zależy od końcowej spółgłoski tematu rzeczownika oraz od budowy słowotwórczej i pochodzenia wyrazu.

Rzeczowniki rodzaju nijakiego na **-um** będące zapożyczeniami z łaciny są w liczbie pojedynczej formalnie **nieodmienne**.

W rzeczownikach typu *prosię* w przypadkach zależnych oprócz biernika i wołacza odbywa się rozszerzenie tematu o segment **-ęci-**, a w rzeczownikach typu *imię* rozszerzenie tematu o segment **-eni-**.

Dopełniacz liczby pojedynczej.

W dopełniaczu liczby pojedynczej rzeczowniki rodzaju nijakiego mają końcówkę **-a** (*okna, ostrza, prosięcia, imienia*).

Celownik liczby pojedynczej.

W celowniku liczby pojedynczej rzeczowniki rodzaju nijakiego mają końcówkę **-u** (*oknu, ostrzu, prosięciu, imieniu*).

Biernik liczby pojedynczej.

Formy biernika liczby pojedynczej rzeczowników nijakich są równe formom mianownika, np.: *okno, ostrze, prosię, imię*.

Narzędnik liczby pojedynczej.

W narzędniku liczby pojedynczej rzeczowniki rodzaju nijakiego mają końcówkę **-em** (*oknem, ostrzem, prosięciem, imieniem*). Tematy rzeczownikowe na **k, g** ulegają przed końcówką **-em** zmiękczeniu, np.: *oko – okiem, tango – tangiem*.

Miejscownik liczby pojedynczej.

W miejscowniku liczby pojedynczej rzeczowniki **miękkotematowe** mają końcówkę **-u** (*w zadaniu, o słońcu, na ostrzu, o prosięciu, w imieniu*).

Rzeczowniki **twardotematowe** mają końcówkę **-e**, przed którą temat rzeczownika ulega zmiękczeniu (*okno – w oknie, niebo – na niebie, słowo – w słowie, widmo – o widmie, pismo – w piśmie, rondo – na rondzie, błoto – w błocie, mięso – o mięsie, żelazo – w żelazie, piętro –*

na piętrze, tło – w tle, krzesło – na krześle, miasto – w mieście, gniazdo – w gnieździe).

Tylko rzeczowniki twar-dotematowe o temacie na **k, g, ch** mają w miejscowniku liczby pojedynczej końcówkę **-u** (o jabłku, o tangu, w uchu).

Rzeczowniki *dobro* i *zło*, mimo że są twar-dotematowe, mają w miejscowniku końcówkę **-u** – o dobru, o złu, ponieważ gdyby miały końcówkę **-e**, byłyby takie same jak przysłowki *dobrze*, *źle*.

Wyrazy zakończone na **-stwo** mają w miejscowniku różne końcówki, zależnie od znaczenia. Np. rzeczowniki *baronostwo*, *hrabiostwo*, *premierostwo* i in. w znaczeniu „godność barona, hrabiego, premiera i in.” mają systemową końcówkę **-e**: o baronostwie, hrabiostwie, premierostwie. Te same wyrazy w znaczeniu „baron, hrabia, premier z żoną” mają końcówkę **-u**: o baronostwu, hrabiostwu, premierostwu. Tak samo wyraz *państwo* w znaczeniu „pan (panowie) + pani (panie)”, który może być potraktowany jako zaimek, ma w miejscowniku końcówkę **-u**: o państwu, w odróżnieniu od rzeczownika *państwo* „organizacja społeczno-polityczna” mającego końcówkę **-e** – o państwie.

Wołacz liczby pojedynczej.

Formy wołacza liczby pojedynczej rzeczowników nijakich pokrywają się z formami mianownika (*okno, słońce, proszę, imię*).

Podsumowując, występowanie końcówek rzeczowników nijakich w liczbie pojedynczej można przedstawić następująco:

Liczba pojedyncza

	Temat twardy	Niezależnie od tematu	Temat miękki
M.	-o		-e, -ę (-o)
D.		-a	
C.		-u	
B.	=M. -o		=M. -e, -ę (-o)
N.	-i-em (po k, g)	-em	
Msc.	-e, -u (po k, g, ch)		-u
W.	=M. -o		=M. -e, -ę (-o)

Paradygmaty odmiany wybranych rzeczowników rodzaju nijakiego w liczbie mnogiej:

Liczba mnoga

M.	okn-a	ostrz-a	prosięt-a	imion-a	lice-a
D.	okien-Ø	ostrz-y	prosiąt-Ø	imion-Ø	lice-ów
C.	okn-om	ostrz-om	prosięt-om	imion-om	lice-om
B.	okn-a	ostrz-a	prosięt-a	imion-a	lice-a
N.	okn-ami	ostrz-ami	prosięt-ami	imion-ami	lice-ami
Msc.	w okn-ach	na ostrz-ach	o prosięt-ach	w imion-ach	w lice-ach
W.	okn-a	ostrz-a	prosięt-a	imion-a	lice-a

Mianownik liczby mnogiej.

W mianowniku liczby mnogiej wszystkie rzeczowniki rodzaju nijakiego, włącznie z rzeczownikami na -um, mają końcówkę **-a** (*okna, jabłka, prosięta, imiona, licea, gimnazja*).

W rzeczownikach typu *prosię* odbywa się rozszerzenie tematu o segment **-ęt-**, który w dopełniaczu liczby mnogiej zmienia się na **-ąt-** (*prosięta – prosiąt, zwierzęta – zwierząt*). Rzeczowniki typu *imię* mają rozszerzenie tematu o segment **-on-** (*imiona, ramiona*).

Dopełniacz liczby mnogiej.

W dopełniaczu liczby mnogiej rzeczowników nijakich występują końcówki: **zerowa, -i, -y, -ów**.

Wybór jednej spośród nich przede wszystkim zależy od tematu rzeczownika.

Rzeczowniki **twardotematowe** mają końcówkę **zerową**, np.: *pisma – pism, błota – błot, okna – okien, jabłka – jabłek, gardła – gardeł, słowa – słów, święta – święt, lustra – luster, płótna – płócien*.

Rzeczowniki **miękkotematowe** też mają przeważnie końcówkę zerową, np.: *serca – serc, morza – mórz, urzędnienia – urzędzeń, wesela – wesel*.

Niektóre rzeczowniki miękkotematowe (najczęściej to **derywaty** o swoistej budowie, zob. dalej przykłady) mają w dopełniaczu liczby mnogiej końcówki **-i, -y**.

Końcówka **-i** występuje po spółgłoskach miękkich oraz **l**, np.: *te narzędzia – tych narzędzi, te podudzia – tych podudzi, te tysiąclecia – tych tysiącleci, te popiersia – tych popiersi, te przedwiośnia – tych przedwiośni, te pogotowia – tych pogotowi, te węzłowia – tych węzłowić, te zagłębia – tych zagłębi, te podziemna – tych podziemi, te popołudnia – tych popołudni, te przedszkola – tych przedszkoli, te oskrzela – tych oskrzeli, te osiedla – tych osiedli (ale np.: te podniebienia – tych podniebień, te przedmieścia – tych przedmieść).*

Końcówka **-y** występuje po spółgłoskach stwardniałych, np.: *te narzeczka – tych narzeczy, te oblicza – tych obliczy, te półrocza – tych półroczy, te ubocza – tych uboczy, te pogranicza – tych pograniczy, te zaplecza – tych zapleczy, te ostrza – tych ostrzy, te poddasza – tych poddaszy, te naroża – tych naroży, te rozdroża – tych rozdroży, te podgórze – tych podgórz, te podnóże – tych podnóży, te podłoże – tych podłoży, te wybrzeża – tych wybrzeży, te bezdroża – tych bezdroży, te podwórza – tych podwórz.*

Niektóre rzeczowniki mają formy oboczne – na końcówkę **zerową** bądź na **-i, -y**, np.: *te bożyszczka – tych bożyszcz i tych bożyszcz, te dworzyszczka – tych dworzyszcz i tych dworzyszcz, te błonia – tych błoni i tych błoni.*

Końcówkę **-ów** w dopełniaczu liczby mnogiej mają wszystkie rzeczowniki nijakie na **-um** (*tych liceów, gimnazjów, konserwatoriów*).

Końcówkę **-ów** mają również niektóre inne rzeczowniki rodzaju nijakiego, np.:

- *to studio – te studia – tych studiów; to radio – te radia – tych radiów;*
- *to cudo – te cuda – tych cudów; to dziwo – te dziwa – tych dziwów lub tych dziw (końcówka -ów w tych rzeczownikach jest chyba podtrzymywana istnieniem rzeczowników męskich dziw i cud o regularnej końcówce -ów w dopełniaczu liczby mnogiej);*
- *zgrubiałe nazwy istot żywych na -isko utworzone od rzeczowników rodzaju męskiego, np.: to baranisko – te baraniska – tych*

baranisków. W takich rzeczownikach możliwe są także formy oboczne, np.: *psisko* – *psisk* i *psisków*, *biedaczysko* – *biedaczysk* i *biedaczysków*, *chamisko* – *chamisk* i *chamisków*.

Celownik liczby mnogiej.

W celowniku liczby mnogiej wszystkie rzeczowniki nijakie mają końcówkę **-om** (*oknom, jabłkom, ostrzom, prosiętom, imionom, liceom*).

Biernik liczby mnogiej.

Formy biernika liczby mnogiej rzeczowników rodzaju nijakiego są takie same jak formy mianownika liczby mnogiej – mają końcówkę **-a** (*okna, jabłka, ostrza, prosięta, imiona, lincea*).

Narzędnik liczby mnogiej.

W narzędniku liczby mnogiej rzeczowniki rodzaju nijakiego mają końcówkę **-ami** (*oknami, jabłkami, ostrzami, prosiętami, imionami, linceami*). Wyjątkowo końcówkę **-mi** ma rzeczownik *dziecko* o nietypowej dla rodzaju nijakiego w liczbie mnogiej odmianie, por.: *te dzieci – tych dzieci – z tymi dziećmi*.

Miejscownik liczby mnogiej.

W miejscowniku liczby mnogiej rzeczowniki nijakie mają końcówkę **-ami** (*w oknach, o jabłkach, o prosiętach, o imionach, w linceach*).

Wołacz liczby mnogiej.

Formy wołacza liczby mnogiej są takie same jak formy mianownika liczby mnogiej – mają końcówkę **-a** (*okna, jabłka, ostrza, prosięta, imiona, lincea*).

Podsumowując, występowanie końcówek rzeczowników rodzaju nijakiego w liczbie mnogiej można przedstawić następująco:

Liczba mnoga

	Temat twardy	Niezależnie od tematu	Temat miękki
M.		-a	
D.	-Ø		-Ø, -i, -y -ów (rzecz. na -um)
C.		-om	
B.		=M. -a	
N.		-ami	
Msc.		-ach	
W.		=M. -a	

Pytania:

1. Jakie końcówki w mianowniku liczby pojedynczej mogą mieć rzeczowniki rodzaju nijakiego?
2. Które rzeczowniki nijakie należą do twar-dotematowych, a które do mięk-dotematowych?
3. W jakich przypadkach deklinacji nijakiej występują końcówki wspólnotfunkcyjne? Od czego zależy wybór jednej z nich?
4. Jakie są osobliwości odmiany rzeczowników na -ę?
5. Jakie są formy miejscownika liczby pojedynczej rzeczowników *dobro* i *zło*? Jak można je motywować?
6. Proszę sformułować reguły tworzenia form dopełniacza liczby mnogiej rzeczowników rodzaju nijakiego.
7. Czy dla niektórych rzeczowników rodzaju nijakiego mogą występować końcówki wariantywne? (Jeżeli tak, to proszę przytoczyć przykłady).
8. Jakie alternacje spółgłoskowe i samogłoskowe występują w deklinacji nijakiej?
9. Jakie synkretyzmy istnieją w paradygmatach deklinacji nijakiej?
10. Jakie są podstawowe różnice w deklinacji polskich i ukraińskich rzeczowników rodzaju nijakiego?

Zadania:

Proszę zrobić ćwiczenia na odmianę rzeczowników rodzaju nijakiego z podręcznika: Кравчук А. Імєнник та прикметник: словозміна. Посібник. Львів, 2005. С. 18-37.

Zalecana literatura:

1. Deklinacja nijaka. [W:] H. Wróbel. Gramatyka języka polskiego. Kraków, 2001. S. 108-111.
2. Deklinacja nijaka. [W:] J. Strutyński. Gramatyka polska. Kraków, 1998. S. 190-192.
3. Deklinacja nijaka. [W:] Nauka o języku dla polonistów. Wybór zagadnień. Red. S. Dubisz. Warszawa, 1999. S. 213-218.
4. Deklinacja nijaka rzeczowników. [W:] S. Szober. Gramatyka języka polskiego. Warszawa, 1966. S. 180-193.
5. Fleksja rzeczowników nijakich. [W:] H. Jadacka. Kultura języka polskiego. Fleksja, słowotwórstwo, składnia. Warszawa, 2005. S. 30-36.
6. Kłopoty z odmianą rzeczowników rodzaju nijakiego. [W:] Język polski. Poradnik Profesora Andrzeja Markowskiego. Warszawa, 2003. S. 143-147.
7. Odmiana rzeczowników. [W:] P. Bąk. Gramatyka języka polskiego. Warszawa, 1977. S. 248-270.
8. Odmiana rzeczowników nijakich. [W:] B. Bartnicka, H. Satkiewicz. Gramatyka języka polskiego. Podręcznik dla cudzoziemców. Warszawa, 1990. S. 66-72.
9. Відмінювання іменників та прикметників середнього роду. [В:] А. Кравчук. Польський іменник та прикметник: словозміна. Посібник. Львів, 2005. С. 18-37.

Wykład 14

Deklinacja przymiotnikowa

Przymiotniki w niniejszym opracowaniu traktuje się szeroko, zgodnie z morfologiczną klasyfikacją części mowy Zygmunta Saloniego. A zatem, w ramach fleksji przymiotnika, oprócz tradycyjnych przymiotników (*wesoły, czerwony*), rozpatruje się imiesłowy przymiotnikowe (*czytający, czytany*), tradycyjne liczebniki porządkowe, mnożne i wielorakie (*pierwszy, podwójny, wieloraki*), zaimki odmieniające się jak przymiotniki (*taki, nasz, który, jaki, ów*).

W mianowniku **liczby pojedynczej** przymiotniki **rodzaju męskiego** mają końcówkę **-y** lub **-i**: *nowy, stary, krótki, ostatni, olbrzymi, sokoli, czytający, opisany, pierwszy, drugi, jaki, który*.

Tradycyjne zaimki *mój, twój, swój, czyj, nasz, wasz, sam, ten, tamten, ten sam, ów* oraz tradycyjny liczebnik *jeden* mają w mianowniku liczby pojedynczej końcówkę zerową, ale w przypadkach zależnych odmieniają się tak samo jak przymiotniki kończące się na **-y, -i**.

Przymiotniki **rodzaju żeńskiego** mają w mianowniku liczby pojedynczej końcówkę **-a**: *nowa, stara, krótka, ostatnia, czytająca, opisana, pierwsza, druga, jaka, która, moja, twoja, своя, czyja, nasza, wasza, sama, ta, tamta, ta sama, owa, jedna*.

Przymiotniki **rodzaju nijakiego** mają w mianowniku liczby pojedynczej końcówkę **-e**: *nowe, stare, krótkie, ostatnie, czytające, opisane, pierwsze, drugie, jakie, które, moje, czyje, nasze*.

Tradycyjne zaimki *ten, tamten, sam, ten sam, ów* oraz tradycyjny liczebnik *jeden* w mianowniku liczby pojedynczej rodzaju nijakiego mają końcówkę **-o**: *to, tamto, samo, to samo, owo, jedno*.

W mianowniku **liczby mnogiej** przymiotniki uzgadniane z rzeczownikami niebędącymi nazwami osób płci męskiej mają końcówkę **-e**: *nowe, stare, wysokie, ostatnie, czytające, opisane, pierwsze, drugie, jakie, które, moje, twoje, swoje, czyje, nasze, wasze, same, te, tamte, te same, owe, jedne domy, psy, dziewczyny, ściany, dzieci, cielęta, okna*.

Przymiotniki uzgadniane z rzeczownikami męskoosobowymi mają w mianowniku liczby mnogiej końcówkę **-i** lub **-y**: *nowi, ostatni, starzy, wysocy, czytający, opisani, znudzeni, zajęci, pierwsi, drudzy, jacy*,

*którzy, moi, twoi, swoi, czyi, nasi, wasi, sami, ci, tamci, ci sami, ow
jedni chłopcy, mężczyźni, studenci, ludzie.*

Końcówki mianownika liczby pojedynczej i liczby mnogiej przymiotników:

Liczba pojedyncza		
Rodzaj męski	Rodzaj żeński	Rodzaj nijaki
-y -i - Ø (dla wyrazów <i>ten, tamten, sam, ten sam, ów, mój, twój, swój, nasz, wasz, jeden</i>)	-a	-e -o (dla wyrazów <i>to, tamto, samo, to samo, owo, jedno</i>)
Liczba mnoga		
Męskoosobowe	Niemęskoosobowe	
-i -y	-e	

Wzory odmiany przymiotników w liczbie pojedynczej i w liczbie mnogiej:

Przymiotniki rodzaju męskiego

	Liczba pojedyncza		Liczba mnoga	
M.	nowy	drugi	nowi, nowe	druzzy, drugie
D.	nowego	drugiego	nowych	drugich
C.	nowemu	drugiemu	nowym	drugim
B.	=D. nowego =M. nowy	=D. drugiego =M. drugi	=D. nowych =M. nowe	=D. drugich =M. drugie
N.	nowym	drugim	nowymi	drugimi
Msc.	w nowym	z drugim	w nowych	o drugich
W.	nowy	drugi	nowi, nowe	druzzy, drugie

W **bierniku liczby pojedynczej** końcówkę równą dopełniaczowi mają przymiotniki uzgadniane z rzeczownikami męskoosobowymi i męskożywotnymi (*widzę **takiego** chłopca, psa*), a końcówkę równą mianownikowi mają przymiotniki uzgadniane z rzeczownikami męskozwierzęcymi (*widzę **taki** stół*).

W **bierniku liczby mnogiej** końcówkę równą dopełniaczowi mają przymiotniki uzgadniane z rzeczownikami męskoosobowymi (*widzę **takich** chłopców*), a końcówkę równą mianownikowi mają przymiotniki uzgadniane z rzeczownikami męskozwierzęcymi i męskorzeczowymi (*widzę **takie** psy, stoły*).

W **mianowniku liczby mnogiej** przymiotniki rodzajów męskich mają końcówki **-i, -y, -e**.

Kończówkę **-e** przybierają przymiotniki uzgadniane z rzeczownikami męskorzeczowymi i męskozwierzęcymi, np.: ***które, te, moje, mile, ulubione** stoły, psy*.

Kończówkę **-i** lub **-y** mają przymiotniki uzgadniane z rzeczownikami męskoosobowymi, np.: ***którzy, ci, moi, mili, ulubieni** studenci, dziennikarze*.

Przed końcówką **-i** spółgłoska tematowa ulega wymianie: *gruby – grubi; tępy – tępi; siwy – siwi, ów – owi; znajomy – znajomi, ten sam – ci sami; słynny – słynni, jeden – jedni, żaden – żadni, znaleziony – znalezieni; młody – młodzi; głuchy – głusi; łysy – łysi; gorszy – gorsi, wasz – wasi; mały – mali; dorosły – dorośli; zły – źli; bogaty – bogaci, zmarznięty – zmarznięci; tłusty – tłusci*.

Tradycyjne zaimki *mój, twój, swój* mają w rodzaju męskoosobowym końcówkę **-i**: *moi, twoi, swoi*.

Tradycyjny zaimek *ten* ma formę męskoosobową *ci*.

Od wyrazu *każdy* forma męskoosobowa się nie tworzy.

W tradycyjnych imiesłowach, które w mianowniku liczby pojedynczej rodzaju męskiego kończą się na **-ony**, ten segment zmienia się w mianowniku liczby mnogiej na segment **-eni**: *oburzony – oburzeni, rozwiedziony – rozwiedzeni*.

Kończówkę **-i**, ale bez wymian w temacie mają w rodzaju męskoosobowym przymiotniki, które w liczbie pojedynczej kończą się na **-i** (oprócz przymiotników na **-ki, -gi**). Dla tych przymiotników formy liczby pojedynczej i formy męskoosobowe liczby mnogiej się

pokrywają, np.: *tani robotnik – tani robotnicy, ostatni zawodnik – ostatni zawodnicy, głupi człowiek – głupi ludzie.*

Końcówkę **-y** mają przymiotniki męskoosobowe:

- o temacie na **r, k, g**, które to spółgłoski wymieniają się na **rz, c, dz**:
dobry – dobrzy, który – którzy, któryś – którzyś; polski – polscy, taki – tacy, jakiś – jacyś, wszystek – wszyscy; wrogi – wrodzy, drugi – drudzy;
- o temacie na **c, dz, cz, ż**. W tym wypadku forma liczby pojedynczej pokrywa się z formą męskoosobową liczby mnogiej, np.: *obcy człowiek – obcy ludzie, słuchający uczeń – słuchający uczniowie; cudzy chłopiec – cudzy chłopcy; uroczy mężczyzna – uroczy mężczyźni; ryży facet – ryży faceci* (wyjątek: *duży – duzi*).

Powyższe reguły dotyczą także przymiotników i imiesłówów substantywowanych, np.: *znajomy – znajomi, wojskowy – wojskowi, plutonowy – plutonowi, krewny – krewni, zmarły – zmarli, przełożony – przełożeni.*

Schemat tworzenia form mianownika liczby mnogiej przymiotników męskoosobowych:

Końcówka -i	Końcówka -y
Temat twardy (przymiotniki w r.m. lp na -y) <i>nowy – nowi</i> <i>cichy – cisi</i>	przymiotniki w r.m. lp na -ry, -ki, -gi <i>dobry – dobrzy</i> <i>wysoki – wysocy</i> <i>ubogi – ubodzy</i>
Temat miękki (stwardniały) (przymiotniki w r.m. lp na -szy) <i>pierwszy – pierwsi</i> <i>nasz – nasi</i>	
Temat miękki (przymiotniki w r.m. lp na -i, oprócz przym. na -ki, -gi) <i>tani – tani</i> <i>głupi – głupi</i> <i>olbrzymi – olbrzymi</i>	Temat miękki (stwardniały) (przymiotniki w r.m. lp na -cy, -czy, -ży) <i>obcy – obcy</i> <i>uroczy – uroczy</i> <i>chły – chły</i> (ale: <i>duży – duzi</i>)

Końcówki deklinacji przymiotników **męskich**:

	Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
M.	-y, -i	-i, -y, -e
D.	-ego	-ych, -ich
C.	-emu	-ym, -im
B.	=D. -ego, =M. -y, -i	=D. -ych, -ich, =M. -e
N.	-ym, -im	-ymi, -imi
Msc.	-ym, -im	-ych, -ich
W.	=M. -y, -i	=M. -i, -y, -e

Przymiotniki rodzaju żeńskiego

	Liczba pojedyncza		Liczba mnoga	
M.	nowa	druga	nowe	drugie
D.	nowej	drugiej	nowych	drugich
C.	nowej	drugiej	nowym	drugim
B.	nową	drugą	nowe	drugie
N.	nową	drugą	nowymi	drugimi
Msc.	w nowej	z drugą	w nowych	o drugich
W.	nowa	druga	nowe	drugie

Końcówki deklinacji przymiotników **żeńskich**:

	Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
M.	-a	-e
D.	-ej	-ych, -ich
C.	-ej	-ym, -im
B.	-ą	=M. -e
N.	-ą	-ymi, -imi
Msc.	-ej	-ych, -ich
W.	=M. -a	=M. -e

Przymiotniki rodzaju nijakiego

	Liczba pojedyncza		Liczba mnoga	
M.	nowe	drugie	nowe	drugie
D.	nowego	drugiego	nowych	drugich
C.	nowemu	drugiemu	nowym	drugim
B.	nowe	drugie	nowe	drugie
N.	nowym	drugim	nowymi	drugimi
Msc.	w nowym	z drugim	w nowych	o drugich
W.	nowe	drugie	nowe	drugie

Końcówki deklinacji przymiotników **nijkich**:

	Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
M.	-e	-e
D.	-ego	-ych, -ich
C.	-emu	-ym, -im
B.	=M. -e	=M. -e
N.	-ym, -im	-ymi, -imi
Msc.	-ym, -im	-ych, -ich
W.	=M. -e	=M. -e

Rzeczowniki o odmianie przymiotnikowej.

Według wzorców przymiotnikowych odmieniają się niektóre rzeczowniki. To są:

- nazwiska męskie i żeńskie na **-ski, -cki, -dzki; -ska, -cka, -dzka**, np.: *Dhufki, Dhufka, Słowacki, Słowacka, Zawadzki, Zawadzka*;
- imiona i nazwiska męskie na **-i, -y, -e**, np.: *Antoni, Badeni, Saloni, Zanussi, Walenty, Jerzy, Batory, Dante, Linde*;
- nazwiska żeńskie na **-owa**, a także żeńskie nazwy pospolite na **-owa**, np.: *Orzeszkowa, teściowa, synowa, bratowa, doktorowa*;
- niektóre nazwy zawodów, inne nazwy osobowe, nazwy opłat etc., np.: *budowniczy, plutonowy, służący, leśniczy, myśliwy, podskarbi, uczony, prowadzący, ranny, bliźni, komorne, czesne*;

- niektóre nazwy geograficzne, np.: *Biała Podlaska, Zakopane, Lubelskie*.

Według wzorca przymiotników **męskich** odmieniają się rzeczowniki, które kończą się na **-i, -y** i dotyczą mężczyźni (np. *Dłuski, Walenty, budowniczy, prowadzący*). Według wzorca przymiotników **żeńskich** odmieniają się nazwy kobiet oraz nazwy geograficzne na **-a** (np. *Dłuska, Orzeszkowa, służąca, Biała Podlaska*). Według wzorca przymiotników rodzaju **nijakiego** odmieniają się niektóre nazwiska męskie, nazwy geograficzne oraz nazwy pospolite na **-e** (np. *Linde, Lubelskie, komorne*).

Paradygmaty odmiany niektórych rzeczowników odmieniających się według wzorca przymiotników **męskich**:

Liczba pojedyncza

M.	Dłusk-i	Anton-i	budownic-z-y
D.	Dłuski-ego	Antoni-ego	budownic-z-ego
C.	Dłuski-emu	Antoni-emu	budownic-z-emu
B.	Dłuski-ego	Antoni-ego	budownic-z-ego
N.	Dłusk-im	Anton-im	budownic-z-ym
Msc.	o Dłusk-im	o Anton-im	o budownic-z-ym
W.	Dłusk-i	Anton-i	budownic-z-y

Liczba mnoga

M.	Dłusc-y	Antoni-owie	budownic-z-owie
D.	Dłusk-ich	Anton-ich	budownic-z-ych
C.	Dłusk-im	Anton-im	budownic-z-ym
B.	Dłusk-ich	Anton-ich	budownic-z-ych
N.	Dłusk-imi	Anton-imi	budownic-z-y mi
Msc.	o Dłusk-ich	o Anton-ich	o budownic-z-ych
W.	Dłusc-y	Antoni-owie	budownic-z-owie

W **mianowniku liczby mnogiej** niektóre rzeczowniki odmieniające się według wzorca przymiotników **męskich** mają rzeczownikową końcówkę **-owie**, np.: *budowniczy – budownic-z-owie, leśniczy –*

leśniczowie, podskarbi – podskarbiowie, Antoni – Antoniowie, Jerzy – Jerzowie, Walenty – Walentowie, Saloni – Saloniowie, Batory – Batorowie, Gajcy – Gajcowie, Polony – Polonowie, Badeni – Badeniowie.

Paradygmaty odmiany niektórych rzeczowników odmieniających się według wzorca przymiotników **żeńskich**:

Liczba pojedyncza			Liczba mnoga	
M.	Dłusk-a	teściow-a	Dłuski-e	teściow-e
D.	Dłuski-ej	teściow-ej	Dłusk-ich	teściow-ych
C.	Dłuski-ej	teściow-ej	Dłusk-im	teściow-ym
B.	Dłusk-a	teściow-a	Dłuski-e	teściow-e
N.	Dłusk-a	teściow-a	Dłusk-imi	teściow-ymi
Msc.	o Dłuski-ej	o teściow-ej	o Dłusk-ich	o teściow-ych
W.	Dłusk-a	teściow-o	Dłuski-e	teściow-e

Nazwy własne typu *Dłuskie* są używane na określenie kobiecej części rodziny, np.: *siostry Dłuskie*.

Nazwiska zarówno żeńskie jak i męskie w formie **wolacza** raczej nie są używane, gdyż użycia typu *Pani Dłuska!*, *Panie Dłuski!* uchodzą za niegrzeczne lub bardzo nacechowane urzędowością.

Paradygmaty odmiany niektórych rzeczowników odmieniających się według wzorca przymiotników **nijakich**:

Liczba pojedyncza				Liczba mnoga
M.	Lind-e	Zakopan-e	komorn-e	Lind-owie
D.	Lind-ego	Zakopan-ego	komorn-ego	Lind-ów
C.	Lind-emu	Zakopan-emu	komorn-emu	Lind-om
B.	Lind-e	Zakopan-e	komorn-e	Lind-ów
N.	Lind-em	Zakopan-em	komorn-ym	Lind-ami
Msc.	o Lind-em	w Zakopan-em	o komorn-ym	o Lind-ach
W.	Lind-e	Zakopan-e	komorn-e	Lind-owie

W **narzędniku** i **miejsowniku** liczby pojedynczej rzeczowniki o typie odmiany według wzorca przymiotników rodzaju nijakiego ^{rodzaj żeński} mają końcówkę **-em** (*Zakopane – Zakopanem, w Zakopanem, Handke – Handkem, z Handkem*). Nazwiska na **-e** (np. *Linde, Handke*) w liczbie mnogiej odmieniają się jak rzeczowniki.

Rzeczowniki *sędzia, hrabia* odmieniają się częściowo według typu przymiotnikowego, a częściowo według typu rzeczownikowego. W **dopełniaczu, celowniku, bierniku** występują formy przymiotnikowe (*tego sędziego, temu sędziemu, tego sędziego*). Jako oboczne w tych przypadkach wystąpić mogą formy rzeczownikowe (*tego sędzi, temu sędzi, tego sędzie*), ale uchodzą dzisiaj za przestarzałe. W pozostałych przypadkach liczby pojedynczej te rzeczowniki odmieniają się według wzorca **rzeczowników żeńskich** (*tym sędzią, o tym sędzi, sędzio!*). W miejscowniku wystąpić może przestarzała forma (*o*) *sędzim*. W liczbie mnogiej te wyrazy odmieniają się według wzoru **rzeczowników męskich**:

Liczba pojedyncza			Liczba mnoga	
M.	sędzi-a	hrabi-a	sędzi-owie	hrabi-owie
D.	sędzi-ego	hrabi-ego	sędzi-ów	hrabi-ów
C.	sędzi-emu	hrabi-emu	sędzi-om	hrabi-om
B.	sędzi-ego	hrabi-ego	sędzi-ów	hrabi-ów
N.	sędzi-ą	hrabi-ą	sędzi-ami	hrabi-ami
Msc.	o sędz-i	o hrab-i	o sędzi-ach	o hrabi-ach
W.	sędzi-o	hrabi-o	sędzi-owie	hrabi-owie

Pytania:

1. Jakie wyrazy, oprócz tradycyjnych przymiotników, są odmieniane według deklinacji przymiotnikowej?
2. W jakich przypadkach deklinacji przymiotnikowej występują końcówki współfunkcyjne i czym są one motywowane?
3. Jakie synkretyzmy istnieją w paradygmatach deklinacji przymiotników?

4. Proszę sformułować reguły tworzenia form mianownika liczby mnogiej polskich przymiotników.
5. Jakie rzeczowniki odmieniają się według wzorów przymiotnikowych?
6. Jakie są zasadnicze różnice w deklinacji przymiotnikowej polskiej i ukraińskiej?

Zadania:

Proszę zrobić ćwiczenia na odmianę przymiotników wszystkich rodzajów z podręcznika: Кравчук А. Іменник та прикметник: словозміна. Посібник. Львів, 2005. Szczególną uwagę proszę zwrócić na tworzenie form mianownika liczby mnogiej rzeczowników męskich (s. 97-102).

Zalecana literatura:

1. Deklinacja przymiotnikowa. [W:] J. Tokarski. Fleksja polska. Warszawa, 1973. S. 135-158.
2. Deklinacja przymiotników. [W:] Nauka o języku dla polonistów. Wybór zagadnień. Red. S. Dubisz. Warszawa, 1999. S. 222-226.
3. Deklinacja przymiotników. [W:] J. Strutyński. Gramatyka polska. Kraków, 1998. S. 211-214.
4. Odmiana przymiotników. [W:] B. Bartnicka, H. Satkiewicz. Gramatyka języka polskiego. Podręcznik dla cudzoziemców. Warszawa, 1990. S. 76-80.
5. Odmiana przymiotników. [W:] H. Wróbel. Gramatyka języka polskiego. Kraków, 2001. S. 124-128.
6. Odmiana przymiotników. [W:] Język polski. Poradnik Profesora Andrzeja Markowskiego. Warszawa, 2003. S. 155-160.
7. Odmiana przymiotników. [W:] P. Bąk. Gramatyka języka polskiego. Warszawa, 1977. S. 277-282.
8. Odmiana przymiotników. [W:] S. Szober. Gramatyka języka polskiego. Warszawa, 1966. S. 209-219.
9. Przymiotnik. [W:] A. Nagórko. Zarys gramatyki polskiej (ze słowotwórstwem). Warszawa, 1998. S. 145-149.
10. Przymiotniki. [W:] H. Jadacka. Kultura języka polskiego. Fleksja, słowotwórstwo, składnia. Warszawa, 2005. S. 76-80.
11. Кравчук А. Польський іменник та прикметник: словозміна. Посібник. Львів, 2005.

Zalecana literatura

1. *Bańko M.* Wykłady z polskiej fleksji. Warszawa, 2002.
2. *Bańko M., Krajewska M.* Słownik wyrazów kłopotliwych. Warszawa, 2000.
3. *Bartnicka B., Satkiewicz H.* Gramatyka języka polskiego. Podręcznik dla cudzoziemców. Warszawa, 1999.
4. *Bąk P.* Gramatyka języka polskiego. Warszawa, 1977.
5. *Dolacka M.* Z fleksją na ty. [W:] *Polszczyzna płata nam figle: Poradnik językowy dla każdego.* Red. J. Podracki. Warszawa, 1993. S. 55-114.
6. *Encyklopedia języka polskiego.* Red. S. Urbańczyk i M. Kucała. Wrocław etc., 1999.
7. *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego.* Red. K. Połański. Wrocław etc., 2003.
8. *Formy i normy, czyli poprawna polszczyzna w praktyce.* Red. K. Mosiołek-Kłosińska. Warszawa, 2001. Rozdziały: Poprawność fleksyjna – nazwy własne. S. 20-29; K. Mosiołek-Kłosińska. Poprawność fleksyjna – nazwy pospolite – rzeczownik. S. 33-37; K. Mosiołek-Kłosińska. Poprawność fleksyjna – nazwy pospolite – przymiotnik i zaimek. S. 38-39.
9. *Gołąb Z., Heinz A., Połański K.* Słownik terminologii językoznawczej. Warszawa, 1968.
10. *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia. T. I-II.* Red. R. Grzegorzczkova, R. Laskowski, H. Wróbel. Warszawa, 1999.
11. *Grybosiowa A.* Funkcje morfemów liczby mnogiej rzeczownika w języku prasy, radia i telewizji. [W:] *Wybór tekstów do nauki o języku polskim.* Oprac. W. Gruszczyński, G. Majkowska, H. Satkiewicz. Warszawa, 1988. S. 247-254.
12. *Grzegorzczkova R.* Kategorie gramatyczne. [W:] *Współczesny język polski.* Red. J. Bartmiński. Lublin, 2001. S. 453-467.
13. *Iglikowska T.* Ćwiczenia gramatyczno-leksykalne na lektoraty języka polskiego dla cudzoziemców. Warszawa, 1995.
14. *Inny słownik języka polskiego.* Red. M. Bańko. T. I, II. Warszawa, 2000.
15. *Jadacka H.* Kultura języka polskiego. Fleksja, słowotwórstwo, składnia. Warszawa, 2005.

16. *Jadacka H., Zdunkiewicz-Jedynak D., Markowski A.* ABC gramatyki. [W:] *Polszczyzna na co dzień*. Red. M. Bańko. Warszawa, 2006. S. 97-158.
17. *Jaworski M.* Podręczna gramatyka języka polskiego. Warszawa, 1977.
18. *Język polski: Encyklopedia w tabelach*. Red. W. Mizerski. Warszawa, 2000.
19. *Jodłowski S.* Studia nad częściami mowy. Warszawa, 1971.
20. *Kaleta Z.* Gramatyka języka polskiego dla cudzoziemców. Kraków, 1995.
21. *Karpowicz T.* Gramatyka języka polskiego. Warszawa, 1999.
22. *Kita M.* Wybieram gramatykę! Gramatyka języka polskiego w praktyce (dla cudzoziemców zaawansowanych). T. I, II. Katowice, 1998.
23. *Klebanowska B., Kochański W., Markowski A.* O odmianie wyrazów. [W:] B. Klebanowska, W. Kochański, A. Markowski. O dobrej i złej polszczyźnie. Warszawa, 1985. S. 71-168.
24. *Klemensiewicz Z.* Podstawowe wiadomości z gramatyki języka polskiego. Warszawa, 1981.
25. *Krzyżanowski P.* Fleksja. [W:] *Najnowsze dzieje języków słowiańskich*. Język polski. Red. S. Gajda. Opole, 2001. S. 76-87.
26. *Kucala M.* Rodzaj gramatyczny w historii polszczyzny. Wrocław, 1978.
27. *Malczewski J.* Szkolny słownik terminów nauki o języku. Warszawa, 1979.
28. *Mańczak W.* Ile rodzajów jest w polskim? [W:] „Język Polski”. XXXVI, 1956. Z. 2. S. 116-121.
29. *Markowski A.* Co i jak odmieniamy. [W:] *Język polski. Poradnik Profesora Andrzeja Markowskiego*. Warszawa, 2003. S. 83-238.
30. *Mędak S.* Praktyczny słownik łączliwości składniowej czasowników polskich. Kraków, 2005.
31. *Mędak S.* Słownik odmiany rzeczowników polskich. Kraków, 2004.
32. *Miodek J.* Słownik ojczyzny polszczyzny. Wrocław, 2002.
33. *Nagórko A.* Zarys gramatyki polskiej (ze słowotwórstwem). Warszawa, 2000.
34. *Nauka o języku dla polonistów*. Wybór zagadnień. Red. S. Dubisz. Warszawa, 1999.
35. *Nowy słownik poprawnej polszczyzny*. Red. A. Markowski. Warszawa, 1999.
36. *Podławska D., Plóciennik I.* Leksykon nauki o języku. Bielsko-Biała, 2002.
37. *Pyzik J.* Przegląd z gramatyką. Fleksja i słowotwórstwo imion. Kraków, 2000.
38. *Saloni Z.* Klasyfikacja gramatyczna leksemów polskich. [W:] „Język

- Polski". LIV, 1974. Z. 1. S. 3-13. Z. 2. S. 93-101.
39. *Satkiewicz H.* Odmiana wyrazów. [W:] D. Buttler, H. Kurkowska, H. Satkiewicz. *Kultura języka polskiego. Zagadnienia poprawności gramatycznej.* Warszawa, 1973. S. 124-300.
 40. *Satkiewicz H.* Rozwój fleksji w polszczyźnie XX wieku. [W:] *Polszczyzna XX wieku: Ewolucja i perspektywy rozwoju.* Red. S. Dubisz i S. Gajda. Warszawa, 2001. S. 95-101.
 41. *Słownik poprawnej polszczyzny.* Red. W. Doroszewski i H. Kurkowska. Warszawa, 1973.
 42. *Słownik współczesnego języka polskiego.* Red. B. Dunaj. Warszawa, 1996.
 43. *Strutyński J.* Gramatyka polska. Kraków, 1998.
 44. *Szober S.* Gramatyka języka polskiego. Warszawa, 1969.
 45. *Szupryczyńska M.* Czy stopień przymiotnika jest w języku polskim kategorią fleksyjną? [W:] *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Linguistica* 2, 1980. S. 265-272.
 46. *Świdziński M.* Elementy gramatyki opisowej języka polskiego. Warszawa, 1997.
 47. *Tambor J.* Język polski. Charakterystyka. [W:] *Kultura polska. Silva rerum.* Red. R. Cudak i J. Tambor. Katowice, 2002. S. 33-44.
 48. *Tokarski J.* Fleksja polska. Warszawa, 2001.
 49. *Uniwersalny słownik języka polskiego.* Red. S. Dubisz. T. I-IV. Warszawa, 2003.
 50. *Wróbel H.* Gramatyka języka polskiego. Kraków, 2001.
 51. *Wróbel H., Kowalik K., Orzechowska A., Rokicka T.* Mały słownik odmiany wyrazów trudnych. Warszawa, 1993.
 52. *Współczesna polszczyzna.* Wybór opracowań. T. 6.: Części mowy. Red. J. Bartmiński i M. Nowosad-Bakalarczuk. Lublin, 2004.
 53. *Zieniukowa J.* Rodzaj męski osobowy we współczesnych językach zachodniosłowiańskich. Wrocław, 1981.
 54. *Кравчук А.* Польський іменник та прикметник: словозміна. Посібник. Львів, 2005.
 55. *Кравчук А.* Тестові завдання з морфології сучасної польської мови. Львів, 2001.

Morfologia

współczesnego języka polskiego (fleksja). Część I.

Lista zagadnień. Pytania egzaminacyjne

1. Przedmiot i zakres morfologii. Szerokie i wąskie rozumienie morfologii. Działy morfologii: fleksja (deklinacja i koniugacja), słowotwórstwo, morfonologia i morfotaktyka.
2. Morfem, morf, allomorf. Morfemy leksykalne, słowotwórcze, gramatyczne. Klasyfikacje morfemów. Funkcje morfemów.
3. Pojęcie wyrazu. Kryteria wyróżniania wyrazu. Wyraz ortograficzny, wyraz fonologiczny, wyraz tekstowy, wyraz słownikowy a wyraz gramatyczny. Znaczenie leksykalne i znaczenie gramatyczne wyrazu. Formy gramatyczne analityczne i formy gramatyczne syntetyczne.
4. Synkretyzm fleksyjny. Homonimia gramatyczna. Synonimia gramatyczna.
5. Problem podziału wyrazów na części mowy. Kryteria przyporządkowania wyrazów do pewnych części mowy. Wyrazy „trudne” pod względem klasyfikacji: możliwe rozwiązania. Szkolne (podręcznikowe) klasyfikacje części mowy. Semantyczna, morfologiczna i syntaktyczna klasyfikacja części mowy.
6. Pojęcie kategorii gramatycznej (morfologicznej). Typologia kategorii morfologicznych. Kategorie imienne i werbalne. Kategorie fleksyjne (paradygmaticzne) i klasyfikujące (selektywne). Kategorie zewnątrztekstowe (syntaktycznie niezależne, (prymarnie) semantyczne) i wewnątrztekstowe (syntaktycznie zależne, (prymarnie) syntaktyczne). Kategorie determinujące (syntaktycznie uzależniające) i determinowane (syntaktycznie uzależniane).
7. Kategoria rodzaju: charakterystyka według typologii kategorii gramatycznych. Relacje między rodzajem gramatycznym a płcią desygnatów. Pięć rodzajów gramatycznych, wyróżnionych na podstawie kryterium składniowego. Rodzaj męskozwierzęcy rzeczowników typu *trup*, *walc*, *fiat* etc. Rzeczowniki dwurodzajowe. Regionalne, stylistyczne oraz inne uwarunkowania oboczności rodzajowych.

8. Kategoria liczby: charakterystyka według typologii kategorii gramatycznych. Zewnątrztekstowy charakter liczby rzeczownika. Rzeczowniki *pluralia tantum* i *singularia tantum*. Rzeczowniki policzalne i niepoliczalne wśród rzeczowników *pluralia tantum*. Kategoria liczby nazw własnych. Problemy, związane ze znaczeniem liczby pojedynczej i liczby mnogiej (np. *metal* – *metale*, *dobro* – *dobra* etc.). Generyczne (gatunkowe) użycie liczby pojedynczej.
9. Kategoria przypadku: charakterystyka według typologii kategorii gramatycznych. Problem wołacza. Teoria przypadku J. Kuryłowicza: przypadki gramatyczne i przypadki konkretne. Czynniki decydujące o wyborze jednej z końcówek przypadkowych.
10. Kategoria deprecjatywności: charakterystyka według typologii kategorii gramatycznych.
11. Deklinacja męska. Przegląd końcówek. Czynniki decydujące o wyborze końcówki w dopełniaczu, celowniku, bierniku, miejscowniku, wołaczu liczby pojedynczej oraz w mianowniku, dopełniaczu, bierniku i narzędniku liczby mnogiej. Końcówki wariantywne w dopełniaczu, celowniku i bierniku liczby pojedynczej oraz w mianowniku i dopełniaczu liczby mnogiej rzeczowników rodzaju męskiego: uwarunkowania użycia jednego z wariantów. Osobliwości form biernika liczby mnogiej rzeczowników dwurodzajowych – męskozwierzęcych i męskoosobowych. Tendencje w użyciu form dopełniacza, celownika i biernika liczby pojedynczej oraz mianownika i dopełniacza liczby mnogiej.
12. Osobliwości w odmianie rzeczowników deklinacji męskiej. Formy supletywne. Odmiana rzeczowników na *-anin*. Odmiana rzeczowników *tydzień*, *brat*, *przyjaciół*, *ksiądz*, *miesiąc*, *pieniądz* etc.
13. Deklinacja żeńska. Przegląd końcówek. Czynniki decydujące o wyborze końcówki w celowniku i miejscowniku liczby pojedynczej oraz mianowniku, dopełniaczu i bierniku liczby mnogiej. Nowe tendencje w użyciu form dopełniacza liczby mnogiej żeńskich rzeczowników miękkotematowych.
14. Deklinacja nijaka. Przegląd końcówek. Czynniki decydujące o wyborze końcówki w miejscowniku liczby pojedynczej i dopełniaczu liczby mnogiej. Osobliwości odmiany rzeczowników *oko*, *ucho*, *dziecko*, *ziele*, *nasienie*, *niebo*, *dobro*, *zło*.

15. Odmiana rzeczowników *pluralia tantum*.
16. Osobliwości w odmianie imion i nazwisk polskich oraz obcych. Męskie nazwiska nieodmienne. Odmiana nazwisk dwuczłonowych. Odmiana nazwisk żeńskich. Tworzenie i odmiana nazwisk odměżowskich i odojcowskich.
17. Przymiotnikowy typ odmiany rzeczowników.
18. Przymiotnik. Kategorie morfologiczne przymiotnika: charakterystyka według typologii kategorii morfologicznych. Problem stopnia jako kategorii morfologicznej. Stopniowanie przymiotników.
19. Deklinacja przymiotników. Tworzenie form mianownika liczby mnogiej przymiotników.

Wymagania stawiane studentom po zakończeniu wykładów i ćwiczeń

Studenci powinni znać:

- zakres pojęcia „morfologia”;
- pojęcie morfemu gramatycznego, wyrazu gramatycznego, form gramatycznych syntetycznych oraz analitycznych, paradygmatu fleksyjnego, znaczenia gramatycznego;
- zjawisko synkretyzmu, homonimii i synonimii form gramatycznych;
- kryteria podziału wyrazów na części mowy, tradycyjne i nowe w polskiej lingwistyce klasyfikacje części mowy;
- typologię kategorii morfologicznych;
- system deklinacji polskich rzeczowników i przymiotników;
- kryteria wyboru jednej z końcówek wspólnofunkcyjnych;
- zasadnicze różnice w rzeczownikowej oraz przymiotnikowej deklinacji polskiej i ukraińskiej.

Studenci powinni umieć:

- umotywować przynależność określonych faktów językowych do fleksji lub słowotwórstwa;
- określać znaczenie morfemów gramatycznych;
- odróżniać wyraz gramatyczny od wyrazu ortograficznego, fonologicznego, tekstowego, słownikowego;
- odróżniać formy gramatyczne syntetyczne od form gramatycznych analitycznych;
- określać znaczenie gramatyczne form wyrazowych;
- odtwarzać z pamięci paradygmaty fleksyjne rzeczownikowe i przymiotnikowe;
- rozróżniać synkretyzmy i homonimy gramatyczne (międzyparadygmatyczne);
- przyporządkowywać wyrazy do określonych części mowy według różnych kryteriów klasyfikacyjnych;

- określać przynależność wyrazu do określonej części mowy, odpowiednio do szkolnych klasyfikacji części mowy oraz klasyfikacji T. Milewskiego, Z. Saloniego, H. Wróbla;
- charakteryzować kategorie morfologiczne rzeczowników i przymiotników, zgodnie z przyjętą w polskim językoznawstwie typologią kategorii morfologicznych;
- określać cechy wspólne i odmienne w realizacji kategorii imiennych polskich i ukraińskich;
- umotywować wybór rzeczownikowych końcówek wspólnofunkcyjnych;
- poprawnie używać w tekstach form polskiej deklinacji, będąc świadomym istnienia normy wzorcowej oraz użytkowej.

Kryteria oceny przyswojonej przez studentów wiedzy z zakresu omawianych zagadnień morfologii

Przyswajana przez studentów wiedza z dyscypliny „Morfologia (fleksja)” jest oceniana na zajęciach (wykładach i ćwiczeniach) na podstawie prac pisemnych oraz odpowiedzi ustnych i udziału w dyskusjach. Na ocenę ostateczną składa się ocena podsumowująca pracę studenta w semestrze oraz ocena egzaminacyjna. Egzamin składa się z dwóch części – pisemnej (rozwiązanie zadań praktycznych) oraz ustnej (rozmowa na tematy teoretyczne).

Kryteria oceny ustnej odpowiedzi studenta:

Ocena „bardzo dobrze”

Odpowiedź studenta jest pełna, logiczna i dobrze argumentowana, oparta na znajomości różnych koncepcji omawianego problemu językoznawczego i istniejących na ten temat odmiennych poglądów w językoznawstwie. Student potrafi sformułować własne stanowisko co do analizowanej kwestii dyskusyjnej. Opracował większość pozycji z zalecanej do tematów literatury, zna wszystkie zagadnienia analizowane na wykładach i ćwiczeniach, potrafi zilustrować je konkretnymi przykładami i zastosować swoją wiedzę przy rozwiązywaniu zadań o charakterze praktycznym. Język wypowiedzi odpowiada normom stylu naukowego, student prawie nie popełnia błędów gramatycznych i leksykalno-stylistycznych (a w razie popełnienia drobnych usterek potrafi się samodzielnie poprawić).

Ocena „dobrze”

Odpowiedź studenta jest logiczna i dobrze argumentowana, oparta na znajomości różnych koncepcji omawianego problemu językoznawczego i istniejących na ten temat odmiennych poglądów w językoznawstwie. Student może jednak mieć kłopoty ze sformułowaniem własnego stanowiska co do analizowanej kwestii dyskusyjnej. Opracował większość pozycji z zalecanej do tematów literatury, zna wszystkie zagadnienia analizowane na wykładach i ćwiczeniach, może jednak

popępniać błędy w ich prezentacji, które jest w stanie sam poprawić przy pomocy egzaminatora. Student potrafi zilustrować przedstawiane tezy konkretnymi przykładami i zastosować swoją wiedzę przy rozwiązaniu zadań praktycznych. Język wypowiedzi odpowiada normom stylu naukowego, student może z rzadka popępniać błędy gramatyczne i leksykalno-stylistyczne, ale może je wyjaśnić i poprawić.

Ocena „dostatecznie”

Odpowiedź studenta nie jest logiczna i argumentowana. Student orientuje się w problematyce danej dyscypliny, ale nie zna różnych koncepcji analizowanego problemu językoznawczego i istniejących na ten temat odmiennych poglądów w językoznawstwie, ma kłopoty ze sformułowaniem własnego stanowiska w omawianej kwestii. Student nie opracował na odpowiednim poziomie zalecanej do tematów literatury, ma luki w znajomości analizowanych na wykładach i ćwiczeniach zagadnień. Student nie zawsze może zilustrować przedstawiane tezy konkretnymi przykładami i zastosować swoją wiedzę przy rozwiązaniu zadań praktycznych. W języku prezentacji często zdarzają się błędy gramatyczne, fonetyczne i leksykalne.

Ocena „niedostatecznie”

Student słabo orientuje się w problematyce danej dyscypliny, nie zna podstawowych koncepcji analizowanego problemu językoznawczego, nie zapoznał się z zalecaną do tematów literaturą. Może tylko częściowo (przy pomocy egzaminatora) wykazywać się znajomością analizowanych na wykładach i ćwiczeniach zagadnień, ale z reguły nie jest w stanie zilustrować ich konkretnymi przykładami. Język prezentacji może zawierać rażące błędy gramatyczne i fonetyczne, student może mieć poważne braki w zasobie leksykalnym.

Godziny przeznaczone na wykłady i ćwiczenia

Tematy	Wykl.	Ćwicz.
Przedmiot i zakres morfologii	2	
Morfem: znaczenie i funkcje. Klasyfikacje morfemów	2	2
Pojęcie wyrazu. Znaczenie gramatyczne wyrazu	2	1
Synkretyzmy. Homonimia i synonimia gramatyczna	2	1
Podział wyrazów na części mowy. Semantyczna, morfologiczna i składniowa klasyfikacje części mowy	4	2
Pojęcie kategorii gramatycznej. Typologia kategorii	2	2
Kategoria rodzaju	4	2
Kategoria liczby	2	1
Kategoria przypadku	2	1
Kategoria deprecjatywności	2	
Deklinacja męska rzeczowników	4	6
Deklinacja żeńska rzeczowników	2	6
Deklinacja nijaka rzeczowników	2	4
Odmiana rzeczowników pluralia tantum		2
Odmiana imion i nazwisk polskich oraz obcych		2
Deklinacja przymiotnikowa	2	2

Spis treści

Wstęp	4
Wykład 1. Przedmiot i zakres morfologii	5
Wykład 2. Pojęcie morfemu. Klasyfikacje morfemów. Morf i allomorf	10
Wykład 3. Pojęcie wyrazu. Kryteria wyróżniania wyrazu. Znaczenie gramatyczne wyrazu	15
Wykład 4. Synkretyzm. Homonimia gramatyczna. Synonimia gramatyczna	21
Wykład 5. Klasyfikacje części mowy	26
Wykład 6. Kategorie morfologiczne	39
Wykład 7. Kategoria rodzaju	48
Wykład 8. Kategoria liczby	59
Wykład 9. Kategoria przypadku	65
Wykład 10. Kategoria deprecjatywności	73
Wykład 11. Deklinacja męska rzeczowników	76
Wykład 12. Deklinacja żeńska rzeczowników	99
Wykład 13. Deklinacja nijaka rzeczowników	109
Wykład 14. Deklinacja przymiotnikowa	117
Zalecana literatura	127
Morfologia współczesnego języka polskiego (fleksja). Część I. Lista zagadnień. Pytania egzaminacyjne	130
Wymagania stawiane studentom po zakończeniu wykładów i ćwiczeń	133
Kryteria oceny przyswojonej przez studentów wiedzy z zakresu omawianych zagadnień morfologii	135
Godziny przeznaczone na wykłady i ćwiczenia	137

Алла Кравчук

К 772 Морфологія сучасної польської мови (словозміна).

Частина I. — Львів: Українська академія друкарства,
2007. — 140 с.

У посібнику викладено польською мовою конспекти лекцій першої частини курсу “Морфологія сучасної польської мови (словозміна)”, який студенти II курсу польської філології Львівського національного університету імені Івана Франка вивчають у IV семестрі. Лекції присвячено загальнотеоретичним проблемам морфології, а також словозміні іменника та прикметника. Посібник може бути використаний на відділеннях польської філології інших навчальних закладів України.

ББК 8И (075.8)

Навчальне видання

Кравчук Алла Миколаївна

**МОРФОЛОГІЯ
СУЧАСНОЇ ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ
(СЛОВОЗМІНА)
Частина I**

Alla Krawczuk

**MORFOLOGIA WSPÓŁCZESNEGO
JĘZYKA POLSKIEGO (FLEKSJA)
Część I**

Підп. до друку 22. 08. 2007. Формат: 60×84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Друк на різогр.
Тираж 300 прим. Зам. № 397

Віддруковано в НВБД УАД
79008, м. Львів, пл. Митна 1
276-65-89